

ЛЮБОМИР БЕЛЕЙ

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНІ
МОЖЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ
ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЬОЇ
АНТРОПОНІМІЇ ХІХ—ХХ СТ.

Ужгород 1995

Белей Л. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX—XX ст. — Ужгород, 1995. 120 с.

У монографії запропоновано функціонально-стилістичну класифікацію української літературно-художньої антропонімії. З'ясовуються особливості стилістичного використання літературно-художніх антропонімів, що вживаються в оригінальних творах українських письменників XIX—XX ст.

Для філологів, вчителів, студентів, усіх, хто цікавиться проблемами української ономастики та стилістики.

Науковий редактор доктор філологічних наук, професор М.І.Сюсько

©Л.Белей, 1995

Не буде великим перебільшенням сказати, що літературно-художня антропоніміка така ж давня, як і літературно-художня творчість. Адж від найдавніших часів письменники, називаючи персонажів, мусили володіти певними емпіричними знаннями у галузі літературно-художньої антропоніміки.

Серед українського письменства періоду середньовіччя вже побутувало чимало писаних і неписаних правил щодо використання літературно-художніх антропонімів (ЛХА). В українських апокрифах, інтермедіях І.Франко виявляє певні закономірності в доборі та стилістично маркованому використанні ЛХА. А ЛХА на зразок *Скоробреха*, *Шельменко*, *Кирпа*, *Гнучкошиєнко-въ* також однозначно засвідчують, що літературно-художня антропонімія була важливим компонентом у творенні як нової української літератури, так і нової української літературної мови.

Водночас саме безпосередня причетність літературно-художньої антропонімії до поетичної творчості, зокрема її суб'єктивна природа, і стала, на нашу думку, фатальною причиною неуваги мовознавців до цього вельми численного і своєрідного пласта української лексики. Аж до початку 60-х років XX ст. усі дослідження в галузі літературно-художньої антропоніміки зводилися до принагідних і побіжних зауважень літературознавців щодо ролі окремих ЛХА в реалізації творчого задуму письменника. Лише в 60-х роках Ю.Карпенко, І.Сухомлин, В.Чабаненко, П.Чучка, а згодом І.Ковалик, Т.Немировська, В.Галич та ін., досліджуючи літературно-художню антропонімію Т.Шевченка, Г.Квітки-Основ'яненка, М.Коцюбинського, О.Гончара, заклали фундамент нової галузі української ономастики — літературно-художньої антропоніміки. Протягом останнього часу літературно-художня антропоніміка зуміла заявити про себе як окрема галузь ономастичних студій, якій притаманні специфічні лінгвістичні методи досліджень і "свій" конкретно означений об'єкт дослідження. Разом з тим стан української сучасної літературно-художньої антропоніміки дає підстави радше говорити про гостру потребу збору, систематизації численного корпусу ЛХА, всебічного вивчення їх функціонально-стилістичних можливостей, виявлення індивідуального і загального в принципах номінації персонажів, з'ясування ролі

літературно-художньої антропонімії в процесі становлення національної антропосистеми та національної літературної мови і т.п., ніж констатувати здобутки антропомастів у цій галузі. Одній з перерахованих вище проблем — вивченню функціонально-стилістичних можливостей ЛХА і присвячено дане дослідження.

Джерелами фактичного матеріалу в даній роботі послужили різні за жанром оригінальні друковані літературно-художні твори українських письменників XIX—XX ст. Частково фактичний матеріал збирався нами шляхом опитування сучасних українських письменників (О.Гончар, С.Пушик, Р.Федорів та ін.) за спеціально розробленою анкетною.

Автор висловлює глибоку вдячність науковому редактору проф. М.І.Сюськові, проф. В.І.Сабадошеві, доц. Й.О.Баглаєві, доц. М.В.Оросові, доц. В.І.Статеевій, доц.Е.В.Швед, які ознайомилися з рукописом дослідження та висловили цінні поради й зауваження.

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНІ ТИПИ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІХ АНТРОПОНІМІВ

Специфічні ознаки ЛХА та особливе місце літературно-художньої антропонімії в національній антропосистемі застерігають від механічного перенесення класифікацій реальних антропонімів на одиниці літературно-художньої антропонімії. Загальновизнане членування антропонімійного простору на класи не може бути покладене в основу класифікації ЛХА. У реальній антропонімії класи імен, прізвищ, імен по батькові, прізвиськ, андронімів, патронімів і т. д. чітко відрізняються один від одного мотивами номінації, функціями, сферами уживання; одні покликані тільки називати, а інші — ще й характеризувати або виявляти емоційне ставлення до найменованої особи. У літературно-художній антропонімії одиниці різних антропонімійних класів різняться передусім структурно, а мотиви номінації, їх функції, характеристичні можливості у них приблизно однакові. Текст літературного твору може нівелювати відмінності (за винятком структурних) між одиницями різних антропонімійних класів. Ім'я, прізвище, прізвисько, матронім присвоюються денотату-персонажу автором, і передусім від автора залежать основні функціонально-стильові параметри ЛХА, що визначають його природу. Зіставимо, наприклад, кілька одиниць різних антропонімійних класів із літературно-художньої антропонімії І.Франка. Так, у ЛХА *Захар Беркут* основний характеристичний потенціал зосереджено в імені *Захар*, доантропонімійна семантика якого "*пам'ять божя*" (79, 53), — натякає на особливу роль релігії (язичництва) в житті денотата. Пор.: "Захар хоч і не навчав нікого старої віри, та зате тим пильніше навчав усіх шанувати чуже переконання і чужу віру" ("Захар Беркут" І.Фр.). Очевидно, не випадковою є і тезойменність Франкового героя з відомою постановою Біблії — Захарією, батьком Івана Хрестителя. Біблійний Захарія символізує закінчення Старого Заповіту, а Франків *Захар* — кінець ери язичництва. Прізвисько *Беркут* виступає лише яскравим виразником певного територіального колориту, а також натякає на волелюбність характеру денотата, чого автор досягає асоціацією ЛХА *Беркут* та апелювання *беркут*. Пор.: "Ага, то тут сидить той тухольський владика (...). Побачимо, що се за птиця" (Тугар Вовк про Захара Бер-

кута); "Мирослава цікаво позирає на те гніздо Беркути". Рівновелика характеристичність та експресивність притаманна іншому ЛХА І.Франка — *Вольф Зільберґлянец*, що в перекладі з німецької мови означають: *Вольф* — "вовк", а *Зільберґлянец* — "блиск срібла". З наведених прикладів видно, що в процесі літературизації одиниці різних антропонімічних класів часто втрачають характерні ознаки свого класу, перетворюючись у надкласові власні особові назви персонажів. Не випадково, іноді важко визначити, чим іменується персонаж — іменем, прізвиськом чи прізвиськом, а може, апелятивом? Напр.: "І люди — тихі удовиченки...". "У втомленій уяві гола ніч серед руїн під небом, а біля печі плаче Удова" ("Хата" О.Довж.); "...душа нашого Русина почувалася дуже дошкульно" ("Як русин товкся по тім світі" І.Фр.). Пор.: Наталка Полтавка ("Наталка Полтавка" І.Котл.), атеїст *Несвятитаска* ("Дума про Британку" Ю.Ян.); художник *Рута* ("Образ" Б.Лепк.), *Же* ("Чумаківська комуна" М.Хв.) та ін.

В умовності поділу ЛХА на антропонімічні класи перекопує і той факт, що в реальній антропонімії ім'я, прізвисько, а часто й ім'я по батькові належать до обов'язкових іменувань особи, а одиниці інших, традиційних класів є необов'язковими. У літературно-художній антропонімії при виборі антропонімічної моделі іменування персонажа автор керується не стільки усталеними державою антропонімічними нормами, скільки міркуваннями ідентифікаційної достатності та функціонально-стилістичної доцільності. Здебільшого автори називають героїв на ім'я або на ім'я та прізвисько. У поемі Т.Шевченка "Катерина" власне особове ім'я *Катерина* та кілька його варіантів (*Катря*, *Катруся*) цілком задовільно компенсують відсутність прізвиська та інших можливих компонентів іменування головної героїні твору. І такі випадки не поодинокі. Пор. ще: "Попереду стояв окоренкуватий ефрейтор з монгольським типом обличчя. Богдан так і назвав його — *Монгол*, а за ним набивав патронами підсумок *кирпатий*, цього так і назвав — *Кирпатий*, ще один був у кашкеті *прикордонника* — для Богдана він став *Прикордонник*" ("Людина і зброя" О.Гонч.).

У літературному творі антропоніми часто можуть заступати апелятиви-агенти, особові займенники тощо. Наприклад, у повісті Б.Лепкого "Співачка" головна героїня жодного разу не названа онімом, тут

очікуваний ЛХА замінює агентив *співачка*. В оповіданні І.Нечуя-Левицького "Вечір на Володимирській горі" обсяг-ом 26 сторінок — жодного ЛХА, а в оповіданні "Сільська старшина бешкетує" — тільки один — *Новохацький*, інші персонажі названі агентами (*писар*, *дядьха*, *піп*, *фершал*, *фершалка*). Отже, поділ ЛХА на традиційні антропонімічні класи (імена, прізвиська, прізвиська тощо) є результатом читацького сприйняття, свідомо створюваною авторською ілюзією, що ґрунтується на чисто зовнішній, структурній аналогії ЛХА до одиниць певних антропонімічних класів. Письменники, називаючи персонажів, найменше зважають на специфічні функціональні ознаки імен, прізвиськ і т.п. як одиниць певних антропонімічних класів, а просто прагнуть дібрати власну особову назву, яка б адекватно характеризувала, оцінювала та однозначно ідентифікувала персонажа-денотата.

Розмивання меж між антропонімічними класами в літературно-художній антропонімії аж ніяк не забезпечує однорідності, однотипності численних ЛХА. На жаль, в українській та й зарубіжній літературно-художній антропонімії досі не запропоновано універсальної класифікації ЛХА. Словотворча та семантична класифікації ЛХА Л.Колоколової дублюють відомі принципи класифікації реальних антропонімів, а тому зовсім непридатні для опрацювання ЛХА (див.: 50). Адже за класифікацією Л.Колоколової прізвиська персонажів-паразитів *Лобода* і *Шашель* потраплять у різні рубрики "рослини", "тварини", хоч за характеристичним потенціалом ці утворення однотипні. Тому ми погоджуємося з М.Карпенко, яка скептично ставиться до семантичних класифікацій ЛХА (див. 39, 22). Не можна вважати вдалим спроби багатьох ономастів-стилістів поділити ЛХА на нейтральні, натякові й промовисті (див.: 2; 12; 22; 64; 85; 87; 92 та ін.). Якщо критерії визначення нейтральних ЛХА загалом відомі, то принципи розрізнення натякових і промовистих ЛХА ми так ніде в літературі й не знайшли. Бо поділ ЛХА на промовисті й натякові — значною мірою суб'єктивний. Пор. ще: маскарадні імена й імена-маски (49) і смислові та нейтральні ЛХА (95), значущі й індикаторні прізвиська (70, 102) тощо. Ризиковано, на нашу думку, класти в основу класифікації ЛХА поділ літературно-художньої антропонімії на ономастику та ономапоетику, запропонований Е.Мага-

заником (58, 140-145), бо “всяка ономастичка е одночасно і ономапоестиком” (див. 43, 17).

Ми переконані, що класифікація ЛХА повинна максимумно враховувати своєрідність цього шару онімичної лексики. Оскільки ЛХА є власними йменуваннями персонажів, що “живуть” на сторінках літературно-художніх текстів, де покликані виконувати певні стилістичні функції, то, на нашу думку, універсальною класифікуючою ознакою ЛХА слід вважати їх стилістичну функцію.

На підставі наших спостережень за стилістичною функцією українські ЛХА можна поділити на чотири групи: нейтральні, характеристичні, дейктичні та ідеологічні. Названі чотири функціонально-стилістичні типи ЛХА корелюють з чотирма функціями ЛХА.

Нейтральні ЛХА хоча й орієнтовані на конкретний часовий, просторовий антропонімійний узус, проте ці утворення позбавлені супровідних конотацій, їх легко можна замінити іншим аналогічним ЛХА. Так, сучасного українського літературного героя письменник може назвати або *Петром*, або *Іваном*, або *Василем*, або *Михайлом*... При виборі ЛХА цього типу автора зовсім не цікавлять виражальні можливості нейтрального ЛХА, а тільки здатність його однозначно називати і диференціювати денотата від решти персонажів твору. Для ономаста-стиліста такі утворення становлять найменший інтерес, проте і їх не слід ігнорувати. При функціонально-стилістичному аналізі літературно-художньої антропонімії слід зважати на відповідність нейтральних ЛХА конкретному антропонімійному узусу, що був поширений на території і в хронологічний період, які відображаються в літературному творі.

Близькими до нейтральних є дейктичні, або вказівні ЛХА. Вказівні, подібно як і нейтральні ЛХА, характеризуються відсутністю супровідних конотацій. Проте на відміну від нейтральних, вказівні ЛХА передусім покликані вказувати на реального прототипа літературного персонажа. Напр.: *Хурхіль* — У.Черчилль; *Руктяк* — М.Куртяк; *Мирон* — І.Франко та ін.

Дуже численною, а головне, чи не найцікавішою для ономаста-стиліста групою, є характеристичні ЛХА. Характеристичні ЛХА здатні вказувати на вік, національність, соціальний статус, сімейний стан де-

нотата, увиразнювати певні риси характеру чи зовнішності персонажа, а також виражати емоційне ставлення до найменованого героя. Напр.: *Пилипко*, *Олюнька*, *Лимарівна*, *Забрюха/Забрющенко*, *Шельменко*, *Скоробрешенко*, *Самжаренко*, *Зіверт* тощо.

Ідеологічні ЛХА становлять відносно нечисленну групу. Нерідко це штучні утворення, основним призначенням яких є ідеологічно вмотивована характеристика чи оцінка денотата-персонажа. На перший погляд може здатися, що поділ ЛХА на характеристичні й ідеологічні є надуманим, проте, сподіваємося, досить зіставити два, здавалось би, однотипні ЛХА *Заброда* і *Нужник*, щоб переконатися в доцільності розрізнення характеристичних та ідеологічних ЛХА. ЛХА *Заброда* О.Довженко обрав для номінації персонажа-зрадника. Це етимологічно прозоре прізвище, доантропонімна семантика якого корелює з енциклопедичною характеристикою денотата. Незважаючи на відчутну пейоративність, ЛХА *Заброда* — класичний приклад характеристичного ЛХА. Остап Вишня також називає зрадника прізвищем з прозорою етимологією — *Нужник*. Але доантропонімна семантика ЛХА *Нужник* зовсім не узгоджується з енциклопедичною характеристикою денотата, а тому прізвище *Нужник* — ідеологічний ЛХА.

Слід пам'ятати, що ознак певного стилістичного типу ЛХА набуває завдяки його конкретній стилістичній значущості. Так, характеристичні ЛХА мають чотири види стилістичної значущості: соціальна, національно-регіональна, часова, інформаційно-оцінна. Ідеологічним ЛХА притаманна політико-оцінна стилістична значущість, дейктичним або вказівним — власне ідентифікаційна. Стилістична значущість нейтральних ЛХА — у “чистому” виконанні номінативної функції (див. табл. 1).

ФУНКЦІ ЛХА	ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНІ ТИПИ ЛХА	СТИЛІСТИЧНА ЗНАЧУЩІСТЬ ЛХА
номінативна	нейтральні	номінативно-диференційна
характеристична	характеристичні	соціальна національна/ регіональна часова інформаційно-оцінна
ідеологічна	ідеологічні	політико-оцінна
дейктична	дейктичні, або вказівні	власне ідентифікаційна

Запропонована класифікація ЛХА за стилістичною функцією ґрунтується на принципі стилістичної домінанти. Інакше кажучи, ми передбачаємо такі випадки, коли ЛХА (характеристичному) буде властива двояка, рідше трояка стилістична значущість одного, двох або й трьох різних стилістичних типів. Так, наприклад, ЛХА *Скшембжиховський* є національно та соціально значущий: засвідчує польське та шляхетське походження денотата. ЛХА *Прискорик Суверенітатівна* слід зарахувати до дейктичних, за його основною функцією — однозначна вказівка на реального прототипа персонажа Л.Скорик, народного депутата України XII скликання. Проте незаперечною є стилістична значущість цього ЛХА, що належить до іншого стилістичного типу. ЛХА *Прискорик Суверенітатівна* містить характеристичну інформацію щодо політичних поглядів денотата. Отже, зарахування певного ЛХА до одного з функціонально-стилістичних типів не означає відсутності в ньому ознак іншого стилістичного типу, які можуть проявлятися меншою мірою.

НОМІНАТИВНІ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІ АНТРОПОНІМИ

Майже у кожній праці з літературно-художньої антропоніміки обов'язково йдеться про номінативні, чи стилістично нейтральні ЛХА (див.: 2; 21; 39; 60 та ін.). На жаль, у більшості досліджень аналіз номінативних ЛХА зводиться до констатації існування цього типу ЛХА та кількох ілюстративних прикладів. Нам видається, що номінативні ЛХА потребують пильнішої уваги з боку ономастів-стилістів. Це зумовлено щонайменше двома факторами: 1. Визначення кола номінативних чи нейтральних ЛХА є обов'язковою передумовою, своєрідною точкою відліку для ідентифікації ЛХА інших стилістичних типів. 2. Номінативні ЛХА — це досить численний пласт української літературно-художньої антропонімії, що відзначається функціонально-стилістичною специфікою.

На перший погляд може здатися, що визначення номінативних ЛХА, тобто власних імен персонажів, яким у конкретних літературно-художніх текстах притаманна лише називна (диференційна) функція, — справа нескладна. Справді, імена *Іван, Василь, Петро, Микола, Марія, Маруся, Ганна* в реальній антропонімії є стилістично нейтральними, а чи завжди названі утворення є нейтральними в літературних текстах? Аж ніяк! Наприклад, у поезії Т.Шевченка "Сон" ("На панщині пшеницю жала...") ЛХА *Іван* виконує не стільки називну, диференційну функцію (адже у творі лише два ліричні герої: безіменна мати та син-немовля *Іван*), скільки виступає виразним стилістичним засобом типізації, узагальнення. А вже у поемі Т.Шевченка "Бретик" ЛХА *Іван (Гус)* стає національно значущим. У повісті Г.Квітки-Основ'яненка "Маруся" ЛХА *Маруся* можна зарахувати до числа номінативних, а в романі І.Нечуя-Левицького "Князь Єремія Вишневецький" ЛХА *Маруся*, завдяки альтернативі з полонізованим іменним варіантом *Марися*, стає національно значущим: "...вона почала ходити з своїм Казимиром до костьолу ... і незабаром з *Марусі* стала *Марися*". Пор. ще: "...та саме ім'я *Степан* його трохи бентежило. Надто воно було не тільки просте, але й зайложене якесь і грубе (...). Він наважився, підписався і став із *Степана* — *Стефаном*" ("Місто" В.Підм.).

Прізвища, які в реальній антропонімії є, як правило, стилістично нейтральні, в літературно-художньому тексті нерідко можуть виконувати характеристичну функцію. Адже прізвища колишнього міністра фінансів України *Г.П'ятченко*, народного артиста України *А.Солов'яненка*, диригента ансамблю "Віртуози Москви" *В.Співакова* навряд чи хтось навряд назвати соціально значущими, бо всяк добре знає, що названі громадяни успадкували "характеристичні" прізвища від своїх батьків, коли годі було вгадати, кому судилося стати фінансистом, а кому співаком. Інакше в літературно-художній антропонімії, де ЛХА присвоюються "дорослому" персонажу. Письменник "знає характери, заняття, душевні та фізичні характеристики персонажів, яких наділяє іменами" (43, 11). Тому в літературно-художній антропонімії утворення на зразок *П'ятченко* (коли його денотат фінансист) слід зараховувати до соціально значущих. Пор. соціально значущі ЛХА: поети-словесники *Славути*, *Кадильник*, писар *Шкрябун*, суддя *Скоробреха*, редактор *Шкіц*, оратор *Заїка*, танцюрист *Кривенький* тощо.

Визначаючи коло номінативних ЛХА, ономаст-стиліст повинен зважати на ймовірність свавільного, необґрунтованого присвоєння певному ЛХА несподіваних характеристичних чи оцінних конотацій. Так, наприклад, *В.Чмир* у романі "Росичі" язичеське ім'я *Вовк* "інтерпретує" як "образливе та болюче прізвисько". Прізвища *Гнида*, *Огир*, *Кнур*, *Гадина* в літературно-художній антропонімії *Панаса Мирного*, *І.Нечуя-Левицького*, *І.Франка* — нейтральні, номінативні, ними називають епізодичних персонажів-селян. У літературно-художній антропонімії 20-30-х років ХХ ст. (*А.Головка*, *О.Копиленко*, *І.Микитенко*) названі ЛХА — ідеологічно вмотивовані прізвища-прізвиська "ненависних куркулів".

Ще більше ускладнює процедуру ідентифікації номінативних ЛХА той факт, що літературно-художній твір може бути написаний на специфічному матеріалі: чи то історичному, чи то футуристичному, чи вузько локальному і т.п. В історичному творі всі ЛХА мають бути історично достовірні, тобто відповідати антропонімічному узусу зображуваної доби. В такому разі годі шукати нейтральних ЛХА в історичних романах *О.Назарука*, *Ю.Опільського*, *В.Лотоцького*, *І.Білика*, *П.Загребельного*, *С.Склярен-*

ка та ін. Не будуть представлені нейтральні ЛХА і в творах на вузько локальну проблематику, наприклад, "Тіні забутих предків" *М.Коцюбинського*, новели *В.Стефаніка* тощо. Словом, дослідник літературно-художньої антропонімії може або заперечувати існування нейтральних ЛХА у творах, написаних на специфічному — чи то хронологічному, чи регіональному матеріалі, або ж пробувати віднайти специфічний шар нейтральних ЛХА, властивий конкретному літературно-художньому тексту.

Вихід із такої непростой ситуації, як нам здається, — єдиний. Не треба забувати, що ЛХА живе лише у межах "свого" літературно-художнього тексту, а тому визначення нейтральних ЛХА слід проводити лише стосовно конкретного літературного твору, зважаючи на: 1) усі компоненти енциклопедичної характеристики денотата; 2) часову та просторову співвіднесеність ЛХА конкретному антропонімічному узусу. Інакше кажучи, процедура виділення нейтральних ЛХА має два етапи. Спочатку слід з'ясувати, чи в структурі або доантропонімії семантиці ЛХА наявні експоненти бодай одного з компонентів енциклопедичної характеристики денотата. При цьому не треба забувати, що продуцентами оцінно-характеристичних конотацій можуть виступати й екстралінгвальні чинники. ЛХА, доантропонімія семантика та структура яких "не підтверджує" жодного з компонентів енциклопедичної характеристики денотата, можна вважати номінативними або первинними номінативними ЛХА, вони виконують лише номінативну (диференційну) функцію. У літературно-художніх текстах, написаних виключно на історичному чи локальному матеріалі, процедура визначення номінативних ЛХА повинна враховувати об'єктивні функціональні трансформації літературно-художньої антропонімії цих творів. Адже історичний чи регіональний колорит має стати імаєнтною ознакою й літературно-художньої антропонімії цих творів. Всякий ЛХА історичного твору повинен бути хронологічно значущим, а в творі, присвяченому, наприклад, життю гуцулів, всякий ЛХА має бути регіонально (діалектно) репрезентативним. У творі про життя дохристиянської Русі будуть вживатися тільки язичеські імена та прізвиська, абсолютна більшість яких нині втрачена (пор. романи *І.Білика* "Меч Арея", "Похорон богів"). Подібно в "Тінях забутих предків" *М.Коцюбинського* чи "До-

вбуші" Г.Хоткевича явно домінує специфічна гуцульська антропонімія. За таких обставин важко заперечити той факт, що тут відбувається уневираження, нейтралізація хронологічної чи регіональної значущості ЛХА, які в контексті названих творів набувають ознак вторинних номінативних ЛХА.

Запропонувавши розрізнити первинні та вторинні номінативні ЛХА, ми свідомі того, що процедура виділення номінативних ЛХА може стати надто релятивною. Наприклад, ЛХА *Марися* в романі С.Пушика "Страж-гора" — номінативний, а в романі О.Гончара "Берег любові" — характеристичний, регіонально значущий. Щоб уникнути небажаної відносності критеріїв при визначенні номінативних ЛХА, оцінку стилістичної ролі ЛХА обов'язково слід проводити з урахуванням його загальнонаціональної значущості (сприйняття) та часу написання літературно-художнього твору. Тоді вторинні номінативні ЛХА слід кваліфікувати як ЛХА з двоюкою стилістичною природою: нейтральна хронологічна чи регіональна значущість ЛХА в рамках контексту конкретних літературно-художніх творів на історичну чи, відповідно, регіональну тематику служить необхідною і достатньою передумовою зарахування таких ЛХА до числа характеристичних (хронологічно або регіонально значущих) у масштабі загальнонаціональної літературно-художньої антропонімії.

Визначаючи корпус номінативних ЛХА, ономаст-стиліст повинен розглянути всі випадки вживання певного ЛХА в конкретному літературно-художньому тексті. Абсолютна більшість ЛХА вводиться письменником у текст літературного твору як номінативні, і тільки з розвитком сюжетних перипетій частина ЛХА змінює чи розвиває свою стилістичну функцію — номінативну на характеристичну, ідеологічну чи дейктичну. Так, наприклад, в оповіданні О.Кобилянської "Valse melancolique" ЛХА *Софія Дорошенко* вводиться як номінативний: "Софія Дорошенко", — прочитала вголос крізь густий чорний велон (...), а відтак оглянула цікаво білет на всі сторони... Був вузької продовгуватої форми з золотими берегами. На нім не було нічого написано, і лише ледве помітний тонкий запах фіалковий ішов від нього". З розвитком сюжетної лінії, коли читач довідується про глибокий український патріотизм та освіченість героїні, ЛХА *Софія Дорошенко* стає характеристичним: відроджується доантро-

понімна семантика імені *Софія* "мудрість", а прізвище *Дорошенко*, з нетиповим для Західної України суфіксом *-енко*, яке до того нагадує ще й про славного гетьмана *Дорошенка*, характеризує суспільно-політичні погляди денотата.

За даними наших досліджень, номінативні ЛХА обов'язково представлені в літературно-художніх текстах усіх жанрів (виняток становлять лише сатиричні твори). Номінативні ЛХА творять кістяк, антропонімію канву твору, засвідчують достовірність персонажів і зображуваних подій. Водночас тут важко назвати навіть мінімальний відсоток номінативних ЛХА, що забезпечували б реалізм літературно-художнього антропонімікону твору. Тут усе залежить від ідейно-естетичних уподобань автора та його індивідуального стилю. Наприклад, у драмі І.Франка "Украдене щастя" тільки шестеро персонажів названо на ім'я або на ім'я та прізвище: *Микола Задорожний*, *Анна*, *Михайло Гурман*, *Олекса Бабич*, *Настя*, *Шльома*. Із шести ЛХА, що вживаються в авторських ремарках драми "Украдене щастя", три (*Анна*, *Настя*, *Олекса Бабич*) — номінативні, а ЛХА *Задорожний*, *Гурман* та *Шльома* — характеристичні. Оскільки І.Франко характеристичними зробив прізвища головних героїв, які практично не вживаються в діалогах, то тим самим було значно підвищено процент іменевживань номінативних ЛХА (див. табл. 2).

Табл. 2

ЛХА в авторських ремарках		ЛХА та їх частота вживання в діалогах персонажів
у реєстрі дійових осіб	у тексті драми	
<i>Микола Задорожний</i>	Микола	Микола (32), <i>Микола Задорожний</i> (1), <i>кум Микола</i> (2), <i>Миколо</i> , <i>Миколо</i> (3)
Анна	Анна	Анна (24), <i>Анниця</i> (1), <i>кума Анна</i> (2), <i>тітка Анна</i> (2)
<i>Михайло Гурман</i>	жандар	Михайло (39), <i>Михайло Гурман</i> (3), <i>Гурман</i> (2), <i>Михайле</i> , <i>Михайле</i> (5), <i>Юда</i> (1), <i>Михай ле</i> , <i>Михайлику</i> (1)
Олекса Бабич	Бабич	Бабич (2), <i>кум Бабич</i> (2)
Настя	Настя	Настя (2), <i>тітка Настя</i> (1)
<i>Шльома</i>	<i>Шльома</i>	<i>Шльома</i> (6)
—	—	<i>кум Калинич</i> (1), <i>Андрух</i> (1), <i>Олекса</i> (1), <i>Степан</i> (1), <i>Василя Поперечного</i> , <i>Олекса</i> (1)
3/3	1/4	34/98
Співвідношення характеристичних/номінативних ЛХА*		

Як видно з таблиці, вихідне співвідношення номінативних та характеристичних ЛХА драми “Украдене щастя” І.Франка (3:3) у діалогах персонажів трансформується на користь номінативних. Утричі вища частота вживання номінативних ЛХА в порівнянні з характеристичними — це не лише запорука реалістичного сприйняття денотатів, але й ефективний мовностилістичний засіб увиразнення характеристичного потенціалу неномінативних ЛХА. Наші спостереження над українською літературно-художньою антропонімією ХІХ-ХХ ст. показують, що зростання характеристичного потенціалу ЛХА безпосередньо пов’язано із спадом їх частоти уживання (тут, зро-

зуміло, не йдеться про епізодичних персонажів). У драмі “Украдене щастя” ЛХА *Микола Задорожний* (1), *Гурман* (2), *Михайле*, *Михайлику* (1), *Юда* (1) є виразниками найбільшої характеристичності чи оцінності. Ключові з точки зору характеристичності ЛХА, мов та чеховська рушниця, чекають слушного моменту в розвитку сюжетної колізії, щоб один-єдиний раз “вистрілити” своїм потужним характеристичним зарядом. Пор.: *Анна*, *Михайле*, *Михайлику!* На кого мене покидаєш? (“Украдене щастя” І.Фр.).

Окремо слід сказати про варіантність ЛХА як один із найважливіших засобів творення нейтральної, номінативної канви літературно-художнього тексту. Варіантність як необхідна умова існування антропоніма, а точніше моделювання варіантності на літературно-художньому антропонімічному матеріалі (в т. ч. із характеристичними ЛХА), забезпечує літературно-художній антропонімії твору природність та правдивість, так би мовити, “номінативний дух”. Варіантність ніби роздвоює ЛХА, забезпечуючи сприйняття їх як номінативних на рівні форми (варіює структура), водночас затінює характеристичний потенціал на рівні змісту ЛХА. Тому ми розглядаємо варіантність ЛХА як важливий мовностилістичний засіб, що забезпечує номінативність літературно-художньої антропонімії в найширшому розумінні слова. Так, в “Украденому щасті” І.Франка шестеро персонажів іменуються аж двадцятьма варіантами ЛХА, причому тільки для номінації *Михайла Гурмана* І.Франко використовує 7 варіантів ЛХА (див. табл. 2). Слід звернути увагу й на п’ять ЛХА, якими іменуються епізодичні герої, що належать аж до трьох структурних типів: 1) *Олекса*, *Андрух*, *Степан*; 2) *кум Калинич*; 3) *Василя Поперечного*, *Олекса*.

Пам’ятаючи, що при оцінці виразальних можливостей ЛХА “важлива не стільки структура антропоніма, а її нейтральне значення” (41, 63), все ж наважимося заявити, що в корпусі номінативних ЛХА переважають непохідні іменні варіанти, які в реальній антропонімії позбавлені конотацій, а також іменні деривати, оцінне значення яких втрачено в реальному антропоніміконі. Так, наприклад, у новелах В.Стефаника

* Прямим шрифтом подано номінативні ЛХА, а курсивом — характеристичні.

уживаються такі номінативні імена*: *Іван* (103), *Федір* (29), *Микола* (4), *Семен* (15), *Гриць* (15), *Петро* (6), *Марія* (34) та ін., які буквально у кожній новелі контрастують з оцінними чи характеристичними *Андрійко* (15), *Петрик* (11), *Катруся* (19), *Парасочка* (8), *Настунька* (1), *Юрчик* (2) тощо.

Окрім власних імен персонажів, значний процент у корпусі номінативних ЛХА становлять прізвища персонажів. Номінативні прізвища умовно можна поділити на дві групи: 1) етимологічно непрозорі; 2) етимологічно прозорі, доантропонімійна семантика яких не узгоджується з енциклопедичною характеристикою денотата-персонажа. До першої групи зараховуємо утворення на зразок *Рафалович* (І.Фр.), *Кримпоха*, *Дерид*, *Байкола* (Гр.Тют.), *Цимулька*, *Дрогодза* (М.Івч.), *Риндевич* (О.Тесл.). Непрозора етимологія таких прізвищ є запорукою їх асемантичності, а відтак і номінативності. До другої групи номінативних прізвищ персонажів, що, за нашими підрахунками, становить приблизно 90 % від загальної кількості номінативних прізвищ, зараховуємо утворення типу *Баглай*, *Задорожний* (О.Гонч.), *Безбородько*, *Кушнір* (М.Стельм.), *Коваль*, *Ковалинський* (М.Івч.) тощо. Гарантом належності таких прізвищ до числа номінативних виступає неузгодженість їх доантропонімійної семантики та енциклопедичного значення цих ЛХА.

Імена по батькові, які в українській літературно-художній антропонімії ХІХ ст. були, як правило, соціально або національно значущими, протягом останніх десятиліть виявляють чітку тенденцію до втрати характеристичного потенціалу, а тому в своїй більшості це номінативні ЛХА. Пор.: *Микола Іванович*, *Марія Василівна*, *Павло Васильович* (О.Гонч.), *Василь Миколайович*, *Ганна Петрівна*, *Марія Петрівна* (Ю.Ян.) та ін. Щоправда, в літературних текстах письменників української діаспори імена по батькові донині залишаються національно чи соціально значущими.

Щодо одиниць інших, традиційних антропонімійних класів (патронімів, матронімів, андронімів,

гінеконімів і т.п.), то, навпаки, вони засвідчують здатність до набуття, окрім притаманної їм об'єктивної стилістичної значущості, ще й похідних, вторинних стилістичних функцій — регіональності та архаїчності.

В українській літературно-художній антропонімії номінативними можуть виступати як прості, так і складені ЛХА. Однак у переважній більшості випадків письменники віддають перевагу однослівним, як правило, іменним варіантам. Це пояснюється потребою стисло ідентифікувати денотата-персонажа.

Як бачимо, основна стилістична функція номінативних ЛХА — створення нейтральної антропонімійної канви твору, що в свою чергу виступає помітним мовностилістичним засобом, який забезпечує правдивість та реалістичність денотатів-персонажів. Тому ми не погоджуємося з дослідниками, що стверджують, ніби ЛХА, які виконують тільки називну функцію, є стилістично нейтральні (див. 2; 75; 105 та ін.). Нам видається, що не слід ототожнювати функцію ЛХА як онімійної одиниці та стилістичну функцію ЛХА в літературно-художньому тексті, де кожна з функцій, притаманних ЛХА (номінативна, характеристична, ідеологічна та дейктична) є стилістично значущою, а, отже, стилістично нейтральних ЛХА не буває. Недарма теза "в художньому творі немає імен, які б "не говорили", вважається першою заповіддю ономаста-стиліста (43, 3). Номінативні ЛХА, які виконують лише номінативну функцію як онімійні одиниці, водночас адекватно відтворюють, моделюють конкретний загальнонаціональний чи регіональний, сучасний чи історичний антропонімійний узус, а тому вже не можуть вважатися стилістично нейтральними.

Визначення кола номінативних ЛХА, які можуть характеризуватися певними особливостями, зумовленими специфікою літературно-художнього тексту, має визначальне значення і при ідентифікації та функціонально-стилістичному аналізі ЛХА інших стилістичних типів. Незалежно від кількості номінативних ЛХА в конкретному тексті, яка може змінюватися в дуже широкому діапазоні, їх питома вага дуже часто є найбільшою завдяки найвищій частоті вживання ЛХА цього типу.

Дані про частоту вживання іменних варіантів у творчості В. Стефаника взяті нами з дослідження Я. Вакалюк (15, 106-107)

копала" О.Коб.), *Василиха, Грициха* ("В наймах" М.Яцк.), *Семен Петра Прокоповича Галушки, Настя Василя Безкишкового* ("Булка" Л.Мартов.). Уже сам статус, узусне реноме або ареал поширення цих ЛХА забезпечує їм роль надійного мовностилістичного засобу в національній ідентифікації персонажів.

Народнорозмовні варіанти антропонімів, у структурі яких наявні діалектні риси, які не є специфічними для якогось одного наріччя або діалекту, також виступають дуже поширеним засобом стилістичної ідентифікації персонажів-українців. Напр.: *Ригориха, Ригор* ("Вершники" Ю.Ян.), *Левонтий* ("Таврія" О.Гонч.), *Ігор* ("Смерть замполіта"), *Оляна, Симін* ("Устим та Оляна" Гр.Тют.) та ін. Названі ЛХА не створюють якогось конкретного регіонального колориту, навпаки, вони є засобом вираження національної ідентичності, а діалектні фонетичні риси в їх структурі (протеза, епентеза, афереза і т.п.) надають цим ЛХА виразний загальноукраїнський колорит, чого певною мірою позбавлені офіційні антропоніми.

Найпоширенішим мовностилістичним засобом творення українського регіонального колориту виступають ЛХА, які містять у своїй структурі специфічні діалектні риси (фонетичні, лексичні, рідше грамагічні та словотворчі): *Штефан, Маруна, Фенна* ("Вуглиць" І.Фр.), *Миханьо* ("Де сонце" О.Тур.), *Сафат, Мицько* ("Мир" Ю.Ян.), *Аннунька, Філько* ("Страж-гора" С.Пуш.) — галицькі; *Єленка* ("Вовчиха" О.Коб.), *Ксеня, Доця, Оле, Васи* ("Жбан вина" Р.Фед.) — гуцульські; *Ганусейка* ("Приязнь"), *Мотруна* ("Одинак" Л.Укр.) — поліські; *Ілаш, Гьоргій* ("Шкода" В.Стеф.) — покутські; *Мигалько, Лацко* ("Нова шапка" Ю.Ст.), *Моріка* ("Преображення Моріка" І.Ченд.), *Марька, Руді, Шоні* ("Колиска сонця" Д.Кеш.) — закарпатські; *Хведько, Хведь* ("Правда і кривда" М.Стельм.), *Хвесько* ("Мир" Ю.Ян.), *Хведірко* (С.Черкас.) — наддніпрянські та ін. Значним виражальним потенціалом у творенні регіонального колориту володіють прізвиська й одиниці інших традиційних народних антропонімійних класів. Напр.: карпатські андроніми *Лібаня, Лезеганя, Данкуля, Кривулячка* ("Колиска сонця" Д.Кеш.), *Лузанчучка, Пискулячка* ("Страж-гора" С.Пуш.); прізвисько *Семко На Ровері* ("Кам'яне поле" Р.Фед.). Що стосується прізвиськ, то на відміну від реальної антропонімії, де офіційний статус не обмежує регіону їх поширення, у

тексті літературного твору вони можуть творити певний регіональний колорит, хоч за виражальними можливостями значно поступаються перед одиницями традиційних класів. Так, цілком виправданими є намагання багатьох українських письменників іменувати персонажів-гуцулів прізвиськами на -ук, які в Гуцульщині відзначаються найбільшою частотою вживання: *Гринь Драбчук, Юра Сріблянчук* ("Синій журавель на погаріші" Р.Фед.), *Шикманюк, Попівнюк, Пилип'юк* ("Як Юра Шикманюк брів Черемош" І.Фр.), *Юра Боднарюк* ("Поза правом" О.Мак.) або галицьких міщанок XIX-XX ст. — специфічними жіночими варіантами прізвиськ типу *Ангаровичева, Шимонова, Петрісва*. Разом з тим, питомо вага прізвиськ на -енко в українській літературно-художній антропонімії набагато нижча, ніж в антропонімії Наддніпрящини. Це, очевидно, пояснюється іміджем "малоросійськості", який закріпився за цим структурним типом прізвиськ у російській літературно-художній антропонімії. У ролі "східняцьких" здебільшого виступають колишні козацькі прізвиська з відчутною допрізвисьцевою емоційністю. Напр.: "— Як називаєшся? — *Іван Підпригора*. Учителка розсміялася сердечно: — *От козацьке прізвисьце!*" ("До нової школи" М.Яцк.). В оповіданні Б.Лепкого "У таборі" уособленням українців з Великої України є *Петро Мальований*. Власне, у творі прямо не говориться про походження Мальованого, тільки колоритне прізвиське, а ще натяк на *чорнозем* та згадка про *десятину* — одиницю міри землі на сході України — вказують, що персонаж походить із Наддніпрянини. Аналогічно констатує галицьке походження однієї з героїнь роману "Бригантина" О.Гончара. Автор назвав її *Марисею Павлівною* і зауважив, що "вона ходить на високих каблуках, або, як вона каже, "на обцасах".

Особливої уваги заслуговують спроби І.Білика у романі "Меч Арєя" реконструювати діалектну диференційованість протоукраїнського антропонімікону V ст. Напр.: "Я-м роду полянського. По-нашому *Юр*. По-сіврському *Джурдж*". Пор. ще: *Воглян — Оглян*. У плані функціонально-стилістичної доцільності намагання автора показати діалектну диференційованість антропонімії V ст. є зрозумілими, проте у наведених прикладах автор розминається з даними історичної ономастики, а тому можна сумніватись у реальності спроб займатися літературною палеоономастикою.

Показовим прикладом діалектичної єдності регіонального і загальнонаціонального в літературно-художній антропонімії можуть послужити прізвища студбатовців у романі О.Гончара "Людина і зброя": *Колосовський, Духнович, Дяченко, Безуглий, Павлуценко, Степура, Штепа*. Як бачимо, тут представлені всі найпоширеніші структурні типи українських прізвиськ, які в контексті твору зведені в одну мікросистему, чим і створюється ефект єдності, монолітності народу. Регіональне творить загальнонаціональне. У відповіді на нашу анкету О.Гончар підтвердив наші міркування; за словами автора, структурна (регіональна) різноманітність прізвиськ — спосіб утвердження ідеї соборності України (А — О.Гонч.).

При ідентифікації персонажів, що не належать до української нації, спостерігається дещо інший механізм використання мовностилістичних засобів української літературно-художньої антропонімії. Головний критерій, якому повинні відповідати ЛХА цього виду, — це максимальна відповідність їх форми основним фонетичним, словотворчим та лексичним особливостям мови нації, до якої належить іменованій персонаж. Автори намагаються здебільшого добирати своїм персонажам-неукраїнцям такі ЛХА, які б містилися у своїй структурі якісь специфічні власне польські, власне російські, власне тюркські і т.д. риси. Напр. польські: *Сігізмунд Бонковський* ("Старосвітські батюшки..." І.Н.-Л.), *Ян Бєсядовський, Криштоф Сіножатський* ("Князь Єремія Вишневецький" І.Н.-Л.), *пан Пшіндзьовський* ("За ворітьми" Г.Кос.), *Тадеуш Наперстик-Наперстовський* ("Жбан вина" Р.Фед.), *Регіна Пьонтек* (О.Тесл.), *Едзьо, Долько, Тадзьо, Фонсьо, Мілько* ("Основи суспільності" І.Фр.), єврейські — *Тохгейм, Наугайм* ("Петрії і Довбушуки" І.Фр.), *Гольдкремер, Гаммершляг* ("Борислав сміється" І.Фр.), *Леїба* ("Хіба ревуть воли..." П.Мирн.); циганські — *Вакула* ("Циган" П.Кул.), *Пайкуш* ("Циган" І.Фр.), *Аза, Діго* ("Циганка Аза" М.Ст.); російські — *Пал Палич* ("Мир" Ю.Ян.), *Сіль Сіліч* ("Житіє Артема Безвіконного" Гр.Тют.), *Анфіса* ("А тепер — іди" В.Яв.), *Мотрона Акимівна* ("Житіє Антона Кукурічки" І.Ченд.); тюркські — *Радмі, Кубеллти, Веледа, Рустем-паша* ("Роксолана" П.Загр.), *Сулейман, Селім, Кемаль* ("Роксолана" О.Наз.), *Мустафа-ага, Ібрагім* ("За сестрою" А.Чайк.); німецькі — *Шульц, Пауль Кубіс,*

Вернер ("І один у полі воїн" Ю.Д.-М.), *Генріх фон Штаде* ("Євпраксія" П.Загр.), *Мірта, Лізабет, Йоган, Гретхен* ("Горіли степи" М.Івч.) і т.п. Серед ЛХА цього виду ми не відзначили таких, які служили б засобом більш конкретної регіональної ідентифікації персонажів, тобто були не просто німецькі, а баварські чи саксонські, не просто польські, а велико- чи малопольські. Причини, що зумовили це явище, не мовознавчого, а літературознавчого характеру, і пов'язуються, очевидно, з тематичним та ідейним спрямуванням творів української літератури, а також з глибиною обізнаності пересічного читача з зарубіжною культурою.

Разом із тим, в українській літературно-художній антропонімії є численна група адаптованих іншомовних антропонімів, якими іменуються персонажі-неукраїнці, що проживають на українських землях. Напр.: *Іван Гердер* ("Основи суспільності"), *Вольцьо* ("Учитель" І.Фр.), *Муньо Естерчин* ("Страж-гора" С.Пуш.), *Сура Вольчиха* ("Старосвітські батюшки..." І.Н.-Л.) та ін. Названі ЛХА мають різне національне та територіальне онімічне значення, вони одночасно ідентифікують національну належність персонажа і вказують на територію його проживання.

В українській літературно-художній антропонімії зустрічаються поодинокі випадки перекладу іномовних назв, носіями яких є іноземці, українською мовою, але при цьому один із компонентів складеного іменування залишається без перекладу. Пор.: *Ганс Кучерявий* ("1313"), *Санчо Кривий* ("Предок" Н.Кор.), *Артур Вродливий* ("Увінчаний співець" О.Пч.) та ін. Такий спосіб номінації чужинців не йде на шкоду прямій функції ЛХА — ідентифікувати національну належність персонажа, а, навпаки, сприяє увиразненню історичного (середньовічного) та інонаціонального колориту. Зовсім інше функціонально-стилістичне навантаження має цей прийом у поемі Т.Шевченка "Фетик". Свідоме перейменування Т.Шевченком чеського патріота Яна Гуса в *Івана Гуса* та короля Вацлава у *Вячеслава* — це своєрідний місток, що з'єднує середньовічну Чехію з Україною ХІХ ст. (7, 36).

Услід за Т.Шевченком дуже часто вдається до внутрішньої українізації неукраїнської дійсності, в т.ч. й ЛХА, *Леся Українка*. У переважній більшості творів поетеси дія відбувається далеко від України, у

віддалені від нас часи: давня Греція ("Оргія"), Троя ("Кассандра"), Рим ("Руфін і Прісцилла"), стародавня ("На руїнах"), Шотландія ("Роберт Брюс, ко- лудея"), Іспанія ("Камінний господар") і роль шотландський"), Іспанія ("Камінний господар") і т.д. (91, 11). Однак численні іномовні ЛХА перерахо- ваних вище творів тільки на перший погляд засвідчують грецьку, римську, єврейську чи іспанську національну належність денотатів. Незаперечним у цих творах є, як стверджує О.Ткаченко, зв'язок з ук- раїнською дійсністю, з українською історією (91, 11). Пор.: "І ти, колись, боролась, мов Ізраїль, Україно моя...", порівняння *Мойсея* і *Б.Хмельницького*.

Іменування ж іноземців лише українськими антро- поніміями, як це має місце, наприклад, в оповіданні П.Куліша "Товкач", призводить до штучної пантери- торіальності і плутанини: німці *Мар'яна Буромелівна*, *Олексій*, *Юрко* та ін., що мешкають поблизу Штутгар- та, — річ незабгненна. Мотиви такого перейменуван- ня, які висунув П.Куліш у передмові до першого видання "Товкача" в "Правді", — "Щоб краще чита- лось, ми мусили деякі німецькі назви заступити ук- раїнськими", явно недостатні. Власне українська літературно-художня антропонімія, як і літературно- художня антропонімія інших слов'янських мов, щедро ілюструє тривалість пошуку відповідної передачі ЛХА в перекладній літературі.

У деяких літературних текстах спостерігається на- магання письменників засобами літературно-худож- ньої антропонімії не тільки ідентифікувати національність чужинців, а й створити певний інонаціональний колорит. Так, з цією метою О.Наза- рук у романі "Роксоляна" майстерно варіює турецькі імена та прізвиська Настуні Лісовської: *Хуррем*, *Ель Хуррем*, *Роксоляна*, *Хассеке-Хуррем*. Ефективним у творенні турецького національно-релігійного колориту виявилось уживання мусульманських іменувань *Іскандер Дворогий* ("Яса" Ю.Муш.), *Мір Алі Шир Не- ваї* ("Роксолана" П.Загр.) замість загальновідомих в Європі та Україні *Олександр Македонський* та *Алішер Навої*.

У творенні неукраїнського національного колориту дуже тонким стилістичним прийомом є опосередкова- на характеристика персонажів через навмисну фоне- тичну трансформацію чи адаптацію українських антропонімів. Грек *Афанасопуло* називає українця *Дрогозду* — *Дрогоса* ("Падеспань" М.Івч.), а кореець

Кім — *Фрота Івановича* — *Флор Івановис* ("А тепер — іди" В.Яв.). *Фрау Рітмайстер* називає *Пріську* — *Фрісьхен* ("Циклон" О.Гонч.); в устах німецького офіцера українські прізвища *Часник*, *Довгоносик* трансформуються у *Шісник* та *Довгольносик* ("Парти- зани в степах України" О.Корн.); росіянка *Марія Ми- колаївна* звертається до дочки *Ирен*, а батько-українець — *Ірусю* ("Невеличка драма" В.Підм.). Пор. рос. *сеньор Еухенио Евтученко*, *Елиса- вета Вторайя* (14, 120). Тут не тільки іномовні антропоніми *Афанасопуло*, *Кім*, *Рітмайстер* та ін., а й трансформовані українські *Дрогоса*, *Флор Івановис*, *Фрісьхен* увиразнюють національну характеристику персонажів, роблять її переконливішою.

Мовностилістичний прийом гетерономіації у дещо модифікованій формі використала О.Кобилянська для національної ідентифікації одного з персонажів рома- ну "Царівна": вчитель *Лорден* називає *Наталку Вер- ковичівну* — *Лорелай*. ЛХА *Лорден* та німецьке фольклорне *Лорелай*, яким іменується українка, засвідчують німецький менталітет персонажа.

Слід зазначити, що ЛХА з продуктивного мовно- стилістичного засобу у творенні національного чи регіонального колориту можуть перетворитися у його руйнівника. Наприклад, в оповіданні О.Гончара "Мод- ри Камень" не вжито жодного традиційного словаць- кого імені, натомість одну героїню названо мадяризованим варіантом імені *Тереза* — *Террі*, а іншого персонажа — полонізованим варіантом *Францішек* замість словацького *Франтішек*. Най- частіше план вираження іномовних ЛХА не узгод- жується з фонетичними законами відповідних мов. Пор.: *Хенрік* замість *Генрік* ("Собор" О.Гонч.), *Йосиф Гловка* замість *Йозеф Главка*, *Міша Мурич* замість *Мішо Мурич* ("Страж-гора" С.Пуш.) та ін. Незро- зумілим є і бажання деяких авторів подавати не- слов'янські ЛХА посередництвом російської мови: грецький цар *Михайл* ("Євпраксія" П.Загр.), "Похорон богів" І.Білик). Подібні прорахунки мають місце і в доборі українських регіональних ЛХА: мадяризований іменний варіант *Ержіка* побутує на південному заході Закарпаття, а не в Гуцульщині ("Жбан вина" Р.Фед.); українській мові ніколи не були властиві неповного- лосні варіанти типу *Млада* (див. "Князь Лаборець" П.Угл.), як і збереження етимологічного [о] в ново- закритих складах (див. *Білоконь* — "Земля" О.Довж.).

Створення реалістичного антропонімікону твору, який якнайповніше репрезентував би певну націю чи регіон, передбачає не лише знання типових антропонімічних моделей, але й основних, специфічних законів певної мови чи діалекту. Недотримання національного чи регіонального критерію в доборі ЛХА може підірвати довіру до твору в цілому.

Виняткова важливість національної ідеї в українській літературі, що протягом століть розвивалася в умовах відсутності власної держави, позначилася і на українській літературно-художній антропонімії. Нами відзначено численні випадки, коли національний компонент в онімічному значенні ЛХА набуває особливої ваги або ж невіддільно ув'язується з іншими компонентами онімічного значення, зокрема соціальним, а самі ЛХА перетворюються з нейтральних у характеристичні.

Серед характеристичних у першу чергу слід назвати такі ЛХА, які не просто ідентифікують національну належність персонажа, але репрезентують, уособлюють цілу націю чи регіон. Це своєрідні ЛХА-символи. Їх роль переважно виконують найбільш уживані імена чи структурні типи прізвищ. Так, у романі О.Гончара деякі ЛХА не стільки ідентифікують персонажів, скільки називають відповідні національні експедиційні корпуси: "...чути, як представники місії, вітаючись з начальником дивізії, голосно називають себе: — Адмірал *Мак-Келлі!* — Полковник *Кокс!* — Полковник *Уолш!* — Капітан *Вудвард!* — Майор *Етьєван!* — Майор *Такахасі!*". Пор. ще: один із персонажів роману "Циклон" називає якогось кавказця *Шамілем*; "Янош, расовий маляр" ("Чиста раса" І.Фр.); росіяни звертались до галичанок "*мариськи*" ("Страж-гора" С.Пуш.). О.Довженко у чернетці назвав героїню оповідання "Незабутнє" *Сося* (т. 5, с. 36), а в чистовику — *Олеся*. Типове українське ім'я повинне вказувати на типову українську долю. Мабуть, використовуючи такий стилістичний засіб типізації, перший перекладач творів української літератури словацькою мовою М.Коллар прізвище одного з персонажів О.Федьковича — *Івана Шовканюка* — замінив на *Яна Шевченка* (61, 402). У наведених прикладах характеристичність ЛХА забезпечується завдяки онімічній конверсії, частковій втраті ЛХА онімічних властивостей за рахунок набуття апелятивних.

В окремих випадках національно значущі ЛХА, передусім імена видатних історичних осіб, можуть навіть виступати перифразом етнонімів. Пор.: "*Сини Мицкевича, Словацького, Шопена // Сини Коперника, заковані сини*" (М.Рильськ.).

Помітну характеристичну функцію виконує ім'я головного персонажа оповідання Б.Лепкого "Для брата". Автор називає його полонізованим іменним варіантом *Влодзьо*, який був дуже поширений на Галичині. Однак сам персонаж, бажаючи підкреслити, що він є свідомим українцем, у листі підписує себе українізованим, навіть дещо штучним варіантом *Володко*. Національно значущим іменним варіантом *Володко* став завдяки протиставленню його ЛХА *Влодзьо*. Аналогічне, стилістично значуще протиставлення іменних варіантів є і в драмі І.Франка "Украдене щастя". Відомо, що прототип *Миколи Задорожного* в "Пісні про шандаря" називався *Николайко* (т.24, с. 419). Отож, називаючи персонажа загальноукраїнським варіантом *Микола*, а не бойківським *Никола*, І.Франко підкреслював загальноукраїнський характер драми "Украдене щастя". Подібні факти свідомої гіперкорекції мають місце не тільки в літературно-художній антропонімії: славетний український актор *І.Миколайчук* навмисно "українізував" своє прізвище із *Николайчук*.

Уневираження національного компонента онімічного значення або підміна його релігійним у літературно-художній антропонімії є явищем характеристичним. Так, канонічним варіантам власних імен фактично не притаманна здатність ідентифікувати національність їх носіїв. Напр.: *о.Гавриїл* (грузин) ("Роксоляна" О.Наз.), преосвященний *Методій* (грек) ("Чорна рада" П.Кул.) та ін. Такими ж анаціональними були й християнські імена в добу прийняття християнства: *Марія*, *Леонід* (греки), *Іван*, *Настас* (українці) ("Похорон богів" І.Біл.). Названі ЛХА вказують на належність їх носіїв до християнської общини і не несуть практично жодної інформації про їх національність. З часом християнські імена, адаптувавшись, набули ще й національних конотацій, навіть коли їх носіями були духовні особи (пор.: *Петро Могила* ("Сагайдачний" Д.Мор.).

Дуже поширеними в українській літературно-художній антропонімії є ЛХА, які виражають "змінну" національність їх носіїв. Це ЛХА з "гібридною" струк-

турою: основа українського прізвища дооформлюється іншомовними формантами або ж українській антропонім зазнає іномовної, найчастіше російської, фонетичної трансформації. Напр.: *Конон Книшов* ("Патріот" С.Черк.), *Данило Кряжов* ("Хіба ревуть воли..." П.Мир.), *Дурінда* ("Суд" В.Вин.) та ін. Уже сама штучна, "креольська" структура таких ЛХА є влучним антропонімічним засобом показу неприродності та злочинності національного відступництва. Не випадково молодий рекрут *Кавун* протестує, коли капітан називає його *Кауновим*, "свого отцякого прізвища не цураюсь" ("Дівоче серце" П.Кул.).

Окремі автори досягають нарощення характеристичного потенціалу за допомогою варіювання ЛХА, що презентують різномовні антропосистеми. Наприклад, нащадки козацького роду *Стадників* писалися спочатку *Стадницькими*, а потім — *Стадниковими* ("Хліб і сіль" М.Стельм.). ЛХА *Стадницький*, *Стадников* засвідчують не стільки належність їх носіїв до російської чи польської нації, скільки підкреслюють їх національне відступництво. У "Чорній раді" П.Куліша ніжинському полковнику *Золотаренкові* докоряють: "Уже коли ти був раз *Золотаревським*, то *Золотаренком* ізнов не будеш!" У даному контексті ЛХА *Золотаревський* і *Золотаренко* виступають абсолютними синонімами до слів *поляк (католик)* і *українець (православний)*.

Надзвичайно майстерно використано виражальні можливості ЛХА для вичерпної національної ідентифікації персонажів у повісті І.Франка "Герой по неволі". Так, ЛХА *Калинович*, що асоціюється як із символом України — *каліною*, так і з поширеними польськими прізвищами на *-ович*, *-евич*, засвідчує національне роздвоєння персонажа: з одного боку він "раз на рік, на Йордан...почував себе русином", а з другого — *Калинович* мимоволі ризикує життям, рятуючи польських повстанців, одружується з полькою, яка його зневажає за українське походження. Інший герой повісті — *Валітурський*, у прізвищі якого неважко вловити українське *Валигора*, позбавлений національної невизначеності. Він говорить про себе: "Я також русин...навіть ліпший русин від тебе. А проте я люблю нашу спільну матір Польщу і працюю для її визволення". Цікаво, що цей персонаж у першій редакції повісті іменується *Закшицький*, але, очевидно, через те, що в цьому ЛХА не вгадувалося українське

минуле персонажа, І.Франко змінив цей ЛХА на *Валітурський*.

Якщо "гібридні" ЛХА є мовностилістичним засобом характеристики добровільного національного відступництва, то як кваліфікувати неукраїнські з походження ЛХА на зразок *Петя*, *Ваня* чи *Рокер*, *Джека*, носіями яких є українці? Коли перераховані ЛХА аналізувати на сучасному, синхронному рівні, то їх можна було б кваліфікувати як нейтральні українські ЛХА, що й робиться багатьма вченими. Проте коли простежити історію їх виникнення в українській літературно-художній антропонімії, то видно, що вони з'явилися в результаті насильницької, більш або менш прихованої денационалізації, а тому такі ЛХА слід вважати характеристичними. Наприклад, в романі "Хіба ревуть воли..." Панаса Мирного українці іменуються традиційними українськими антропонімами (*Чіпка*, *Галя*, *Перепелиха*, *Улас*, *Хівря Дмитренчиха* та ін.), а росіяни — російськими (*Афоня*, *Вера Семеновна*, *Потапич*, *Терьоха*). Разом з тим Панас Мирний засвідчує і перші спроби порушити цей природний паритет: позашлюбного панського сина *Тимофія* Лушню при дворі називають *Тимошкою*, а селянську дівчину *Уляну*, яку взяли покоївкою, — *Улінька*. Російська структура ЛХА *Тимошка*, *Улінька* не "узгоджується" з національністю персонажів, тим більше, що в той же час у селі їх називають *Уляною* й *Тимошем*. За таких обставин ЛХА *Улінька* й *Тимоха* стають національно значущими, характеристичними, вони засвідчують насильницьку, зовнішню русифікацію. Такими ж характеристичними слід кваліфікувати ЛХА пізнішого періоду: *Альоша*, *Вася* ("Загибель ескадри" О.Корн.), *Коля* ("Дім на горі" В.Шевч.), *Серьога*, *Толя*, *Кузя*, *Федя* ("Тронка" О.Гонч.), *Катюша*, *Іванушка* ("Оддавали Катрю" Гр.Тют.) та ін., носіями яких є українці. В українській літературно-художній антропонімії процес русифікації засвідчується не тільки стосовно українців. Пор.: "єврейська родина: *Хама*, *Абрам* і товстенський *Валерик*" ("Крик півня на світанку" В.Шевч.).

У радянський час, намагаючись приховати русифікаторську суть, ЛХА типу *Ваня*, *Петя* почали кваліфікувати як інтернаціональні, навіть радянські. Цьому сприяв і той факт, що, починаючи з 20-х років ХХ ст., українська літературно-художня антропонімія поповнюється численними космополітичними ЛХА, у

носіїв яких національна самосвідомість заступалася класовою. Напр.: офіцер Червоної Армії *Альтшулер* ("У сонячному колі" М.Івч.), комісар *Герт* ("Вершники" Ю.Ян.), *Джеймс*, начальник міліції ("Анкета" Г.Кос.), лейтенант *Корн* ("Загибель ескадри" О.Корн.), начальник міліції *Пилип Македонський*, "який вперто називав себе *Філіном*" ("Лебедина зграя" В.Земл.), *Кириль Каландарашвілі*, член Вірменського ЦК КП(б) ("Хулій Хурина" М.Кул.). Пор. рос. *Бундуков*, *иль Бульдойер*, *Аладьин*, *иль де-Лодьєн* (А.Белый) (101, 234). А Ю.Андрухович за зразком химерних ЛХА типу *Кириль Каландарашвілі* штучно утворює цілий ряд етнонімів, що викривають псевдоінтернаціональну політику 30-80х рр. ХХ ст.: "Ми досягнемо виведення цілком нових і химерних націй та народностей з настільки покрученими назвами, що вони самі їх будуть соромитися: *росіяків, українців, карело-мінгрелів, чербословатів, румунголів, голгарів, нідербайджанців, швеків, гредів, французбеків, білошвабів, курдифранків, жиздоболів та карпатських русинів*" ("Московіада").

Аналіз такої мовностилістичної практики вживання ЛХА дозволяє зрозуміти стилістичний потенціал ЛХА *Спартак Павлушенко* ("Людина і зброя" О.Гонч.). Ім'я *Спартак* О.Гончар не випадково присвоїв пильному радянському активісту, нещадному борцеві з українським буржуазним націоналізмом, врешті недругові свідомого українця *Богдана Колосовського*. ЛХА *Спартак* ідентифікує представника "нової нації" — радянської.

Денаціоналізація української антропонімії через русифікацію та радянізацію підірвала її багатовікові традиції, знизила її імунітет перед експансією масової культури. Не тільки реальна українська антропонімія, але й літературно-художня "збагатилася" характеристичними *Руслан, Едуард, Роланд, Сандукан, Фея* і т.д. Пор.: "*Джим* й *Артур*, химери імен — єдина достойність зятя" ("Хміль" В.Шевч.).

Цілком закономірним на фоні так званої інтернаціоналізації антропонімікону українців, власне, одним із методів інтернаціоналізації стала боротьба з традиційними українськими антропонімами, які мають обмежений регіон поширення. У соцреалістичних літературних текстах такі регіонально значущі ЛХА перетворюються в ідеологічні.

Особливу групу національно значущих ЛХА становлять антропоніми у фантастичній літературі. Власне, це ЛХА-інтернаціоналізми, проте без згаданого вище ідеологічного підґрунтя, що притаманне окремим ЛХА у творах соцреалізму. Поширені уявлення про майбутнє Землі передбачають існування космополітичних земель, без держав і націй. Отож і ЛХА повинні підтримувати, а часто бути чи не головним засобом підтвердження такої концепції. У науково-фантастичній літературно-художній антропонімії першої половини ХХ ст. роль наднаціональних виконують ЛХА з надто виразними англійськими, рідше російськими мовними рисами. Тільки в останнє десятиліття у ролі супернаціональних антропонімів майбутнього виступають штучні утворення, які структурно важко пов'язати з якоюсь однією нині існуючою мовою. Пор.: *Бо, Ол, Сірбе, Тун, Ріц* та ін.

У романі І.Білика "Похорон богів" ЛХА стали чи не єдиним засобом виразу й пропаганди не дуже шанованої в радянський час норманської теорії походження Київської Русі. Тут автор час від часу підкреслено називає київських правителів *Ігоря* і *Ольгу* варязькими відповідниками імен *Інгвар, Хельга*. Навіть ім'я князя *Святослава* один раз вжито у своєрідній, характеристичній шведській формі — *Святославсон*. Ім'я ж київського князя *Аскольда* подано в українізованій формі — *Оскол*. Н.Королева, яка також поділяла норманську теорію, в оповіданні "Свангільд-князівна" варіює варязькі та адаптовані українські імена (*Свангільд — Либідь, Кнів — Кий, Гельга — Ольга*), чим, як і І.Білик, стверджує "подвійну" етнічну належність перших князів Київської Русі. Названі ЛХА виступають не просто засобом національної ідентифікації, але й характеристичним, доказовим аргументом в утвердженні певних історичних концепцій.

Не слід, як нам видається, зараховувати до числа національно (регіонально) значущих ЛХА, що утворені від неукраїнських етнонімів чи топонімів і присвоєні персонажам-українцям у зв'язку з їх тимчасовим перебуванням за межами України. Наприклад, "*Банат*, бо служив при війську на Угорщині в Банаті і не раз розповідав про свій побут у Банаті" ("Мужицька смерть" Л.Март.); Пор. ще *Волох* ("Гайдамаки" Т.Шевч.).

В українській літературно-художній антропонімії виділяється нечисленна група псевдонаціональних

ЛХА. Вони не тільки характеризують носіїв щодо їх національної чи регіональної належності, а й наділені водночас значним пейоративним потенціалом. Здебільшого їх присвоюють відступникам, що зрелися рідного народу. Пор.: Владислав Шпіцкопф ("Майстер Чирняк" І.Фр.), Річард Гусак ("Поєма про море" О.Довж.), Кирпатенко П'єр Опанасович ("Отак загинув Гуска" М.Кул.), Опанас Аполлонович Гер ("Дочка прокурора" Ю.Ян.) та ін. Сила особливої характеристичності та емоційності таких утворень криється в їх структурі, власне в контрасті традиційного українського та модерного іномовного імені чи прізвища. Промовистими слід кваліфікувати прізвища *Діаболоаки* та *Панбісакоса*, які мав намір присвоїти собі афонський провідисвіт у однойменному оповіданні І.Нечуя-Левицького. У цьому випадку автор "підігнав" під грецьку фонетику апелятиви "діабол" та "пан", "біс", що несуть значний пейоративний потенціал, залишаючись помітними у структурі цих псевдогрецьких прізвищ. Дуже часто псевдонаціонально значущі ЛХА творяться на базі зниженої апелятивної лексики, яка онімізується за допомогою типових іномовних антропоформантів чи шляхом трансформації морфемної структури типових українських прізвищ. Напр.: *Сволоческу* (О.Виш.), *Свірідо Онуччіо* (Л.Сереб.), *Кан Діба* (І.Сенч.). Пор. *Лассальченко* (В.Маяковский), *Каки*, *Какуко*, *Малоаки* (А.Белый). Утворення ЛХА на базі лайок та нецензурних слів має досить давню традицію. За спостереженнями М.Бахтіна, першим залучив до літературно-художньої іменотворчості цей специфічний тип апелятивної лексики Рабле. Для молодого Гете також характерна переробка народних лайок у власні імена (3).

Максимальне наповнення характеристичною інформацією та емоційними конотаціями спостерігається у ЛХА, які в українському тексті, наперекір чинним правилам передачі іномовних власних назв, подаються з підкресленим, часто гіпертрофованим збереженням фонетичних особливостей мови-оригіналу. Пор.: Мокій Фортунатович *Беллоузофф* ("Березневий сніг" І.Ченд.), *Фйодоров* ("Страж-гора" С.Пуш.).

Як бачимо, ЛХА є важливим мовностилістичним засобом національної ідентифікації та характеристики персонажів. Якщо в реальній українській антропонімії

неукраїнське ім'я чи прізвище денотата не завжди засвідчує їх національну належність, то в літературно-художній антропонімії це явище здебільшого є характеристичним.

Національне та регіональне в літературно-художній антропонімії проявляється на двох рівнях: в одних випадках ЛХА служать мовностилістичним засобом національної чи регіональної ідентифікації персонажа або ж створюють певний національний чи регіональний колорит; в інших — служать засобом констатації певного рівня національної свідомості персонажа, що може супроводжуватися й авторською оцінкою.

Для національної ідентифікації персонажа достатньо колоритного імені чи прізвища в офіційному, літературному чи народнорозмовному варіанті. Інші, неантропонімії, мовностилістичні засоби при національній ідентифікації відіграють другорядну роль або й зовсім відсутні. Для регіональної ідентифікації персонажа виражальних засобів ЛХА явно не достатньо, тому специфічний регіональний варіант антропоніма підсилюється бодай одним-двома виразними діалектизмами, що вводяться в мовлення характеризованого персонажа. При творенні регіонального колориту ЛХА поступається вагомістю перед специфічною діалектною лексикою. У невеличкій новелі В.Стефаніка "У корчмі" вжито тільки два імені — *Іван та Проць* (одне загальнонаціональне) та понад 100 діалектизмів (фонетичних, семантичних, граматичних). Саме останні й забезпечують реалістичний регіональний колорит, а ЛХА відіграють при цьому другорядну роль.

ХРОНОЛОГІЧНО ЗНАЧУЩІ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІ АНТРОПОНІМИ

Загальновідомо, що дія всякого літературного твору відбувається у реальному, рідше ірреальному просторі й часі. Чільне місце у творенні часово-просторового фону літературного твору відводиться мовностилістичним засобам, зокрема продуманому добору та уживанню антропонімів. Без перебільшення можна сказати, що саме ЛХА відводиться роль найбільш репрезентативного мовностилістичного індикатора часу. Письменник повинен рахуватися з тим, що читач

навіть із пересічним мовним чуттям здатний розташувати антропоніми по хронологічній осі "минуле-сучасне-майбутнє". Щоб дія твору ототожнювалася чи не ототожнювалася з певною історичною добою, авторське йменотворення значною мірою детермінується реальною антропонімією зображуваної історичної доби. Крім того, слід мати на увазі, що певна історична доба пов'язується з реальними історичними особами та їх реальними іменуваннями. Реалістичність та доцільність авторського антропонімічного стилю визначається розумним співвідношенням реальних та вигаданих антропонімів, особливостями їх функціонування, що в сукупності не повинно суперечити історичній правді визначеного періоду. Авторська інтерпретація реальної української антропонімії безперечно допускається, навіть схвалюється, однак вона не сміє бути свавільною, бо в такому разі ставиться під сумнів художня та ідейно-естетична вартість твору.

Здебільшого нечисленними, але надзвичайно важливими у створенні реального, чітко окресленого історичного фону твору виступають ЛХА, що є іменуваннями загальновідомих, реальних історичних осіб. Дослідники літературно-художньої антропонімії вже давно зійшлися на думці, що імена реальних історичних осіб, які фігурують у літературно-художніх текстах, також належать до літературно-художньої антропонімії. Як зазначає Л. Мурадян, "автор їх не творить, але він вибирає ті чи інші варіанти, вводить їх у певний контекст. У результаті ці імена наповнюються яскравими конотаціями" (62, 128-129). Достатньо назвати кілька таких ЛХА і можна здогадатися, коли відбувається дія твору. Напр.: *Ізяслав, Всеволод, Володимир Мономах, Євпраксія*, король *Болеслав* ("Євпраксія" П. Загр.); *Осмомісл, Василько* ("Отчий світильник" Р. Фед.); *Настуня Лісовська, Роксоляна* ("Роксоляна" О. Наз.); *Константин Острозький, Герасим Смотрицький, княжна Гальшка* ("Сагайдачний" А. Чайк.); *Іван Вишенський* ("Іван Вишенський" І. Фр.); *Слащов, Вітковський, Колчак* ("Вершники" Ю. Ян.) і т.д. Саме імена реальних відомих історичних осіб здатні чи не найбільшою мірою викликати у читачів бажані авторів асоціації з визначеною історичною добою. Вони здебільшого і служать часовою канвою літературного твору. Реалістичний історизм літературно-художнього твору, як правило,

непереконливий без історично правдивих антропонімів.

Боячись уневиразнити історичний фон твору, письменники, як правило, не видозмінюють структуру іменувань реальних історичних осіб, скеровуючи творчу фантазію на оцінку та вербальну характеристику персонажів. Так, наприклад, Іван Мазепа трактується то як зрадник та розпусник та другий редакції поеми В. Сосюра "Іван Мазепа", то як національний герой у романі Б. Лепкого "Мотря". Однак ні В. Сосюра, ні Б. Лепкий у своїх творах жодного разу не піддалися спокусі скористатися виражальними можливостями антропонімії (оцінні суфікси, прізвиська), щоб через ЛХА охарактеризувати героя, але при цьому трансформувати загальновідоме, усталене іменування історичної особи. Б. Лепкий, йдучи за історичною правдою, підсилює історичний колорит твору, час від часу іменуючи Мазепу, як і було прийнято на поч. ХІІІ ст., — *Іоанном*.

Поодинокість випадків "нетрадиційного" іменування історичної особи вже сама по собі є конотативною. Так, С. Черкасенко, маючи на меті підкреслити, що у повісті "Пригоди молодого лицаря" *Б. Хмельницький* — це юнак, не переобтяжений справами державної ваги, називає його *Зінько Хмель*. Тодось Осьмачка в "Думі про *Зінька Самгородського*" також називає молодого *Б. Хмельницького* *Зіньком*. Іноді, як правило для виразу негативної емоційної оцінки, автор може трансформувати імена реальних осіб у пейоративи: короля *Яна-Казимира* іменують *Ясьо* ("Гетьман Іван Виговський" І. Н.-Л.); князя *Ярополка* — *Ярцьо* ("Іду на вас" Ю. Оп.); *Юрія Хмельниченка* — *Юрусь Хмельниченко* ("Чорна рада" П. Кул.). Специфічною ознакою оцінних ЛХА, носії яких — реальні історичні особи, є те, що вони вживаються у мові персонажів, а в мові автора, як правило, відсутні.

Якщо в силу творчого задуму автора у творі не виступають загальновідомі історичні особи, що покликані творити історичну канву твору, забезпечувати йому часову легітимність, то історична достовірність персонажа засвідчується автором окремо, у формі історичної довідки чи примітки. Наприклад, в оповіданні "Ясновельможний сват" М. Грушевського про головного героя сказано: "*Грицько Пісеченко*. В козацькій реєстрі 1649 р. може кожний цікавий і тепер прочитати на чолі київської сотні". А в примітці до

оповідання "Неробочий Грицько Кривий" М.Грушевський стверджує, що "прізвища, як і фабула оповідання, взяті з декрету, видрукованого в "Архивъ Юго-Западной Россіи" ч. VI, т. II, N 15; побутові подробиці оперті на документальний матеріал". Н. Королева для підтвердження історичної реальності одного зі своїх героїв також вдається до історичної довідки: "Ільмар — ім'я майстра, якого підпис було можна прочитати на деяких полив'яних плитах при розкопках Десятинної церкви" ("На Ярославовому дворі"). В. Яворівський, щоб засвідчити реальність персонажів повісті "Вічні Кортеліси" (Варвара Зайко, Федора Круш, Христина Кухар, Агана Мосюк та ін.), цитує судові матеріали.

За умов, коли у творі відсутні імена реальних історичних осіб, роль хронологічного стержня здатні виконувати й імена відомих фольклорних персонажів. ЛХА на зразок *Маруся Чурай* ("Маруся Чурай" Л. Кост.), *Маруся Шурай* ("Ой не ходи, Грицю..."), *Маруся Богуславка* ("Маруся Богуславка" М. Стар.), *Ілько Марусяк* ("Кам'яна душа" І. Фр.), які були запозичені авторами з відомих українських історичних пісень, дум та переказів. Саме їм відводиться домінуюча роль у створенні переконливого історичного колориту. Причому характерна для фольклорних текстів варіантність структури цих антропонімів може переноситися і в літературні твори. Якщо навіть незначна зміна структури іменування історичної особи призвела б до втрати всяких часових конотацій трансформованого ЛХА, то варіантність типу *Чурай* — *Шурай* або навіть перейменування *Павла Марусяка* в *Ілька* не шкодить історичній інформативності цих ЛХА.

Однак, за винятком мемуарних творів, автор не в змозі обмежитися іменуваннями реальних осіб. Тому неодмінним мовностилістичним засобом у творенні історичного колориту твору є присвоєння "неісторичним", вигаданим персонажам антропонімів, типових для визначеної історичної доби. Наприклад, *Яромір*, *Рад*, *Люмир* ("Славой і Хрудош" І. Фр.), *Олехна*, *Мехтодь*, *Зінько*, *Тодора* ("Предок" Н. Корол.); "городянин *Омелько* на прізвище *Дрякциця*" ("Сагайдачний" Д. Мор.); *Яців Ясьо*, *Дмитро Костів Полошинський* ("Олюнька" А. Чайк.); *Доля Петрівна*, *Кралінська з дому* ("Петрії і Довбушуки" І. Фр.), *Ва-*

силь Георгія Василя Горпининого ("Вовчиха" О. Коб.) та ін.

Історична репрезентативність ЛХА посилюється, коли письменник показує гетерогенність антропосистеми, що спостерігалася у певний історичний період. Так, у романі Ю. Опільського "Ідоли падають" реально віддзеркалюється антропонімійна ситуація в Україні на час прийняття християнства. Поділ персонажів на язичників і християн передається засобами антропонімії: *отець Єзевій*, *Роман*, *Олексій*, *Анастас та Мирослава*, *Доброгост*, *Станко*. У романі В. Малика "Черлені шити", дія якого відбувається в 1184 р., цілком правильно показується двоїменність героїв: "під охрестив *Іваном*, а люди прозвали *Живосилом*". А І. Білик у романі "Меч Арея", щоб підкреслити новизну й очевидну гетерогенність християнства для слов'ян V ст., називає усіх християн-неофітів неадаптованими грецькими іменними варіантами на зразок *Еутихій*.

Переконаливість часової співвіднесеності ЛХА з періодом, коли відбувається дія твору, досягається у випадку, коли автор іменує персонажів відповідно з тогочасними законами номінації. Так, колишнього дружинника, каліку І. Франко в повісті "Захар Беркут" назвав *Митько Вояк*. А С. Черкасенко в романі "Пригоди молодого лицаря" докладно розповідає, як "хрестили" одного з персонажів на Січі: "Кажуть, що занадто я холодний та розважний, тому, мовляв, дражнитимемо тебе *Кригою*... Отже, й мене, *Дениса Бідяченка*, зробили *Кригою*". Історично правдивим є мотив зміни "релігійного" прізвища одного з персонажів п'єси М. Куліша "Хулія Хурина": "*Божий* — погано... Краще, душа моя, назовися *Хома Радянський*..."

Щоб пересвідчитися, який значний потенціал історизму несе обгрунтування вибору іменування, досить зіставити, як Д. Мордовцю та А. Чайківському вдалося реалізувати виражальні можливості іменування головного персонажа у романах "Сагайдачний". Д. Мордовець на початку роману просто стверджує, що у *Сагайдачичи* був син *Петро*. А. Чайківський майстерно "обіграє" це іменування, обгрунтувавши його присвоєння козацькими звичаями: "Показали йому ціль. Петро зложив, і три стріли попали близь себе. — Ти, небоже, неабиякий лучник, — каже отаман. — Такого ще тут не було, хіба покійний Байда, що про

нього думу співають. — Сагайдачний, та й годі, — каже один козак до гурту. — Петре, — каже старий Жмайло, — ось вже тобі й імення приложили, вже тебе до смерті Сагайдачним звати будуть”.

Для створення історичного колориту українськими майстрами слова широко використовувався прийом варіантності іменувань одного й того ж персонажа. В українській антропонімії XIV-XIX ст. факти іменування однієї особи різними прізвищевими назвами — явище масове (див. 48, 205). Напр.: *Грицько Жмайло або Цьмайло з Кульчиць, або Грицько Жмайло Кульчицький* (“Сагайдачний” А.Чайк.); *Петро Шраменко, Шраменя, Петро, Шраменків син* (“Чорна рада” П.Кул.); “він ні Хрущ, ні Притика, а прямісінько-таки *Іван Вареник* (“Хіба ревуть воли...” П.Мирн.); “Я запорожець *Пархім*, що по книгах мене пишуть *Запалихатою* і дражнять мене *Скачистрибайло*” (“Князь ремія Вишневецький” І.Н.-Л.); “*Онисько Казан* перемінився на *Казановського*, коли розбагатів на броварстві” (“Яса” Ю.Мушк.). Як видно з наведених прикладів, об’єктом творчої уваги письменників є здебільшого прізвищеві назви, тоді як імена залишаються незмінними. Це пояснюється, очевидно, слабкою обізнаністю письменників з історичним іменником українців. Твори єдиного, мабуть, М.Грушевського відзначаються особливим багатством традиційного історичного українського іменника. Пор., напр., *Лесько, Панащик, Яцко, Олександр, Мисько, Ян* (“Вихрест Олександр”) та *Макар, Прохор, Мойсей, Ілля* (“Я, Богдан” П.Загр.). Як видно з зіставлення, багатство та різноманітність варіантів давніх імен персонажів — прекрасний мовно-стилістичний прийом для створення історичного колориту. Для творення такого колориту активно використовує багатство іменника, щоправда, язичницького, І.Білик. Пор.: *Морята, Вишко, Божко, Вогнян, Роговод, Милодух, Рада, Малко, Ждан, Годичан, Хлодівой, Градимир, Тур, Велімир, Бурмило, Громило* і т.д. (“Меч Арея”).

Виразальні можливості літературної антропонімії широко використовуються й у фантастичних творах, де ЛХА покликані співвідносити дію твору з майбутнім. Відомий російський філолог І.Бестужев-Лада навіть пробував робити наукові прогнози щодо антропонімікону майбутнього, якими, зрозуміло, скористалися письменники-фантасти: “У комуністичному

суспільстві, яке нараховуватиме мільярди осіб, ім’я повинно було б виглядати так: у вузькому колі друзів *Дар*, у ширшому олі колег і знайомих — *Дар Ветер*, а для світової громадськості — *Дар Ветер Гром Зрг Ногор из коммуны Новая Аврора федерации Северная Таврия 124-C212B9752AK674596*” (54, 16).

У доборі ЛХА фантастичних творів спостерігається така тенденція: у творах, де дія відбувається в недалекому майбутньому, здебільшого вживаються сучасні імена, хоч переважають германські. Пор.: *Поля, Богдан, Сев, Майкл, Генрі* (“Майстер корабля” Ю.Ян.). У творах, присвячених більш віддаленій перспективі, вживаються, як правило, штучнотворені, ірреальні імена. Напр.: пані *Бо, Ол, Пунка* (“Планета з діркою” О.Пок.), *Сірбе, Тун Ріц* (“Шабля прибульця” В.Пол.). Пор. словац. *Johanes Ultrazvuk, Angelika Superfonová* (109, 363-364). Оскільки антропонімікон майбутнього нікому не відомий, то в царині іменотворення персонажів майбутнього письменника майже не регламентують закони реальної антропонімії. Все залежить від творчих уподобань, стилю та авторського задуму. Головне, щоб ЛХА персонажів майбутнього не були співзвучні з сучасними і, в той же час, бодай за якоюсь ознакою (часто лише орфографічно) показували, що це ім’я. ЛХА у фантастичних творах можуть виступати:

- а) трансформовані античні імена: *Ант* (“Десантник” В.Пол.), *Сезар* (“Щось негаразд...” В.Пол.);
- б) гібридні іменування на базі сучасної неукраїнської антропонімії: *Токудо Тені* (“Людина зоряна” В.Заліс.);
- в) okazionalні штучні утворення типу *Дулязмаком, Завороткишок, Бел Амор* (“Рейс тютюнового контр-абандиста” Б.Шт.).

У літературному творі ЛХА здатні не тільки репрезентувати певну історичну добу, навпаки, вони можуть носити панхронічний характер: уневиразнювати час зображуваних у творі подій, підкреслювати універсалізм пропагованих ідей. Цей авангардистський прийом першим в українській літературі використав І.Франко у повісті “Петрії і Довбушуки”. Хоча дія повісті відбувається у другій половині XIX ст., одним із її героїв виступає *Олекса Довбуш*, який, як відомо, загинув у середині XVIII ст. Розташування в одній часовій площині різночасових іменувань *Довбуш* і *Довбушуки* — оригінальний, новаторський мовно-стилістичний прийом, що дозволив авторові пе-

реконливо показати деякі "причини і наслідки" діяльності легендарного опришка. Подібного ефекту доносом" на контрасті гуцульської антропонімії поч. ХХ ст. (дія твору відбувається саме тоді) з іменуванням історичної особи — *Максима Кривоноса*, що жив у ХУІІ ст. Для глибшої реалізації творчого задуму І.Багряний у повісті "Морітурі" серед в'язнів-смертників ДПУ, що названі здебільшого сучасними українськими антропонімами, поміщає і *К.Маркса*. Цей мовностилістичний прийом використав і О.Гончар в романі "Берег любові", де наші сучасники, що іменуються українськими антропонімами, зустрічаються з історичними особами — *Овідієм Назоном* та *Октавіаном Августом*. У романі "Турецький міст" Р.Федорова ЛХА *Ріфат Октай* (яким названо турка, що помер 300 років тому) вплетений у систему українських антропонімів ХХ ст. В оповіданні О.Маковея "Як Шевченко шукав роботи" Т.Шевченко в кінці ХІХ ст. зустрічається у Львові з *М.Грушевським*, *О.Кобилянським* та *К.Левицьким*. Тут панхронологізм антропонімії оповідання — засіб творення саркастичного ефекту. Абсурдна антропонімія гіпербола, що зводиться до свідомого нехтування часових рамок функціонування деяких реальних антропонімів, є нетрадиційним стилістичним засобом у пропагуванні вічних філософських ідей або ж у створенні гротеску.

Щоб підкреслити ірреальність, ідеалістичну недосажність зображуваних подій, деякі автори у ролі ЛХА використовують явно неантропоніміїні утворення типу *Королівна Зелених Борів* ("Королівна Зелених Борів" М.Івч.) або ж гіперкоректні варіанти на зразок *Іваниха Галайдиха* ("Дім на горі" В.Шевч.).

Окремо слід сказати про літературно-художню антропонімію романів І.Білика та В.Чмира, які присвячені першопочаткам Київської Русі. ЛХА романів "Меч Арея" та "Росичі" притаманні виразні українські риси відповідно V та VII ст. Пор.: *Богдан Гатило*, *Віталій*; *Ориська*, *Люцьо*, *Палюк Вовченя*, *Хрущ*, *Хрущиха*, *Твердохліб*, *Крук*, *Креміль* та ін. Мовностилістичний прийом осучаснення іменувань історичних персонажів був єдиним засобом для реалізації і пропаганди історичної концепції письменників, які вважають Київську Русь від самого її виникнення українською державою. Суть цього мовно-

стилістичного прийому зводиться до того, що у названих творах ЛХА втрачають первинну хронологічну значущість, природну часову конотацію, яку заступає значущість національна. А далі національне в ЛХА романів "Меч Арея" та "Росичі" трансформується в секундарну, штучно створену історичність. Щоб досягти такого стилістичного ефекту, авторам згаданих історичних романів довелося (свідомо чи несвідомо) знехтувати достеменно відомими даними компаративістики про звукову структуру мови слов'ян V ст., в т.ч. й антропонімів. У романі "Меч Арея" в усіх іменах автор субститує праслов'янський [y] українським [и]. Замість імені *Ордогост* фігурує *Радогост*, хоч відомо, що рефлексія сполуки **ort*, яку містить ЛХА *Радогост*, ще не закінчилася в V ст. Дуже сумнівним є етимологізування антропоніма *Аттила* через *Гатило* і т.д. Гадаємо, що така стратегія іменотворчості І.Білика та В.Чмира є зрозумілою, адже, за висловом В.В.Винокура, "мова історичного роману — це сучасна мова, пристосована для зображення минулого, а не мова минулого, пристосована для сучасного читача" (19, 413).

Українськими письменниками, зокрема радянського періоду, у творах про сьогодення широко використовувалася прийом актуалізації виразальних можливостей іменувань історичних або легендарних осіб. Незалежні, волелюбні персонажі часто мають імена прославлених національних героїв або фольклорних персонажів: *Лавро Мамай* ("Дума про британку" Ю.Ян.), *Дорошенко*, *Мамайчук* ("Тронка" О.Гонч), *Іван Карналюк* ("Воля до життя" О.Довж.). Особливо виразно цей мовностилістичний прийом застосував О.Довженко в оповіданні "Перемога" для показу національної романтики: бійці-герої — це *Лука Гетьман*, *Суховій Кирило*, *Вовк Микита*, *Вернигора Степан*, *Андрій Орлюк*, *Таран*, *Недригайло*, а малодушні солдати — *Несвячений*, *Сирота*, *Устим Синичка*. Як можна судити з щоденникових записів, О.Довженко постійно записував колоритні прізвища. Так, наприклад, 30.03.1942 читаємо: "*Цимбал*, *Байда*, *Неборак*, *Барабаш*, *Крапля*, *Сорока*" і т.д. (див. т.5, с.17).

Першим в українській літературі цей мовностилістичний прийом застосував, очевидно, П.Куліш у "Чорній раді": один з персонажів цього твору, запорожець-шибайголова *Кирило*, має прізвисько *Тур*, певно, не без впливу відомого персонажа "Слова о полку Ігоревім".

пейоративну експресію, дошкульно висміяти ультрапатріотизм: "Першу людину звали *Остан* (не *Вишня*, бо тоді прізвищ ще не було), а його жінку — *Чорноброва Галя*. ...ковчега збудував не *Ной*, а гетьман *Дорошенко*" ("Дещо з українознавства").

Якщо узагальнити всі випадки невдалого, помилкового вибору ЛХА, що суперечать як історичній, так і художній правді; то їх можна розділити на три групи. Першу, найчисленнішу групу становлять русифіковані ЛХА: *Хелга*, *Михайл* ("Похорон богів" П.Загр., пор. то І.Біл.), *Хундертхемде* ("Євпраксія" П.Загр.), помім *Мохач* замість *Могач* "Роксолана" П.Загр.), *Мотрона* ("Я, Богдан" П.Загр. — Б.Лепкий у романі "Мотря" цю історичну особу постійно називає *Мотрєю*), петлюрівець *Серьога Білоусенко* ("Перекоп" О.Гонч.). Не без впливу російської традиції українцям часто приписують імена по батькові: *Іван Дмитрович Сірко* ("Яса" Ю.Мушк.), *Гуля Дмитро Томашович* ("Я, Богдан" П.Загр.). А в М.Стельмаха куркуль Шмалій на поч. ХХ ст. звертається до наймита *Романе Григоровичу* ("Хліб і сіль").

Другу групу псевдоісторичних ЛХА становлять безпідставно осучаснені або довільно зінтерпретовані іменування. Так, один з персонажів роману В.Чмира "Росичі" вважає своє ім'я *Вовк* за "образливе та болюче прозвісько". Це ім'я справді широко вживалося у слов'ян дохристиянської доби, однак було позбавлене всяких негативних конотацій. Надто вже неправдоподібну інтерпретацію мотивів номінації подає П.Загребельний у романі "Євпраксія": після одруження з *Журилою* "чорнява лісовичка стала *Журиною* і вже породила дружинникові сина, якого названо, аби не ламати занадто голову, *Журилом*".

У деяких творах спостерігається тенденція до підміни історичних ЛХА діалектними. Так, Г.Хоткевич і Р.Федорів у романах "Довбуш" і "Жбан вина" не вдалися до використання типової для ХУІІІ ст. варіантності іменувань одного і того ж персонажа, що спостерігається, наприклад, у повісті І.Франка "Петрії і Довбушуки", а обмежилися використанням сучасних гуцульських антропонімів. Пор.: *Микита Тимшак*, *Іван*, *Герасим*, *Юр*, *Федь*, *Єлена* ("Довбуш"), *Ксеня Воробчучка*, *Доця Зеленчукова*, *Штефан Дзвінчук* ("Жбан вина"). Яким самобутнім не був би регіональний колорит ЛХА, він не може замінити історичного.

Як недолік часової детермінованості вживання ЛХА слід кваліфікувати й надмірну статичність антропонімії окремих творів. Незважаючи на те, що дія багатьох із них розгортається протягом досить тривалого часу, ця історична тривалість, на жаль, не зумовлює динаміки антропонімії окремого твору. Антропонімікон більшості творів статичний. У той же час вмільний показ динаміки іменувань є надзвичайно стислим, історично правдивим стилістичним прийомом з багатьма виражальними можливостями. Так, І.Сенченко в повісті "Савка", оперуючи кількома найрепрезентативнішими іменними варіантами різних історичних епох, подає основні віхи в історії українського народу: "Оце в мене є синок *Іван*, а в цього *Івана* буде свій синок, теж *Іван*. А той *Іван* (...) своїх синів не *Іванами* називатиме, а так, як великі князі називали: *Олегами*, *Ігорями*. Після епохи *Олегів* та *Ігорів* настане пора *Володьок* і *Гальок*". Пор. ще: "Генерал *Федорченко*, років п'ятдесяти п'яти. З ним молодший його син *Алік*" ("Поема про море" О.Довж.), "*Каролька має Зоряну*" ("Страж-гора" С.Пуш.).

До появи третьої групи історично фальшивих ЛХА спричинилися помилкові положення, висунуті свого часу ономастами. Це стосується спростованої нині тези про соціальну детермінованість вживання імен-комполітів у добу Київської Русі. Цього принципу послідовно дотримується, наприклад, В.Чмир у романі "Росичі", де представники соціальної верхівки іменуються виключно іменами-комполітатами: *Любомудр*, *Будимир*, *Горицвіт*, *Ратибор*, *Мечислав*. Помітна ця тенденція і в ранніх творах І.Франка. Пор.: *Яромир*, *Людмила*, *Владимир*, *Цидибор* (князі та їх діти) та *Рад*, *Гривко*, *Бодак* (воїни) ("Славою і Хрудош").

Як бачимо, ЛХА повинні мати часову детермінованість, покликані бути візитними картками певного реального чи ірреального часового відрізка. Історично та художньо правдива репрезентація реального часового відрізка забезпечується вмільним варіюванням різноманітних іменувань, що покликані створити об'ємне відображення певної історичної доби. Помилки та прорахунки у створенні часово репрезентативної антропонімії твору знижують його художню вартість.

ЛХА відводиться особлива роль у створенні ірреального часового фону. Щоб його створити, ЛХА

повинні бути ірреальними, тобто несхожими до сучасних або історичних антропонімів. І лише за другорядними ознаками нагадувати власні назви.

ЛХА здатні уневиразнювати фактор часу, створювати ефект панхронічності дії твору. Такий ефект створюється або шляхом зведення в єдину антропосистему історичного твору різночасових антропонімів або ж шляхом використання в ролі ЛХА звичайних апелятивів, які лише за написанням нагадують оніми.

СОЦІАЛЬНО ЗНАЧУЩІ ЛХА

Як відомо, всякий антропонім — це продукт людського суспільства, і в цьому сенсі може вважатися соціально значущим (див.: 65, 170). Однак ця іманентна соціальність антропонімії носить настільки загальний та універсальний характер, що практично не усвідомлюється мовцями. Щоб увиразнити соціальний компонент в онімічному значенні, ЛХА потребує “штучного” підсилення конкретним соціальним змістом, експонентом якого можуть виступити спеціальні антропонімічні засоби. Адже, крім того, що всяка особа є членом людської спільноти, вона є ще й батьком чи матір'ю, сином чи дочкою, належить до якогось суспільного стану, може мати якусь професію, може бути вбогою або багатою і т.д. Однак актуалізація, увиразнення соціального компоненту онімічного значення ЛХА у літературно-художньому тексті може відбутися або не відбутися. Тут усе залежить від стилю, творчого задуму та ідейно-політичних переконань автора.

Як показали наші спостереження, кістяк соціально значущих ЛХА становить група іменувань, які служать для об'єктно-вікової характеристики персонажів. Високою частотою вживання відзначаються традиційні дівочі та жіночі варіанти прізвищ, які вказують на сімейний стан денотатів. ЛХА типу *Леся Череванівна*, *Череваниха* (“Чорна рада” П.Кул.), *Лесиха* (“Лесишина челядь” І.Фр.), *Гудзівна*, *Зайцівна* (“Хіба ревуть воли...” П.Мир.), *Катря Дзвонарівна*, *Горпина Дзвонариха* (“Облога Буші” М.Ст.) та ін. за допомогою словотворчих формантів *-івна*, *-иха* одночасно ідентифікують сімейний статус денотатів. Слід мати на увазі, що ЛХА типу *Дзвонарівна*, *Дзвонариха* в літературно-художній антропонімії ХІХ—поч. ХХ ст. мають не тільки об'єктно-вікове значення, вони вка-

зують і на сімейний стан їх носіїв. У першому випадку засвідчується сімейна залежність від Дзвонаря-батька, а другий ЛХА уже втрачає конотацію залежності, набуваючи чисто фемінізуючого значення.

Суттєве обмеження сфери функціонування так званих дівочих та жіночих варіантів прізвищ у сучасному українському літературному мовленні спричинилося до зниження частоти їх уживання в літературних текстах. Якщо О.Кобилянська головну героїню роману “Царівна” постійно іменує *Верковичівною*, то Л.Костенко, називаючи особу ХVІІ ст., варіює традиційне *Маруся Чурайівна* і осучаснене *Маруся Чурай* (“Маруся Чурай”). Зниження частоти вживання традиційних дівочих та жіночих варіантів прізвищ призвело до закріплення за ними вторинних стилістичних функцій: вони стали виразниками фольклорного колориту (див. 31). Окремі дослідники навіть хибно вважають, що, наприклад, персонажі-жінки в творах Г.Квітки-Основ'яненка не мають прізвищ, а їх називають спеціальними побутовими найменуваннями: а) для незаміжніх дівчат *Карлючківна*; б) для заміжніх жінки в тогочасному суспільстві” (70, 102). Такі міркування нам видаються надмірно соціологізованими, вони не відповідають фактам як реальної, так і літературно-художньої антропонімії.

Об'єктно-вікові конотації можуть мати й ЛХА, носіями яких є чоловіки: *Шрам — Шраменко*, *Шрамення* (“Чорна рада” П.Кул.), *Довбуш — Довбушук* (“Петрії і Довбушуки” І.Фр.) тощо. Втрата патронімічного суфікса, що супроводжує перетворення парубоцького прізвища в чоловіче, засвідчує не лише “здобуття” сімейної незалежності денотатом, але й указує на здобуття їх носіями певного соціального статусу. Напр.: “От як старий *Улас Забрьоха*, таки сотник конотопський, як помер... і громада зібралася на нараду кого начинити сотником, то всі у один голос і гукнули: “А кому ж бути? *Уласовичу*, *Забрьоценку!* Отак-то й настановили його сотником, і став він із *Забрьоценка* уже й сам *Забрьоха*” (“Конотопська відьма”. Пор. ще: *Халявченко — Халявський* (“Пан Халявський” Г.К.-О.).

Сучасна традиція вживання чоловічих прізвищ зумовила звуження сфери функціонування парубоцьких варіантів прізвищ у новітній літературно-художній антропонімії. У сучасних літературних текстах ЛХА ти-

пу *Забрющенко* зустрічаються дуже рідко, а у виявлених випадках ними іменуються лише селяни. Напр.: "...він преспокійно звав себе *Архиреем*, а діти були вже *Архирейченками*" ("Земля" О.Довж.).

В українській літературно-художній антропонімії 60-80-х рр. ХХ ст., не без впливу російської мови, зустрічаються випадки присвоєння об'єктно-вікового значення іменам по батькові, які іноді можуть вживатися і без власних імен. Так, наприклад, голова колтися до випускниці медучилища звертається *Інно* госпу до випускниці *медучилища* звертається *Інно Федорівно*, а не *Інночко* або *Циганочко*, як він називав її ще вчора, коли *Інна* була ще студенткою ("Берег любові" О.Гонч.). Пор. ще: *Романович*, *Миколайович*, *Прохорівна* ("Весільні музики вдосвіта" О.Тесл.).

Не тільки об'єктно-вікове значення, але й констатація сімейного стану денотата характерна для оказіональних ЛХА на зразок *Порфирій Оксанич* ("Бригантина" О.Гонч.), *Семен Одаркович* ("Тайна вечера" Гр.Тют.), *Ларисович* ("Світова верба" Б.Харч.). Утворені від жіночих власних імен, вони виконують роль імен по батькові, і цим самим указують, що їх носії є позашлюбними дітьми. Відчутну об'єктно-вікову значущість має оказіональний ЛХА *Ларис*, яким В.Яворівський в романі "Оглянься з осені" називає дворічного хлопчика *Лавріна*, що був дуже схожим на дівчинку.

Виразне об'єктно-вікове значення притаманне багатьом ЛХА-демінітивам. Іменні варіанти *Орисенятко* ("Облога Буші" М.Ст.), *Михайлик* ("У шахтарів" С.Черк.) служать у першу чергу виразником об'єктно-вікового значення, бо ними іменуються діти. Пор. ще: "— Розумна *Оленко*, Чому ж ти маленька? — Тому я маленька, що звуся *Оленка*, — *Оленки* маленькі усі". ("Оленка маленька" АУЛДД). ЛХА-демінітиви з об'єктно-віковим значенням характеризуються високою частотою уживання в дитячій літературі. Напр.: *Мишко*, *Андрійко* ("Приблуда" С.Вас.), *Митько*, *Вася*, *Василик* ("Вася" АУЛДД), *Грицько*, *Костик* ("Лелеки" А.Шиян), *Уля*, *Оксанка* ("Після грози" АУЛДД), *Марійка*, *Даринка*, *Семенко*, *Лаврик* ("Даринка з братиком" АУЛДД) тощо. Пор. ще: "Вернувся з Києва *Петрусь* Уже *Петром* і паничем" ("Петрусь" Т.Шевч.); "Дорка потроху ставала *Федорою*, ходила до школи і до початку війни саме скінчила семирічку" ("Мир" Ю.Ян.); "В одних домах *Даринку* так і звали *Даринкою*, а в декотрих, можливо, через її голос —

Дариною, хоч їй було тепер не більше, ніж тим вавилонським дівчатам, котрих звали *Марфусями*, *Лизями*, *Лизями* ("Лебедина зграя" В.Земл.). Переважній більшості ЛХА-демінітивів цього виду притаманна ще й відчутна пестливість.

Об'єктно-вікове онімічне значення ще яскравіше виражено в ЛХА-демінітивах, запозичених із дитячого мовлення. Напр.: *Наця* ("Марія і Марта" С.Черк.), *Ені* ("Леська" О.Виш.).

ЛХА можуть виступати навіть мовностилістичним засобом для показу нерівноправності у взаєминах членів однієї сім'ї. Так, в оповіданні Ю.Шербака "Автобіографія" дочка професора, дружина простого інженера *Віталія Семеновича Хмари*, демонстративно залишає після одруження дівоче прізвище — *Мороз Ірина Павлівна*, чим підкреслює свою незалежність, навіть вищість від свого чоловіка.

У літературно-художньому тексті ЛХА можуть добиратися відповідно до існуючих традицій іменування представників певних професій. У новій літературно-художній антропонімії служителі культу іменуються, як правило, канонічними варіантами імен, до яких часто додається апелятив *отець*: *о.Іоанн* ("Роксоляна" О.Наз.), *о.Палладій*, *монах Актиній* ("Афонський пройдисвіт" І.Н.-Л.), *отець Інфантій* ("Лебедина зграя" В.Земл.), *черниця Меронія* ("За двома зайцями" М.Ст.), *преосвященний Методій* ("Чорна рада" П.Кул.) та ін. До попівських слід зарахувати іменні варіанти на зразок *Надезя* ("Старосвітські батюшки" І.Н.-Л.), *Єрнестина* ("Забобон" Л.Март.), *Мася*, *Аця* ("Люборацькі" А.Св.), якими іменувалися тільки попаді та попівни. Специфіка ЛХА, якими іменуються духовні особи та члени їх сімей, зумовлена відповідними традиціями номінації священників. Починаючи з XIV ст., українське духовенство іменувалося, як правило, канонічними варіантами християнських імен, або, рідше, прізвищевими назвами на *-ський*, *-цький* (див. дет.: 48). Реалістична українська літературно-художня антропонімія не могла знехтувати цією традицією, тому іменування персонажів-священників відрізняються від імен світських осіб. У російській літературно-художній антропонімії персонажі-служителі культу також іменуються подібними іменами. За спостереженнями Л.Колоколової, у функції попівських А.Чехов, наприклад, найчастіше використовував ЛХА-архаїзми на зразок *Диодор*, *Кле-*

антропонімією, іменні варіанти на зразок *Нінок* ("Се-редохрестя" В.Шевч.), андроніми *Оксъонша* (від Окс-он) ("Житіє Артема Безвіконного" Гр.Тют.). У галицькій соціальній антропонімії др. пол. XIX — поч. XX ст. дуже часто у функції міських виступають утворені за допомогою посесивних суфіксів *-ов-*, *-ев-* жіночі варіанти прізвищ. Пор.: *Ангаровичева*, *Шимонова* ("Для домашнього вогнища" І.Фр.), *Петрівва* ("Петрії і Довбушуки" І.Фр.). Жіночі варіанти прізвищ на *-ова*, *-єва* стали не тільки літературною, але й офіційно-діловою нормою у чехів та словаків. Пор. чеськ., слов. *Majtanová, Rizková, Molnarová*. Ти-повим лише для міста слід кваліфікувати: "О, *Орядин!* — дівчини до свого коханого на прізвище: "О, *Орядин!* — розсміялася з якогось щастя. — Я тебе дуже люблю!" ("Царівна" О.Коб.). Як видно із наведених прикладів, окрім позначених особливою експресією власне ук-раїнських новотворів, що виникли в середовищі інтелігенції, значною є кількість іншомовних з поход-ження ЛХА. Високий процент іншомовних з поход-ження міських ЛХА має об'єктивно-історичне підґрунтя — у національному складі населення ук-раїнських міст XIX — поч. XX ст. часто домінували не-українці, представники державотворчих націй*

Особливістю міських ЛХА є те, що з часом ними по-чинають називати і персонажів — мешканців сіл. У ре-альній антропонімії через високу мобільність "первісно" міських антропонімів непросто провести послідовний поділ антропонімів на міські і сільські (див.: 96, пор. ше: 82, 337-338). У літературно-ху-дожній антропонімії це зроби́ти набагато легше. Так, наприклад, у повісті С.Черкасенка "У шахтарів" імена типу *Ваня*, *Вася*, *Петя*, *Маня* сприймаються як міські, їм протиставляються "сільські" *Василь*, *Тро-хим*, *Степанко* (дія повісті відбувається на поч. XX ст.). У літературних текстах повоєнного періоду ЛХА на зразок *Ваня* уже позбавлені соціальної значущості (див.: "Тронка", "Берег любові" О.Гонч., "Дума про тебе" М.Стельм., "А тепер — іди" В.Яв. та ін.).

* Так, наприклад, за даними "Енциклопедії українознавства", в 1890 році м. Львів мав такий національний склад: українці — 17,2 %, поляки — 52,6 %, євреї — 28,1 % (т. 4, 1411), а Київ у 1897 році населяли 22,1 % українців, 54,4 % росіян, 13,0 % євреїв, 8,0 % поляків (т. 3, 1011)..

Якщо міські ЛХА мають відчутну новизну або вираз-не іншомовне походження, то сільські, навпаки, — традиційні, добре адаптовані іменування. Експоне-том соціальної значущості сільських ЛХА часто висту-пає наявність в їх структурі діалектних рис. Напр.: *Хвесько* ("Мир" Ю.Ян.), *Бурис Кримпоха* ("Житіє Ар-тема Безвіконного" Гр.Тют.), *Філько* ("Страж-гора С.Пуш.), *Ілаш*, *Ілашко*, *Никола*, *Гьоргій* ("Шкода" В.Стеф.), *Ганусейка*, *Мотруна* ("Одинак" Л.Укр.) та ін.

У соціальній структурі літературно-художньої ан-тропонімії державотворчих народів, наприклад, росіян, протиставлення ЛХА на сільські та міські уневиразне-но. Гадаємо, що це пояснюється гомогенним складом населення, чи, точніше, одномовністю російських міст і сіл. У російській літературно-художній антропонімії на передній план виступає соціально значуща дифе-ренціація ЛХА-простолюдинів та ЛХА-аристократів. Пор.: "Агафон, Филат, Фекла (...) употребляються у нас только между простолюдинами" (О.Пушкін); "Не називається *Матреной*, *Акулиной*, *Авдотвей* и други-ми сим подобными именами, а називається ка́к-нибудь поблагороднее (наприклад, *Олей*, *Леночкой*, *Марусь-кой*, *Катей*, *Линой* и т.п.)" (І.Тургенев). Соціальна опозиція "простолюдин — аристократ" у російській літературно-художній антропонімії характеризується чіткою ієрархічністю ЛХА, що пояснюється соціальною структурованістю російського суспільства. Пор.: "...когда она выросла, вышла полугорничная, полувоспитательница. — Ее звали средним именем — не *Катька* и не *Катенька*, а *Катюша*" (Л.Толстой).

Соціальна значущість ЛХА часто розвивається на тлі їх експресивності. У реальній українській антропонімії експресивні назви прізвищевих типу були достий по-ширені серед запорізьких козаків. Це і помітили ук-раїнські письменники, які полюбляють присвоювати козакам прізвищеві назви з виразною експресією (від козакам прізвищеві назви з виразною експресією (від Шрам, Лобур, Верни-гумору — до гротеску). Напр.: *Шрам*, *Лобур*, *Верни-дуб*, *Спотикач*, *Шибайголова*, *Мастигуба*, *Рубайголо-ва*, *Горілкодуй*, *Жидолуп* ("Облога Бумі" М.Ст.), *Блим*, *Недригайло*, *Гайдабура* ("Старе гніздо..." В.Мо-ва) та ін. Первісна експресивність ЛХА типу *Шибайго-лова* стосується не стільки його денотата, скільки виступає характерною ознакою прізвищ козаків як суспільного стану. Цю характерну ознаку козацьких прізвищ було покладено І.Нечуєм-Левицьким в осно-

ву антропонімійної синекдохи в романі "Князь Бремія Вишневецький": Тут козацтво як суспільний стан названо двома прізвищами; "Якийсь Крутихвіст, якийсь Задериморда скине тебе з гетьманства й видере з твоїх рук булаву".

ЛХА на зразок *Лобур*, *Мастигуба* не є результатом авторської іменотворчості, це лише майстерне, реалістичне відтворення соціальної специфіки української антропонімії XVII-XVIII ст.

Проаналізовані вище типи ЛХА, які служать для ідентифікації соціального статусу персонажів, орієнтовані на соціальну здиференційованість реального антропонімікону українців. Однак серед ЛХА чимало є і таких, що стали соціально значущими завдяки авторському конструюванню їх онімічної семантики. Нами відзначено непоодинокі випадки, коли первісно нейтральні, типові селянські прізвища на зразок *Голий*, *Гнида* відновлюють допрізвищеву експресивність, що призводить до конкретизації їх соціального змісту: із селянських вони перетворюються в так звані куркульські або бідняцькі. Авторська симпатія чи антипатія до конкретних персонажів здатна безпосередньо впливати на соціальний статус їх іменувань. Нейтральний у романі Панаса Мирного "Хіба ревуть воли..." ЛХА *Гнида*, яким названо звичайного селянина, у "Бур'яні" А.Головка через одіозність його денотата стає куркульським. Типові селянські ЛХА *Голий*, *Безкоровайний* в антропосистемі роману "Лебедина зграя" В.Земляка перетворюються у бідняцькі, бо їх носії — незможники. Соціальної значущості ЛХА типу *Голий*, *Гнида*, *Безкоровайний* автори досягли за допомогою примітивного мовностилістичного прийому: енциклопедична характеристика денотата була "підігнана" під доантропонімійну семантику ЛХА. Особлива роль у присвоєнні соціальної значущості ЛХА типу *Гнида* відводиться й "класово мотивованій" експресивності.

Неприродної класової заангажованості вдалося уникнути Р.Федорову в повісті "Синій журавель на погорищі", де одного з героїв, бідняка-комуніста названо *Драбчуком*. Стилістичний ефект використання цього ЛХА також криється в актуалізації допрізвищеві семантики його основи. Однак у південно-західних говорах української мови лексема "драб" може мати два значення: "ледащо", "жебрак"

(66, 1, 231). Котре з цих значень мав на увазі письменник, можна тільки здогадуватися.

Майже 800-літня відсутність української держави створила об'єктивні передумови для того, що просування українців по соціальній драбині часто ув'язувалося з національним ренегатством. Навіть перебування українців на державній службі часто зобов'язувало їх переймати офіційну (неукраїнську) модель іменування (див.: 51, 127-131). Все це певною мірою позначилося на реальній українській антропонімії, а та, в свою чергу, дала письменникам багатий матеріал для пошуку мовностилістичних засобів вираження в літературно-художній антропонімії соціального через національне. Не випадково дослідник літературно-художньої антропонімії Л.Мартовича С.Григорук помітив, що "неукраїнські імена носять представники шляхти, дрібні експлуататори" (27, 160). За нашими спостереженнями, Панас Мирний, І.Франко, А.Лотоцький, Т.Бордуляк також називають неукраїнськими іменами чи прізвищами персонажів, які належать до соціальної верхівки суспільства.

Дуже поширеними в українській літературно-художній антропонімії др. пол. XIX — поч. XX ст. були штучно утворені прізвища-"гібриди". Характеристичного потенціалу такі ЛХА набували завдяки штучній, навіть абсурдній фонетичній чи словотворчій трансформації української з походження антропооснови на російський, рідше польський чи німецький кшталт. Напр.: "Та це ж *Степан Петраш!* Невже забули? *Степашка*, що був за машталіра у покойного пана!" ("Розсудили" М.Ст.); "Анна Петровна. Что за выражение? *Зінька!* Паскудство! — Михайло. Нехай буде по-модньому — *Зізі!*" ("Не судилось" М.Ст.); "Не *Ганпа*, не *Ганнуся*, а тільки *Анніт!*" ("Чотири броди" М.Стель.). Пор. ще: *Мусей Сидорович Сопелка* ("Візит" С.Черк.), *Духленков* ("Гармонія" Г.Кос.), *Белохвастов* (*Білохвіст*) ("Не судилось"), *Серков* (*Сірко*) ("За двома зайцями" М.Ст.), *Стоножкин* (*Стоножка*) ("97" М.Кул.) та ін. Такі "гібридні" утворення зустрічаються і в реальній антропонімії (див. 16), але тут їх ризиковано пов'язувати з соціальним статусом денотатів. У літературно-художній антропонімії утворення на зразок *Мусей Сопелка* соціально значущі, їх носіями є, як правило, представники середнього класу: підпанки-міщани та унтер-офіцери. У

літературних текстах радянського періоду такі утворення також вживаються, але без усяких соціальних конотацій. Наявність у літературному тексті стилістично нейтральних ЛХА-покручів на зразок *Самойленко*, які зустрічаються навіть у М.Стельмаха, О.Довженка, інспірує живучість аналогічних гібридів у реальній антропонімії.

Від соціально значущих — до соціально нейтральних — так еволюціонувала в українській літературно-художній антропонімії стилістична значущість імен по батькові. Для українських письменників XIX ст., які добре відчували неукраїнську природу імен по батькові, уживання ЛХА цього типу було соціально детерміноване: ними іменувалися представники соціальної верхівки суспільства. Напр.: "Ні, вже його тепер ніхто не зове *Іванцем* (...) — тепер він *Іван Мартинович Брюховецький*" (після обрання гетьманом — Л.Б.) ("Чорна рада" П.Кул.), "Був *Чинка*, а став *Никифор Іванович*... Що то значить — гроші!" ("Хіба ревуть воли..." П.Мир.). Пор. ще: *Сидоровна*, *Пилиповна*, *Демидовна* ("Старе гніздо..." В.Мова), *Лейба Оврамович*, *Василь Семенович*, *Ілля Петрович* ("Хіба ревуть воли..." П.Мир.), *Бреус Ілля Семенович* ("Дівоче серце" П.Кул.), *Алла Михайлівна* ("Над морем" Л.Укр.), *Ганна Петровна* ("А потім?" С.Черк.) та ін. Пор. рос.: "И сделался *Клим Яковлевич* Из *Климки Бесшабашного*, Бургомистр Первейший сорт" (М.Некрасов).

На початку нашого століття вживання імен по батькові поступово змінює соціальну значущість, вони виступають у ролі мовностилістичного засобу для творення міського колориту. У літературно-художній антропонімії І.Нечуя-Левицького, В.Винниченка та ін. іменами по батькові називаються, як правило, мешканці міст. Напр.: *Лука Петрович*, *Ольга Семенівна* ("Київські прохачі" І.Н.-Л.), *Варвара Карповна* ("Заручини" В.Вин.), *Тарасович*, *Іванович*, *Трохимович* ("Вічний буйт" М.Кул.). Пор. ще: "До Ганни приїхала (з Білої Церкви — Л.Б.) її сестра *Одарка*, звала себе *Дарією Кіндратівною*, але на селі була по-старому *Дариною*" ("Мир" Ю.Ян.). У літературних текстах повоєнного періоду імена по батькові втрачають соціальну значущість. Див.: "Поєма про море" О.Довж., "Терновий цвіт" Л.Павл., "Хочу журавля" В.Стефак та ін.

Особливо помітний вплив на вираження соціально значущості засобами літературно-художньої антропонімії мали політичні катаклізми 1917—1920 рр. Власне відомі події згаданого періоду, як і наступне утвердження радянської влади, найперше позначилися на функціонуванні реального антропонімікону українців, помітно засоціологізувавши його (див.: 36, 618-619). Нав'язлива соціологізація реального антропонімікону українців, як і суспільної свідомості в цілому, вимагали від письменників соціально-класового підходу і в творенні ЛХА. Окрім соціально значущих імен-радянців на зразок *Октябрина*, *Сталіна*, *Трудомир*, які стають типовими для літературно-художньої антропонімії так званого пролетарського роману, спостерігається виразна тенденція закріпити соціальну значущість за іномовними або okazіонально утвореними антропонімами, які повинні були б сприятиматися як інтернаціональні, комуністичні. Напр.: *Джеймс*, начальник міліції ("Анкета" Г.Кос.), *Зіверт*, голова ЧК ("Смерть" Б.А.-Д.), *Гофман*, комісар ("Лебедина зграя" В.Земл.), *Маїса* (вона ж *Малашка*) ("Хулій Хурина" М.Кул.), *Же*, *Бо*, *Ол*, *Тагабат* ("Я (романтика)" М.Хв.). Пор. ще: "Прізвище в нього ніби як німецьке: *Блюхер*. А насправді робітник, металіст він, весь червоний Урал його знає" ("Перекоп" О.Гонч.); рос. *Исси-Ниси*, *Мадро* (А.Белій).

Особливий інтерес для ономаста-стиліста становлять соціально значущі ЛХА, які штучно утворені або свідомо дібрані автором з реальної антропонімії, щоб виразити якусь соціально релевантну, "професійну" рису характеру денотата. В українській літературно-художній антропонімії є чимало випадків, коли автор добирає такі ЛХА, що найточніше характеризували б персонажа як представника певної соціальної групи. Неперевершеним майстром такого індивідуального добору ЛХА зарекомендував себе І.Франко. Так, у першій редакції п'єси "Рябина" міський писар іменується *Семен Перун*. Однак, мабуть, через надмірну прозорість етимології прізвища *Перун* (Перун — поганський бог-громовержець) І.Франко у другій редакції твору замінює цей ЛХА на *Панталімон Качуркевич*. Новий ЛХА на означення того ж персонажа на перший погляд може видатися соціально нейтральним. Проте це не так. По-перше, ім'я персонажа подано не в традиційному народному варіанті *Панько*, а в псевдокнижному, гіперкоректному *Пан-*

талімон (замість Пантелеймон). По-друге, основа прізвища виразно асоціюється з апеллятивом "качур". По-третє, фінал прізвища -ич натякає, що його носій мешчанин, чим вступає в суперечність з "сільською" основою прізвища. З таких малопомітних компонентів онімічного значення постає колоритний соціально значущий ЛХА, який ідеально характеризує персонажа-денотата, сільську п'явку. У повісті "Воа constrictor" І.Франко головного персонажа спочатку, коли той був звичайним перекупником, називає Гершком. Коли ж Гершко розбагатів, став мільйонером, то й одержує відповідне ім'я — Герман. Варіюючи імена персонажа, І.Франко залишає незмінним прізвище Гершка-Германа — Гольдкремер, перший компонент основи якого (нім. gold "золото") вказує на незмінний ідеал денотата. Пор.: персонаж-буржуа у словацького письменника В.Шікули Golden (107. 354). Хрестоматійне прізвище для радянського прокурора вдалося підібрати Ю.Яновському в п'єсі "Дочка прокурора" — Чуйко. Автор, гадаємо, свідомо присвоїв представникові Феміди таке "чуйне" прізвище, причому запрограмував двояке його тлумачення, що впливає з тексту твору: Чуйко чуйний до підсудних чи до волі власть імуших.

Своєрідним соціально значущим ЛХА-символом стало традиційне українське прізвище Радченко. Б.Антоненкові-Давидовичу, очевидно, першому впала в око омонімічність антропооснови ЛХА Радченко та популярного у 20-ті роки апеллятива рада. Тому автор присвоїв це прізвище службовцю нового, радянського типу. У Б.Антоненка-Давидовича цей ЛХА запозичив В.Підмогильний*. У романі "Місто" Радченко пишеться також радянський службовець. М.Куліш у п'єсі "Зона" трансформує уже традиційний для літературно-художньої антропонімії 20-х р. ЛХА Радченко в Радобужний. Така структурна трансформація є стилістично зумовлена, бо герой М.Куліша не лише радянський службовець (див. перший компонент ЛХА — Радо-), але й "темна особа", вбивця. Очевидно, другий компонент ЛХА-композиції -бужний,

* В.Підмогильний разом із Б.Антоненком-Давидовичем входили до літоб'єднання "Марс" (див.: 97)

стилістично непрозорий, і натякає на "темний" характер денотата.

Соціально значущими можуть бути не тільки окремі ЛХА, а й уся антропонімічна система твору. Особливістю всієї антропонімії твору досягають тоді, коли іменування усіх персонажів твору добираються за соціальним критерієм: персонажів, що належать до одного соціального прошарку, називають ЛХА одного типу, а героїв, що відносяться до іншого соціального прошарку, — ЛХА іншого типу. При цьому важливо, щоб така соціально значуща антропосистема будувалася на базі соціально нейтральних ЛХА. Індивідуальний підбір ЛХА для всіх персонажів твору проводиться за єдиним критерієм, що й забезпечує чіткість первісно соціально нейтральними ЛХА вторинних конотацій, а відтак їх перехід у соціально значущі. Так, наприклад, у новелі М.Коцюбинського "Коні не винні" селяни називаються традиційними українськими одно- або двочленними антропонімами, тоді як пан і члени його сім'ї — тричленними антропонімами або іномовними варіантами імен. Напр.: селяни: Савка, Панас, Марко, Іван, кум Бондаршин; пани: Аркадій Петрович Малина, Софія Петрівна, Антоша, Жан. Таке протиставлення двох підсистем ЛХА у рамках одного твору стає соціально значущим. У п'єсі І.Франка "Три князі на один престол" соціально значущим є вживання імен-комполіти та імен відапеллятивного походження: Всеслав, Ростислав, Ратибор, Мирослава (князі та їх діти) і Лабій, Гордій, Палій, Стригонь (чернь). О.Довженкові, який часто вдавався до цього стилістичного прийому, в невеличкому за обсягом уривку оповідання "Перемога" засобами літературно-художньої антропонімії вдалося передати соціальну диференційованість українського суспільства періоду другої світової війни: "Хай же все людство знає і хай знають всі Кравчини, всі Чумакови, Труханови, Гетьмани і всі, що тільки будуть жити, Нецадименки, Горобці, Сіроштани, Борці, Вернигори, Кавуни, Теліги і Недригайленки, — усі хай знають..." Пор. теж соціальну градацію антропосистеми драми О.Довженка "Потомки запорожців": Скидан Петро, Демид Мар'ян, Гусак Петро, Пасічний Трохим, Трубило Сава (селяни); Орацький Данило Сергійович, Безверхий Федір Григорович, Вигура Борис Михайлович (партпрацівники); Бас, Паливода, Шах, Приймак (куркулі). За спостереженнями Я.Юр-

ча, соціально вмотивований вибір одно- і двочленних ЛХА був поширений і в словацькій літературно-художній антропонімії 50-60-х рр. ХХ ст. (див. 108, 349-350).

Специфічну групу серед соціально значущих ЛХА становлять штучно утворені або свідомо дібрані ЛХА, доантропоніміяна семантика яких прямо або опосередковано вказує на професію денотата. Значний характеристичний потенціал та, нерідко, експресивна наповненість ЛХА-“професіоналізмів” криє у собі небезпеку, що авторське ставлення до певних денотатів може бути потрактоване як надмірно тенденційне. Тому українські майстри слова здебільшого використовують ЛХА-“професіоналізми” для вичерпної соціальної характеристики епізодичних персонажів. Так, наприклад, ЛХА *Хризостос Всякдарсовершенський* (“Наша публіка” І.Фр.), *Беззаконієв*, *Всенітій* (“Сокіл” С.Черк.), *Ангелвопіющий* (О.Виш.) завдяки наявності церковнослов’янських фонетичних рис в їх структурі та етимологічній прозорості антропооснов, однозначно вказують на належність їх носіїв до духовенства. Пор. рос.: *Ветхозаветный*, *Антихристов* (М.Некрасов). У точній відповідності до професії денотата дібрано прізвище помічника начальника залізничної станції в оповіданні С.Черкасенка “Сокіл” — *Семафоренко*, кандидата філологічних наук — *Крапказкою* (О.Виш.), лікаря-гомеопата — *Непийліки* (Ю.Яч.), комісара полку — *Гетьман* (О.Довж.), солдата — *Козаков* (“Прапорonosці” О.Гонч.). Пор. ще словацькі годинникар *Ručička* (*ručička* “годинникова стрілка”), листоноша *Znátká* (*znátká* “поштова марка”), продавець *teta Samoobsluhová* (*samoobsluha* “магазин із самообслуговуванням”) (109, 363); рос. лікар *Кишечников*, кравець *Калофракін* (А.Белій), міліціонер *Агентов*, пасічник *Пчеловодов* (І.Льф, Петров). Високий ступінь характеристичності ЛХА-“професіоналізмів” досягається завдяки відновленню їх доантропоніміїної семантики.

Надмірне нагромадження реальних і нереальних титулів і звань, а також різночасових топонімів, що додаються до ЛХА, може слугувати джерелом вбивчого сарказму: “Король України Омелько Другий, Володар й Укровник Руси-України, Великий князь Київський і Чернігівський, Король Галицький та Волинський, Господар Псковський, Перемиський та Козятинський, Герцог Дніпродзержинський, Первомайський та

Іллічівський, Великий Хан Кримський та Ізмаїльський, Барон Будачівський, Обидвох Буковин та Бессарабій, а також Асканії Нової та Каховки Зверхнику, Дикого Поля та Чорного Лісу, Архисенйоре, Козаків Донських, Бердянських, Гетьмане й Покровителю, Гуцулів і Бойків Невсипуицих Вівчарю, Пане Всього Народу Українського з татарами й печенігами включно...” (“Московіада” Ю.Андр.). Незважаючи на надмірну зовнішню (формальну) соціальність, цей Андруховичів ЛХА стає *de facto* пейоративом.

Вдало використавши прийом трансонімізації, О.Вишня в оповіданні “Зоре моя вечірняя...” зумів добитися не лише вичерпної соціальної характеристики денотатів, але й виявити своє ставлення до іменованих персонажів: “Поз’їздилися: Уповноважений “Райкоопяйце”, Уповноважений “Райвовна”, Уповноважений “Райриба”, Уповноважений “Райраки”, Уповноважений “Райграбл”, Уповноважений “Райгудзик”.

Специфічну групу серед ЛХА-“професіоналізмів” становлять прізвища персонажів-артистів. Це, як правило, подвійні прізвища, утворені від “неантропоніміїних” апелятивів. Напр.: *Гаркун-Задунайський* (В.Вин.), *Петро Камінь-Бурштинський*, *Венера Марсовська* (Б.Лепк.). Пор. ще слов.: *Carmen*, *Virginia*, *Esmeralda* (М.Зелінка), рос. *Фениксов-Диамантов*, *Кишкина-Брандахлицкая* (А.Чехов).

Отже, ЛХА є вагомим стилістичним засобом соціальної характеристики персонажів. Українська літературно-художня антропонімія репрезентує весь об’єктно-віковий та соціальний спектри українського суспільства. Частина соціально значущих ЛХА набуває відповідного інформаційно-оцінного потенціалу, відтворюючи соціальну диференційованість реально-го антропонімікону України. Решта ЛХА стають соціально значущими в результаті цілеспрямованої іменотворчості автора. Авторська акцентуація соціального найчастіше відбувається в парі з національною характеристикою персонажа або з його експресивною оцінкою. Вибір стилістичних засобів для соціальної характеристики персонажів визначається не тільки жанром твору, але й політичними поглядами письменника.

ХАРАКТЕРИСТИЧНО-ОЦІННІ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІ АНТРОПОНІМИ

У попередніх розділах ми розглядали ЛХА, уживання яких вмотивовано часом, територією функціонування, національною та соціальною належністю носія. Щоправда, онімічне значення деяких ЛХА ускладнювалося певними емоційно-оцінними конотаціями, але останнім відводилася другорядна роль. Суб'єктивна емоційно-оцінна конотація була покликана тільки підсилювати об'єктивне характеристичне онімічне значення (соціальне, національне і т.д.) ЛХА.

Однак в українській літературно-художній антропонімі є численна група ЛХА, що служить передусім виразником узагальненої, навіть абстрактної емоційно-експресивної оцінки, "індикаторами" авторського ставлення до героїв або ж конкретизованої, вмотивованої характеристично-експресивної оцінки персонажів. Зважаючи на це, характеристично-оцінні ЛХА поділяємо на дві групи: 1) експресивно-оцінні ЛХА, у структурі та внутрішній формі яких відсутні вказівка чи натяк на причину, що зумовила їх експресивність; 2) інформаційно-оцінні ЛХА, структура, а точніше, внутрішня форма яких містить "пояснення" їх експресивності.

ЕКСПРЕСИВНО-ОЦІННІ ЛХА

Українські ЛХА репрезентують весь спектр емоційно-експресивних оцінок — від інтимно-пестливого до пейоративно-зрублених. Правильність визначення сили емоційної навантаженості конкретного ЛХА залежить від точності встановлення емоційного "нуля" в літературно-художній антропонімі, тобто визначення кола емоційно нейтральних ЛХА. Емоційно нейтральними слід вважати такі ЛХА, які, незважаючи на структуру, в певному літературному тексті позбавлені всяких експресивних конотацій. Причому слід підкреслити, що інші компоненти онімічного значення (часовий, територіальний і т.п.) безпосередньо не впливають на експресивність ЛХА.

У функції первинних емоційно нейтральних передусім виступають офіційні літературні варіанти прізвищ, імен по батькові, а також імен. Вони творять антропонімічну канву твору і виконують ідентифікаційну функцію. Напр.: "Не Іваночку, а Іван

Олександрович. Прошу вас, товаришу пришельцю, не фамільярничати" ("Дума про тебе" М.Стель.). Пор. ще: Оксана Андріївна Романюк ("Мати" Г.Кос.), Ілько Марусяк ("Кам'яна душа" І.Фр.), Зіновій Петрович Гордієнко ("Правда і кривда" М.Стель.) та ін. Функціонування таких ЛХА мало чим відрізняється від уживання антропонімів у офіційному стилі української мови.

Однак на відміну від реальної антропонімії, в літературно-художній існують набагато ширші можливості для створення емоційно нейтральних ЛХА. Має рацію О.Карпенко, коли стверджує, що при відмежуванні нейтрального варіанта від емоційно-оцінних важлива не сама форма (структура антропоніма — Л.Б.), а її нейтральне значення (41, 63). Наповнення нейтральним чи експресивним значенням відбувається передусім у контексті.

У функції секундарних емоційно нейтральних ЛХА виступають похідні первинно емоційно-оцінні утворення, які здатні в певних мовленнєвих ситуаціях втрачати експресивні конотації. Напр.: "Чи не навіжена сеся Настуся (так її звали), що йде притьмом за дурня, за Пархіма?" ("Маруся" Г.К.-О.); "А мене по-різному: як не сердяться — Яринкою, а як сердяться — Оришкою" ("Дума про тебе" М.Стель.); "Тим часом Шахай частував гостей: братів Шворнів — розумного Сеньку і пришелепкуватого Митьку" ("Чотири шаблі" Ю.Ян.); "Йому вісімдесят три роки, а він — Іванко. По-іншому ніхто й ніколи не кликав" ("Права не було" Ю.Стан.). Пор. ще: 90-літній дід Гарасько ("На уходах" А.Чайк.), дід Прокіпко ("Деревій" Гр.Тют.).

Дуже часто при визначенні експресивного потенціалу ЛХА слід орієнтуватися на той чи інший регіональний, соціальний або часовий узус. Так, незважаючи на наявність у структурі оцінних афіксів, утворення типу Ілашко ("Шкода" В.Ст.), Юрашко, Аннуня, Данильчо, Гарасимцьо ("Кам'яне поле" Р.Фед.), Єленка ("Вовчиха" О.Коб.), Мартуха ("Valse melancolique" О.Коб.), Філько ("Страж-гора" С.Пуш.) у Галичині, а тому й у тексті відповідних творів, є емоційно нейтральними. Спираючись на закарпатський регіональний узус, як нейтральні вживаються не тільки ЛХА типу Марія, але й похідні на зразок Марька (див. напр. "Колиска сонця" Д.Кеш.). Пор. ще: "Ярославу на заході України вуйна Домініка називає

Славця" ("Циклон" О.Гонч.). На соціальний галицький міщанський узус XIX ст. слід орієнтуватися при визначенні експресивності ЛХА типу *Антось, Анельця, Михась, Юльця* ("Для домашнього вогнища", І.Фр.). Усі вони також емоційно нейтральні. Показово, що славетний оперний співак України, виходець із Гашчини, Олександр Мишуга в автобіографії згадує, що рідні й знайомі завжди називали його *Александрунь*, його брата — *Ясь*, хоч у метриці вони були записані як *Олександр* та *Іван*. Останні іменні варіанти вважалися "хлопськими" (О.Миш., 72).

В українській літературно-художній антропонімії спостерігаються певні особливості уживання емоційно нейтральних ЛХА: контекстуальні нейтральні варіанти, у структурі яких наявні суфікси суб'єктивної оцінки, переважають у мовленні персонажів, тоді як узусні характеризуються приблизно однаковою частотою уживання і в мові автора, і в мові персонажів.

Підсистема емоційно нейтральних ЛХА є відкритою. Відкритість цієї підсистеми забезпечується високою мобільністю ЛХА у площині експресії, які в певному контексті чи завдяки визначенню територіальним або соціальним особливостям їх функціонування здатні втрачати експресивність і переходити в розряд нейтральних. Ця особливість літературно-художніх антропонімів має надзвичайно важливе значення для поповнення загальнонаціонального іменника новими іменними варіантами.

Якщо емоційно нейтральні ЛХА годі класифікувати за мірою вияву нейтральної конотації, то емоційно-експресивні ЛХА не просто поділяють на меліоративи та пейоративи, але й у межах кожної з названих підгруп спостерігається дистрибуція ЛХА за різною мірою вияву експресивності. Це й спонукало антропонімів до розробки універсальних класифікацій експресивних антропонімів: від традиційної "здрібно-пестливе — зрублено-зневажливе" до надмірно деталізованої, як, наприклад, у Т.Вітковського, що відрізняє більше десяти експресивних відтінків (див. 114). На підставі наших спостережень над українською літературно-художньою антропонімією можна стверджувати, що створення чітко регламентованої класифікації ЛХА-експресивів є безнадійною справою. Навіть у контексті неможливо завжди абсолютно точно "виважити" експресивність кожного ЛХА, а зарахувати до строго регламентованого розряду — поготів.

Річ у тому, що експресивність ЛХА (негативна чи позитивна) проявляється поступово, без видимих "стрибків". Крім того, не слід забувати, що експресивність — категорія наскрізь суб'єктивна, а самі емоції — різнопланові. Тому буває іноді ризиковано однозначно кваліфікувати ступінь і природу експресивності. Нам видається доцільнішим згрупувати емоційно-експресивні ЛХА за кількістю експресивно-конотативних центрів (моноцентричні, біцентричні, поліцентричні), які зумовлюють силу вияву емоції та її природу.

Зважаючи на відсутність чітких меж ареалу емоційно нейтральних ЛХА, дуже важко виявити усі ЛХА з мінімальною мірою вияву позитивної емоційної оцінки. Вірогідною є мінімальна експресія в іменних варіантах, якими, наприклад, іменують один одного сільські парубки і дівчата: *Христя, Мотря, Гриць, Катря* ("Хіба ревуть воли..." П.Мир.), *Орися, Петро* ("Облога Буші" М.Ст.) та ін. Названі ЛХА набувають ледь відчутної експресії, що проявляється у доброзичливому ставленні персонажів один до одного, але тільки у певній мовленнєвій ситуації: при спілкуванні на вечорницях, у дружній розмові. В інших випадках ЛХА типу *Христя* — це емоційно нейтральні ЛХА.

Появу мінімальної емоційності в іменуванні персонажа можуть засвідчувати й апелятиви-звертання на зразок *брате, товаришу, дядя*, що уживаються разом із первинно емоційно нейтральним антропонімом. Напр.: (Стрижень) Артеме Максимовичу... Така ситуація... (Юнга) Відпочиньте, дядю Артеме, а потім ми підемо на кораблі, у море ("Загибель ескадри" О.Кор.), *брате Іване, братіку Петре* ("Чорна рада" П.Кул.), *вуйно Маріє* ("Страж-гора" С.Пуш.) та ін. Мінімальної емоційної експресивності набуває гіпокористичний варіант *Оксюша* у конкретній мовленнєвій ситуації (розмова у ресторані різних за віком, соціальним статусом малознайомих осіб напідпитку). До того професор називав свого поета-квартиранта *Оксентій Пилипович* ("Березневі вітри" М.Івч.). Такою ж експресивністю характеризується ім'я по батькові *Кіндратович*, що передає прагматичну (не зовсім щирі) симпатію до "лавочника" хуторян, які сподіваються, що той з нагоди одруження доньки сподобиться їх горілкою: "То, може, *Кіндратовичу*, сьогодні заради такої okazji..." ("Оддавали Катрю" Гр. Тют.).

Досить поширеними серед здрібніло-пестливих ЛХА з мінімальним рівнем експресії є іменні варіанти, утворені за допомогою мономорфемних суфіксів суб'єктивної оцінки типу *Василько, Степанко, Петрик, Євка, Марійка, Настуня* і т.д. Здрібніло-пестлива конотація таких варіантів хоча і виражена слабо та має нестабільний характер, проте вона здебільшого автономна від конкретного контексту, бо спирається на загальнонаціональний узус. Нестабільність оцінної конотації, передусім вираженої суфіксом *-к-*, проявляється в тому, що на деяких теренах України варіанти типу *Марійка* вже втратили емоційно-оцінне значення (див.: 96, 91; 9, 33), а структурна демінутивів таких іменних дериватів до аналогічних демінутивів (*гілка, річка, килимок*) засвідчує, що варіанти типу *Василько, Галинка* можуть передавати не тільки суб'єктивну пестливість, але й об'єктивну зменшеність. Пор.: "*Васильку, голубчику, соколику мій! Так це правда, що ти мене любиш?*" ("*Маруся*" Г. К.-О.) та "*Богдан погладив Василькову голівку*" ("*Дума про тебе*" М.Стельм.). Виразниками вищого ступеня позитивної емоційно-експресивної конотації виступають поліморфемні суфікси. ЛХА, утворені з їх допомогою, мають стабільну, абсолютно автономну від контексту експресивність. Напр. *Марусенька, Марусечка* ("*Сестра*" М.Вовч.), *Вірунька* ("*Собор*" О.Гонч.), *Ганнунька* ("*Буланко*" М.Ст.), *Ганусейка* ("*Одинок*" Л.Укр.), *Михасько* ("*Таїна лісова*" Р.Фед.), *Оксаночка* ("*Чотири броди*" М.Стель.). Пор.: "*Еге ж Марусенько, є кого жалувати, бо справді хлопець мов такий, для тебе якраз під пору*" ("*Сагайдачний*" А.Чайк.); "*Як ти вгадав, що мене звати Вутанькою? Це мене тільки мама називала в дитинстві так... — Я ж вгадав, любач... Воно само*" ("*Таврія*" О.Гонч.); "*Надюню, — прошептав він у тузі, — Надюсю, я люблю тебе...*" ("*Місто*" В.Підм.).

Як ми вже відзначали, наявність у структурі ЛХА меліоративних поліморфемних суфіксів не слід розглядати як єдину і цілком достатню передумову для зарахування таких утворень до числа пестливих. Автори іноді вдаються до створення ефекту експресивної енантіосемії: ЛХА з пестливими суфіксами набувають різко пейоративної експресії. Напр.: "*Катрусечка чортополошеная, бо від неї усі чорти тікали*" ("*Як козам роги виправляють*" Ю.Федьк.). К.Лук'янюк та Л.Тарновецька подають приклади високохудожнього вико-

ристання експресивної енантіосемії в літературно-художній антропонімії М.Коцюбинського (55, 55): "*Не спала, а снилось за хазайським сином бачити дочку, поле орати, в городі садити... Ха-ха. Оближи губки, Маласю... Дівка не хоче*" або "*От маєш, Андрійку, гуральню, — шипіла Маланка, зганяючи злість*" ("*Fata morgana*"). Пор. ще рос. *Порфишка, Идушка Кровопиушка* (86, 193-194). Характерно, що ЛХА з високою мірою меліоративності уживаються, як правило, у мовленні персонажів. Самі автори, щоб завуалювати своє ставлення до персонажів, уникають називати дійових осіб пестливими ЛХА. І тільки в окремих випадках, коли автор не криється з почуттям особливої симпатії до позитивного, а часто ще й головного героя, ім'я-меліоратив може виноситися навіть у назву твору. Пор. "*Олюнька*" А.Чайківський, "*Пилипко*", "*Митько*" А.Головко, "*Петрусь*" Т.Шевченко, "*Петрусь і Галочка*" Ю.Яновський. У "*Новині*" В.Стефаніка також спостерігається нетипова, але дуже влучна дистрибуція вживання меліоративів із різною експресивністю: *Гриць Летючий* називає свою доньку *Гандзя*, а В.Стефанік — *Гандзуня*.

Значним експресивним потенціалом характеризуються жіночі іменні варіанти на зразок *Нінусь* ("*Тіні нетлінні*"), *Іннусь* ("*Березневі сніги*" М.Івч.), утворені за допомогою мономорфемного чоловічого суфікса *-усь*. В українській літературно-художній антропонімії вони починають уживатися з 20-х років ХХ ст., і то серед персонажів — мешканців міст. Порівняно недовге вживання ЛХА цього типу, а також соціально обмежений ареал їх функціонування забезпечили їм експресивність на рівні традиційних ЛХА з поліморфемними суфіксами.

Роль оцінних суфіксів для виразу експресивності часто виконують народно-поетичні звертання типу *ясочко, серденько, голубонько*, які А.-Г.Горбач називає "*Титульними окресленнями-формулами*" (26, 78). Напр.: "*Кидайте, серце Онисю, та йдіть сядьте зі мною та трошки побалакаємо*" ("*Старосвітська батюшки*" І.Н.-Л.), "*Настусю-серденько*" ("*Чорна рада*" П.Кул.), "*Улясю, дочко моя хороша! Що в тебе болить, голубонько?*" ("*У хаті Штурми*" Г.Кос.), "*Ганнусенько-серденько*" ("*Мир*" Ю.Ян.). М.Старицькому у драмі "*Облога Буші*", щоб передати глибину батьківської любові одного з героїв, було явно недостатньо експресивних можливостей ЛХА *Орисенятко* та означення

кохане. Тому портрет героїні переповнений демінутивами типу *рученята, оченьки, видочок, ненька рідненька, коротесенька* та ін.

В українській літературно-художній антропонімії помітна тенденція до аналітизму у вираженні високої міри експресивності: власне антропонім уживається у первісно нейтральній формі, виконуючи тільки ідентифікаційну функцію, а носієм експресивності виступають народно-пісенні демінутиви-означення або інтонація. Напр.: *"Марку! Синочку мій дорогий! Живісінький? І для чого ж я за упокій твоєї душеньки правила?"* ("Правда і кривда" М.Стельм.); *"Галино Іванівно! — сказав він тихо й тепло. Вона давно не чула таких інтонацій з чоловічих уст..."* ("Дім на горі" В.Шевч.). При посиленні експресії, яка надає іменуванням персонажів інтимного забарвлення, власне антропонім може опускатися, що призводить до антропонімізації апелативів. Так, у романі О.Гончара "Тронка" Уралов називає Галю *"ясочка"*, а його, *"білявого, аж рудого, вона називала чорнобривчиком"*. Пор. ще звертання до Христі *"пташечко-канарочко"* ("Повія" П.Мир.).

Якщо в українській літературно-художній антропонімії ступенювання пестливості ЛХА відбувалося за типовими зразками традиційної (сільської) антропонімії, то, починаючи з 20-х років ХХ ст., у зв'язку з певною урбанізацією української культури, спостерігається індивідуалізація моделей творення експресивних ЛХА. Творення таких ЛХА часто має оказіональний характер. Напр.: *Куся* (із *Клара*) ("Добрий бог" В.Підм.), *Сязо, Зо-зо* ("А тепер — іди" В.Яв.), *Ія* ("Тіні нетлінні" М.Івч.). Кожному з оказіональних словотворчих варіантів ЛХА присвоюється певний рівень експресії. Пор.: *"Льоль! Льоль!* Так колись він називав свою наречену, а пізніше і дружину молоду, — і це слово промовляло йому молодечою музикою й радістю свіжою і нагадувало чомусь — не знати чому саме — конвалію, молоду, хрумку, п'янку-ароматну! Потім це ймення перетворилося у *Ліль*, ще хоч і важкувате, але виразно метке, і, нарешті, в довге *"Ліля"*, де це скорботне й довге "і" остаточно придавило, як тягар, як повинність, як великий присуд життя" ("У сонячній колі" М.Івч.).

Характерною ознакою меліоративної емоційності в урбаністичній літературно-художній антропонімії є те, що вона може виражатися не тільки іменами (що спо-

стерігається у традиційній антропонімії), але й ЛХА-прізвищами та іменами по батькові. Напр.: *"О, Орядин! — І розсміялася з якогось щастя. — Я тебе дуже люблю!"* ("Царівна" О.Коб.); *Пупику, Брусику* (від прізвищ *Пуп, Брус*) ("Зона" М.Кул.); *Сопулько* (від *Афанасопуло*) ("Падеспань" М.Івч.); *Сіль Сіліч* (*Василь Васильович*) ("Житіє Артема Безвіконного" Гр.Тют.); *Толь-Поль* (*Анатолій Павлович*) ("Березневі вітри" М.Івч.).

Крім ЛХА з моноцентричною експресивністю, є і такі, що виражають ставлення до певного персонажа не безпосередньо, а опосередковано, через внутрішнє "я" персонажа-мовця (ЛХА з біцентричною експресивністю). Структурно такі ЛХА нічим не відрізняються від ЛХА з моноцентричною експресивністю, проте у тексті твору вони часто вживаються лише один-єдиний раз, у кульмінаційний момент. Напр.: *"Дихай, Миколо, повніш! Дихай-бо! Ну, ну! Ти дивися, як свіжо надворі. Ось ну-бо, дихай! — Та раптом він помацав дитину, немов отямився. — Холодна! Як крига холодна!... (...) А-а! А-а! Сину мій, Миколчику! То тебе вже більш ніколи не буде, сину мій!"* ("Землі дзвонять" М.Івч.). У цьому уривку, як бачимо, поспіль уживається два варіанти імені дитини: *Миколо, Миколчику*. Якщо перший має ледь помітні контекстуальні конотації приязні, то щодо ЛХА *Миколчику* важко однозначно сказати, чи він більше виражає емоційне ставлення до сина, чи засвідчує розпуку, розпач батька. Пор. ще: *"Вже я попик руки, ноги, лице, не питаю нічого, лиш усе, мов безумний, приговорюю: — Іванчику мій, дитиночко! Іванчику, де ти?"* ("Вугляр"); *"Старець простогнав: — Ти... ти... Демцуню, ти... син мій! Я пі... знаю... те... бе... я... бла... го... словляю... те... бе!"* ("Петрії і Довбушуки"); *(Анна) Михайле, Михайлику! На кого ти мене покидаєш?"* ("Украдене щастя" І.Фр.); *"Івасику, голубчику, глянь на мене, серце моє"* (*мати до вмерлої дитини*) ("Неробочий Грицько Кривий" М.Гр.); *"Ой, пішов ти*

в море, Мусієчку, — голосила вона мовчки, — та й слід твій солоня вода змила” (“Вершники” Ю.Ян.).

За нашими спостереженнями, першим в українській літературно-художній антропонімії ЛХА з біцентричною експресивністю для глибинної психологічної оцінки персонажів почав використовувати І.Франко*. Пізніше, в 20-х роках ХХ ст. представники українського авангардизму, точніше імпресіонізму, почали використовувати імена одних персонажів для вичерпної психологічної автохарактеристики інших. Напр.: “Зоська, яке чудове ім’я! Навіть вимовляти його була насолода, бо в нім бриніла луна її пестошів, сласний відгомін поцілунків, що засинали йому на устах, очах, грудях”; “Надійка, — шепотів він. Саме ім’я її було надією, він повторював його як символ перемоги”; “І знову її ім’я (Надійка) відгукнулось йому луною у темних коридорах його думок” (“Місто” В.Підм.); “Назви мене гарно, — попросила вона — Тумана, — утворив ім’я з туману, бо на душі було тихо і туманно” (“Спомин” С.Пуш.). Як бачимо, автохарактеристика ґрунтується на несподіваних, індивідуальних, навіть інтимних асоціаціях, відомих лише одному мовцеві.

Біцентричні ЛХА не завжди містять одні й ті ж експресивні центри, що виражають тільки любов і розпач. У повісті А.Чайківського “Олюнька” ЛХА Дмитрусю виражає страх, благання і відверту неприязнь до Дмитра, коли він топив дружину: “Ой, Дмитрусю, не губи мене, не губи...”. ЛХА Лук’яню у романі В.Земляка “Лебедина зграя” вже передає не стільки любов до брата, як до золота, яке хлопці сподівалися знайти у схроні, а також афективний стан мовця: “— Обережно, Лук’яню, не колупни до живого... Ще ніколи не любив він свого брата так ніжно, як у ці хвилини”.

Для виразу згрубіло-зневажливої конотації в українській літературно-художній антропонімії використовується кілька способів. Так, ЛХА, передусім іменам, негативного емоційно-експресивного відтінку можуть надавати традиційні пейоративні суфікси.

* Зіставляючи різні прижиттєві редакції творів І.Франка, ми помітили, що ЛХА з біцентричною експресивністю Каменяря почав використовувати у кінці 80-х років. Так, наприклад, у першій редакції “Петрів і Довбушуків” наведений вище фрагмент не містив імені: “І... ти... син мій! І ти будь...”

Напр.: “А Анна, — ну, ще тота Аннище одна!... коби язичок коротший трошки” (“Гутак” І.Фр.); “...лежу з своїм нечесаним Антошилом, а блювать так і верне...” (“Вечірні тіні” Г.Кос.). Не без впливу російської мови негативну конотацію передають й окремі імена з суфіксом -к-. Пор.: “Людка — дівчина простакувата й трохи вульгарна” (“Крик півня на світанку” В.Шевч.); “Нехай тепер начувається Яремка лиха у своїх таки жовнів” (“КнязьЄремія Вишневецький” І.Н.-Л.).

Виразниками зневажливості можуть виступати й означення на зразок зміюка, звір і т.д., що вживаються при ЛХА, які не містять оцінних суфіксів. Напр.: “Душила Гітлера-зміюку” (“Правда і кривда” М.Стельм.); “А хіба я знав, що буде харцизничати у німецького полизача Скоропадського” (“Чотири бродів” М.Стельм.); “...твої речі і звичаї годились би й звірюЄремі” (“Чорна рада” П.Кул.). Часто для різко негативної оцінки персонажа йому присвоюють імена одіозних біблійських персонажів. Пор.: “Кажі мені, Пилате, чого тобі від мене треба?”; “Не бреші, Скаріоме!” (“Старе гніздо...” В.Мова); “Вислужився Іуда Скаріом, ще й нібито винагороду отримав за них” (“Циклон” О.Гонч.).

Прийом навмисного замовчування прізвиська персонажа і використання замість нього зневажливого прізвиська-клички характеризується особливо різкою експресивністю. Напр.: “Саме цього не знав боєць Мефодій. Прізвиське його ми не напишем. Назвем його Відступник” (“Відступник” О.Довж.). Цікаво, що у чернетці О.Довженко називає цього персонажа на прізвиське (див.: Довж., V, 49). Пейоративність наведених вище ЛХА ґрунтується на загальнонаціональному узусі.

Однак відзначено численні випадки, коли ЛХА набувають згрубіло-зневажливої конотації у певному контексті. Контекстуальні пейоративи кількісно переважають власне зневажливі ЛХА.

У контексті негативної експресивної оцінки здатні набувати навіть ті ЛХА, які не мають оцінних суфіксів. Пор.: “Тоді він ненавидів у ній все: тонку виховану талію, гарячі ноги і навіть ім’я: Клава, вокал... — чортзна-що!” (“Холодна м’ята” Гр.Тют.). Можливо стилістичним засобом, що підкреслює пейоративність ЛХА, може виступати афективна інтонація, емфатичний наголос чи підкреслено помилкова орфограма ант-

ропоніма. Напр.: "Дося... почервоніла, як рак, по- синіла, як боз, побіліла, як полотно, що її очі заяріли сякось дико і неприродно, що її дух заперло і що при- тисненим голосом ледве шептала: — *Ан...дрію*" тисненим голосом ледве шептала: — *Ан...дрію*" ("Петрії і Довбушуки" І.Фр.); "Я не могу владнати з собою, поки живуть *зенюк і паливода* (...). Може, шко- лярка помилилася, а може, Варвара Микитівна так промовида ці прізвища, що дівчина зрозуміла: треба їх промовида ці прізвища, що дівчина зрозуміла: треба їх писати з малої літери" ("Вічні Кортеліси" В.Яв.); "*Ро- ман Волошин*. Це прізвище шипить і човгає фуганком у голові" ("Хліб і сіль" М.Стель.). Пор. ще: *Фйодоров* ("Страж-гора" С.Пуш.), *Белософф* ("Березневий сніг" І.Ченд.).

Часто негативної емоційної експресії можуть набува- ти демінутивні або гіпокористичні ЛХА. Власне пейо- ративними вони стають на фоні відчутної іронії або зневаги, яку несе контекст. Пор.: (Секлета Се- менівна) Як же так, *Савасику*, коли ж сім: *Устонька*, *Пистонька*, *Христонька*, *Хростонька*, *Онисонька*, *Охтисонька*... (Гуска) Так я і почав. А вони мені: донькі ваші дорослі? Дівчата? Цілі громадяни? А ви їх змалюєте? Знижуєте? Зменшуєте. Будь ласка, повні ймення... (Секлета Семенівна) (боязко) *Устя*, *На- стя*, *Пистя*, *Христя*... (Гуска) (скрикнув) Загину, а так своїх власних дочок не називав і не назову-с!" ("Отак загинув Гуска" М.Кул.). Негативна експресія гіпокористичних ЛХА відчутно зростає, коли ними на- зивають дорослих осіб або представників соціальних верхів. Напр.: "Сей малий *Ярцьо*" (дружинники про князя *Ярополка*) ("Іду на вас" Ю.Оп.); "провчити ко- роля *Яся*" (староста Ю.Немирич про короля *Яна-Ка- зимира*) ("Гетьман Іван Виговський" І.Н.-Л.).

Пейоративна експресивність ЛХА *Дмитрик* у драмі М.Куліша "Прощай, село" ґрунтується на асоціації з іменем сталінського піонера-героя *Павлика Морозова*, який доніс на свого батька. І персонаж М.Куліша та- кож зраджує свого батька: "...якої я справді ідеології, зрозумієте, коли я скажу, що батько мій в сю ніч захо- вав золоті гроші і персні...".

Типовим мовностилістичним засобом для виразу не- гативної експресії є поєднання в іменуванні персонажа традиційного українського прізвища (часто з відчутною допрізвишевою емоційністю) і "гучного" іноземного імені. Напр.: *Владислав Шпіцкопф* ("Май- стер Чирняк" І.Фр.), *Кирпатенко П'єр Опанасович* ("Отак загинув Гуска" М.Кул.), *Річард Гусак* ("Поєма

про море" О.Довж.) та ін. Пор. ще рос. Каїн Доброгла- сов, *Гарри Ковальчук*, *Анна-Луїза Кошкина* (І.Льф, Петров). Іноді замість підкреслено іншомовного імені можуть вживатися неукраїнські звертання на зразок *мадам Шило* ("Таврія" О.Гонч.). Проф. Ю.Карпенко вважає, що звертання *мадам* є джерелом пейоратив- ності в ЛХА *мадам Полетика* ("Віля мадам Полети- ки" Л.Кост.): "Презирство до *мадам Полетики*" (тому й *мадам*), бо вона плела інтриги" (44, 19). Пейора- тивність таких ЛХА ґрунтується на контрасті різносистемних (-мовних) компонентів іменувань пер- сонажів.

На думку О.Суслової та О.Суперанської, "комічне враження справляє співпадіння імені літературного ге- роя з іменем відомого історичного чи міфологічного персонажа" (83, 132). Напр.: *Філіп Македонський* ("Лебедина зграя" В.Земл.), *Аполлон Гер* ("Дочка прокурора" Ю.Ян.) та ін. Пор. ще рос. *Пифагор Чер- токуцький*, *Аполлон Муравецкий* (М.Гоголь).

У деяких авторів спостерігається тенденція присвою- вати негативним персонажам, часто ворогам радянсь- кої влади, архаїчні імена чи їх варіанти. Напр.: *Мефодій* ("Відступник" О.Довж.), *Махтей Федорович* ("Прогноз" О.Виш.), *Терентій Дорохтейович* ("Хліб і сіль" М.Стель.) або надмірно колоритні українські фон *Китичка* ("Завинили" Ю.Ян.). Це один з поши- рених соцреалістичних прийомів, який у деяких ав- торів став стилістичним штампом. Такою ж пейоративністю характеризуються русифіковані ант- ропоніми, носіями яких є персонажі, що зневажають свій народ та його культуру: *Варвара Карповна*, *Серж Горонський* ("Заручини" В.Вин.), *Сидоровна*, *Пили- повна*, *Демидовна* ("Старе гніздо..." В.Мова).

Відверта зневага до негативних персонажів, що ви- ражається у тексті твору, здатна відновлювати різко негативну доантропонімію семантику їх прізвищ. Напр.: "Які шляхетні прізвища тут написані (*Бид- ловські*, *Козєбродські*, *Себастьянські*). Яка в них гідність чується велика (*Рох Яблоновські*, *Тадеуш Пи- гідність чується велика* (*Рох Яблоновські*, *Тадеуш Пи- ка*) Ти ба, які імення гонористи" ("Маруся Чурай" Л.Кост.).

Як бачимо, в українській літературно-художній ант- ропонімії пейоративна експресивність може виражати- ся не тільки іменами, але й прізвищами, прізвиськами та іменами по батькові. Разом з тим очевидною є відсутність глибокої психологічної умотивованості

пейоративних ЛХА, що часто притаманна меліоративним ЛХА. Цим пояснюється відносна простота механізмів реалізації пейоративної експресивності засобами ЛХА.

ІНФОРМАЦІЙНО-ОЦІННІ ЛХА

Загальновідомо, що більшість антропонімів, зокрема прізвищ, має нереалізований характеристичний потенціал, що наявний у доантропонімійній семантиці іменувань. Однак відновити його в реальній антропонімії є справою неможливою, оскільки прізвища, імена чи імена по батькові присвоюються без огляду на їх доантропонімійну семантику. Інша річ літературно-художня антропонімія. Функціонування антропоніма в літературному тексті, як і літературний твір в цілому — субстанція значною мірою умовна. Завдяки відомій умовності письменники дозволяють собі нехтувати канонами реальної антропонімії і можуть ставити у пряму залежність вибір того чи іншого іменування персонажа до особливостей його характеру.

Оскільки сенс функціонування цього типу ЛХА ґрунтується на відновленні доантропонімійної семантики, а семантика ЛХА, що характеризує моральність персонажів, не може бути нейтральною (риси людського характеру позитивні або негативні), то й, відповідно, усі ці антропоніми є емоційно-оцінними. Проте на відміну від власне емоційних, емоційність інформаційно-оцінних ЛХА залежить не стільки від оцінних суфіксів та контексту, скільки від категоричності та позитивності/негативності доантропонімійної семантики основи ЛХА. Пор.: *гульвіса Прогульбицький*, *глитай Загреба* ("Старе гніздо..." В.Мова), *присяжний Скоробреха*, *суддя Щипавка* ("Наталка Полтавка" І.Котл.). У власне емоційних ЛХА онімічне значення та експресивні конотації співіснують автономно, а в інформаційно-оцінних ЛХА експресія стає невід'ємним компонентом онімічного значення.

В українській літературно-художній антропонімії найвища питома вага інформаційно-оцінних антропонімів серед поганських імен та прізвищ. Це цілком зрозуміло, бо, знаючи принципи присвоєння дохристиянських імен та прізвищ, письменник не ризикує поставити прямолінійним навіть тоді, коли внутрішня форма імені персонажа безпосередньо залежить від його характеру. Так, боярина, що складав і співав

київським князям величальні пісні, названо *Славутою* ("Черлені щити" В.Мал.). Завзяті воєводи здебільшого іменуються *Ратиборами* ("Три князі на один престол" І.Фр., "Росичі" В.Чмир, "Отчий світильник" Р.Фед. та ін.). Простому воїнові *Митькові* І.Франко у повісті "Захар Беркут" присвоїв відповідне прізвисько — *Вояк*. Бажаючи підкреслити особливу стійкість і незламність оборонця росичів, В.Чмир називає його *Кременем*. Персонаж, який будь-що прагне помститися воєводи *Калокіру* за пограбування батька, іменується *Мстиславом*, а боярин-лихвар — *Рогдай* ("Іду на вас" Ю.Оп.). Не тільки характеристичну зовнішності, а й помітне прихильне авторське ставлення акумулює ім'я *Калина*: "прегарна дівчина-красавиця, які бувають лише в русинів та красу яких славили греки, італійці, араби і перси" ("Іду на вас" Ю.Оп.). Домінантна риса характеру, а також ставлення автора до персонажа регламентували вибір іменувань у романі Р.Федорова "Отчий світильник": *Влад* — придворний співець, що прагне і здобуває владу над князем; розумний, розважливий порадник — *Радило*; безжалісний лихвар *Лют*; кохана *Івана Русина* — *Любана*; хижий, підступний, морально деградований тип, князівський ловчий — *Вадим Вовк*. За аналогією до язичницьких імен Ю.Яновський у драмі "Дочка прокурора" спробував використати ім'я головної героїні — *Ліля*. Характеристичність і оцінність цього ЛХА ґрунтується на символізмі кольорів: білий колір пелюсток лілеї символізує чесність. Героїня драми Ю.Яновського — чесна і морально чиста.

Якщо письменник не знаходить серед реальних поганських імен такого, що адекватно характеризувало й оцінювало б персонажа, то творить штучні, псевдоязичницькі на зразок *Любомудр* (князь-філософ) ("Росичі" В.Чмир) або іменує своїх героїв складеними ЛХА з багаторівневою характеристичністю. До останніх належить, наприклад, іменування *Тугар Вовк* у повісті І.Франка "Захар Беркут". У двоконфінентному ЛХА *Тугар Вовк* поверхнева характеристичність, а точніше пейоративна експресивність, властива прізвиську *Вовк*, тим більше, що в тексті твору цей компонент ЛХА неодноразово обігрується: "хоч я лише *вовк*, дрібна звірюка, то все ще дам собі раду тухольському медведеві"; "якби вони зібралися до купи, то хто знає, чи й сто *вовків* дало би їм раду". Та й на громадський суд *Тугар Вовк* із дружинниками прихо-

дять одягнуті у вовчі шкури. Отже, прізвисько *Вовк* мовби вказує на вовчий характер його носія. Однак це тільки поверхнева оцінка персонажа. Основна інформація, що дозволяє правильно зрозуміти цей су-перечливий образ, криється в імені *Тугар*. І.Франко, очевидно, навмисне, підшукав реальне дохристиянсь-ке ім'я (див. 113), але з неясною внутрішньою фор-мою. Нестримна жадоба до багатства не вбила в боярини громадянина. Неясність доантропонімійної семантики імені *Тугар* застерігає від спрощеного тлу-мачення цього образу, натякає на таємничість натури героя повісті. Батько *Мирослави* не лише *Вовк*. У фіналі повісті *Тугар Вовк* невідомо чому жертвує со-бою, щоб врятувати простого смерда. Майстерно ре-алізований І.Франком прийом роззосередження характеристичного й експресивного потенціалу по всіх компонентах складеного ЛХА усуває небажану пла-катність і прямиливість у розкритті образів, а самі ЛХА максимально наближує до реальних.

Незважаючи на значні виражальні можливості для комплексної характеристично-експресивної оцінки, якими володіють поганські імена, їх уживання обме-жується певною історичною епохою. Спроби перене-сти принципи присвоєння поганських імен на одиниці молодших антропонімійних класів, зокрема прізвища, що спостерігалися не без впливу класицизму в ук-раїнських письменників першої половини XIX ст., не прижилися в українській літературно-художній антро-понімії. З утвердженням реалізму надмірна характе-ристичність ЛХА на зразок *Скоробреха*, *Шельменко* стала на заваді їх уживанню в серйозних жанрах. Тільки в дитячій літературі й донині активно вжива-ються промовисті ЛХА типу *Невидайко*, *Дбайко*, *Поспішайко*, *Помагай*. Однак українські майстри сло-ва не відмовилися від зваби зробити прізвища вагомим мовностилістичним засобом моральної оцінки персо-нажів. Для цього передусім слід було рішуче відмовитися від вичерпності характеристики та висо-кого ступеня експресивності допрізвищевої семантики основ антропонімів. Характеристичність доантро-понімійної семантики ЛХА ґрунтувалася не на прямій номінації, а на метафоричній. Кожен інформаційно-оцінний ЛХА повинен був добиратися для конкретного персонажа, конкретного твору, щоб опосередковано виразити суттєву рису його характеру і дати їй оцінку. Такий підхід хоч і ускладнив процедуру

номінації персонажів, проте створив практично нео-бмежені можливості творчого пошуку мовно-стилістичних засобів для характеристичної оцінки. Так, наприклад, несподівані творчі знахідки мають українські письменники у доборі прізвищ персонажів, що ведуть паразитичний спосіб життя. У драмі І.Фран-ка "*Рябина*" сільський віт *Прокіп Рябина*, подібно як і дерево *рябина* "горобина", не приносить ніякої ко-ристі сільській громаді. Про особливу стилістичну на-вантаженість ЛХА *Рябина* свідчать такі факти: 1) на початку драми є сцена, де селяни здійснюють ритуаль-не ув'язнення дерева *рябини*, бо воно не приносить ко-ристі; 2) змінивши у другій редакції ім'я віта з *Кирило* на *Прокіп*, І.Франко прізвище залишив без змін. Такий же "ботанічний" етимон мають прізвища паразитів у романі О.Гончара "*Собор*" та оповіданні Гр.Тютюнника "*Син приїхав*" — *Володька Лобода* та *Митро Лобода*. ЛХА *Лобода* має більшу пейора-тивність, ніж *Рябина*, бо *рябина* тільки некорисне, де-коративне дерево, а *лобода* як бур'ян — ще й шкідлива. *Володька* має намір сприяти в руйнуванні древнього козацького собору, а *Митро* краде громадсь-кий ліс, де в нього "на кожному дереві — хромові чо-боти висять". Пор. ще ЛХА А.Чехова — *Гадюкин*, М.Успенського — *Оводов*, Салтикова-Щедріна — *Ур-ванцев* (50, 53). Не тільки паразитизм, але й шкідливість денотата засвідчує прізвище псевдомок-рата, псевдопатріота — *Коростенко* ("Малорос-европець" В.Вин.). Тут актуалізації доантропонімійної семантики прізвища головного ге-роя *Коростенко* — *короста* сприяє і промовистий літературно-художній топонім — село *Бідненьке*, де живе пан *Коростенко*. В оповіданні "*Суд*" В.Винни-ченка подібного типу, який, щоправда, не стріляє в од-носельчан, називає нейтральнішим — *Самоцвіт* (самі носельчан, називає нейтральнішим — *Самоцвіт* (самі цвіт). Прізвище іншої сільської п'явки-паразита — *Шашло*, "колишнього об'їждчика, потім голови кол-госпу, далі заготовлювача яєць та приймальника мета-лобрухту — нинішнього лісника" асоціюється з апеллятивом *шашель* ("На перекаці" Гр.Тют.). Пор. ще: *Никифор Черевко* ("Прикрий сон" Б.Леп.), *Крив-дунський* ("Забобон" Л.Март.).

На матеріальний стан денотатів натякають прізвища *Голий* та *Безкоровайний* ("Лебедина зграя" В.Земл.). Вони констатують "об'єктивну" незможність їх носіїв, пов'язану з безземеллям, а також виражають

авторську симпатію до цих героїв. У цьому ж творі іронічну конотацію має прізвище іншого незаможника, голови комуни — *Синиця*, що, “як небесна птиця”, не мав землі, але й “не вмів на ній хазяйнувати”. Як не мав землі, але й “не вмів на ній хазяйнувати”, що *Синиця* у “Лебединій зграї” не вмів хазяйнувати, то прізвище *Волика Андрія* у “*Fata morgana*” М.Коцюбинського натякає на лінкуватість, люмпенську натуру його носія. Твірна основа прізвища *віл/вол-* з виразним доантропонімійним метафоричним значенням працьовитості поєднана з демінутивним суфіксом *-ик*. Несумісність доантропонімійної семантики словотвірної основи ЛХА *Волик* зі словотворчим значенням форманта *-ик* застерігає від спрощеного трактування образу Андрія Волика як невинної жертви соціальної несправедливості. Пор. ще рос.: *Победоносиков, Велосипедкин, Буржуйчиков* (38, 211). Для ледаря-пройдисвіта М.Старицький у драмі “За двома зайцями” придумав дотепне іменування — *Голохвостий*. Той називає себе по-модному *Голохвастов*, і тим самим пояснює причину своєї бідності (*голо+хвастати*). Пор. у А.Чехова *Шилохвостов* (50, 41). Абсолютне бідацтво персонажів підкреслюють прізвища, утворені від апелятивів, що означають психологічний стан розпуки (через крайні нестатки): *Скрегота* (скреготати) (“Закутник” Б.Леп.) та *Штурма* (штурма “крик, шум” Гр. IV, 516) (“У хаті Штурми” Г.Кос.). У хаті *Скреготи* “один кожух і тяжкий передновок”, а в *Штурми* — “тяжкі нестатки, Уляся в гарячці, а йому одбило пальці на цукроварні”. На асоціації горя з чорним кольором ґрунтується вибір прізвиська головного персонажа *Юри Чорного* в однойменній повісті Ю.Станиця: “За життя був перехрещений на *Чорного* і до гробової ями ніс свій тяжкий хрест *Чорним*”. Особисту драму персонажа, щоправда, менш трагічну, засвідчує прізвище *Безверхий*: “безверхою”, беззахисною буде його старість, бо не матиме допомоги від дочок та зятів (“Одавали Катрю” Гр.Тют.).

Цілий ряд ЛХА, носії яких відзначаються пихатістю, утворено на базі апелятива *кирна*. Першим цей апелятив у функції імені використав Т.Шевченко — *Кирпа Гнучкошиєнко-въ*. Пізніше він став твірною основою натякових, експресивних прізвищ: Панас Федорович *Кирпуля*, який тільки на третій день після приїзду “найшов” час поговорити з хворим батьком (“В рідній оселі” М.Івч.). Гр.Тютюнник в оповіданні

“Азарт” зарозумілого заступника голови колгоспу, який ніколи “й на людину не гляне”, називає *Гнат Карпуша*. Це прізвище хоч і утворене від імені *Карпо*, більше асоціюється з апелятивом *кирна*. Цьому сприяє і чужий українській антропонімії суфікс *-уша*. Характеристичним і експресивним стає традиційне українське прізвище *Гордієнко* в оповіданнях Г.Косинки “Сходка” та “Авантюристи”. Послідовно називаючи ним пихатих, зарозумілих типів, автор свідомо пов’язує ЛХА *Гордієнко* не з іменем *Гордій*, від якого це прізвище утворено, а з прикметником *гордий*. Пор.: “Він *гордий* був, *Гордієм* він і звався...” (“Маруся Чурай” Л.Кост.). Пихатість та обмеженість окремих персонажів повісті Гр.Тютюнника “Облога” вдало характеризує також їх прізвище з “неповноцінною” семантикою: “Вони-бо, *Коротьки*, всі такої вдачі: умом не взяли, то хоч пихою надолужили”. Почерк великого майстра помітний у виборі прізвища славоесора — *Славенко* (“Невеличка драма” В.Підм.). Новий герой в літературі — новий тип ЛХА: штучне *Славенко*, утворене okazіонально, але за типовою українською моделлю від апелятива *слава*, влучно характеризує іменованого персонажа.

Для дворушних, підступних, безпринципових типів автори намагаються підбирати і відповідні прізвища з “подвійним дном”. Так, *Поцілуйко* у романі М.Стельмаха “Правда і кривда” до війни був секретарем райвиконкому, а під час війни співробітничав з німцями. Словом, цілував і комуністів, і фашистів. *Семен Магазаник*, який у “будні рвався до багатства, а у свята — до святенництва”, у романі М.Стельмаха “Чотири броди” одержує відповідне абсурдне прізвисько — *Чорт-із-Свічечкою*. Дворушний, суперечливий характер героїні повісті І.Франка “Для домашнього вогнища” добре увиразнює її ім’я *Анеля, Ангеліна*. Любляча мати і дружина-ангел одночасно є організатором будинку розпусти. Хитра, підступна, мов кішка, повія має прізвисько *Киценька* (“Батьківщина” І.Фр.).

Видатною творчою знахідкою М.Коцюбинського можна вважати прізвище головного персонажа новели “Коні не винні”. ЛХА *Малина* виявляє напрочуд універсальну онімічну багатозначність, що ідеально узгоджується з характером денотата: сусіди вважали *Малину* “червоним”, мужики його кликали “татком”, називали “ласкавий пан”, Проте традиційно-народне

прізвище *Малина* навіть гармоніює з традиційним, на-родним одягом персонажа: “блуза... вовняна, сіра, і го-лос його землі, голос цілого роду *Малин*”. Інформаційно-оцінний потенціал прізвища *Малина* підкреслює ще й ім'я денотата — *Аркадій*, яке ніби символізує утопізм мрій героя М.Коцюбинського про щасливе майбутнє його народу.

Дуже цікавим, з динамічною характеристичністю є прізвище головного персонажа оповідання Гр.Тютюн-ника “*Бовкун*” — *Хорошун*. У цей ЛХА закладена змінна характеристичність і оцінність, яка синх-ронізована з історією морального виродження героя. На початку оповідання ЛХА *Хорошун* асоціюється з “хороший”, бо його носій “у роботі — віл, у пораді — мудрець, у компанії — співака і веселун”. Далі читач довідується, що *Хорошун* “жінки не має, бо у війну з німцями (...) пошкодив йому осколок ту частину тіла, яку дід *Свирид* звав “апаратом”. Тут на перший план виступає інше допрізвищеве значення лексеми *хоро-шун* “кастрат”. На старість *Хорошун* стає ней-мовірним скупердяем, шкодує грошей навіть на їжу. Так із фізичного хорошуна персонаж стає хорошуном моральним.

Як вважають деякі дослідники, інформаційно-оцінним слід уважати й ім'я дружини *Андрія Волика* — *Маланка* (“*Fata morgana*” М.Коцюб.). Це ім'я, на думку І.Глинського, “родич слову меланхолія, котре, як відомо, є майже антонім... слову радість (якої так мало було в сім'ї *Маланки* та *Андрія Воликів*)” (25, 146).

Виразною експресивністю, принесеною в ЛХА їх мо-тивуючою основою, характеризуються прізвища зрад-ників: *Заброда* (“На колючому дроті” О.Довж.), *Гнилка* (“Яса” Ю.Муш.), *Шкура* (“Гармонія” Г.Кос.). У названих ЛХА важко встановити конкретний мотив присвоєння того чи іншого прізвища. Зрада як один з найтяжчих гріхів викликає найрізкіший осуд. Тому зрадники іменуються прізвищами з особливою пейора-тивністю.

Нерідко за допомогою прізвища автор може характе-ризувати вдачу персонажів. Веселість Миколи в оповіданні Гр.Тютюнника “Смерть замполіта” підтверджує його прізвище *Чмутик* (пор. *чмут* “про-казник, затейник” Гр. IV, 467). Балакун Грицько пи-шеться *Мантачечка* (“Поминали Маркіяна” Гр.Тют.), а словоохочий мисливець, який часто може

й збрехати, — *Моргниоко* (“Вовк” О.Виш.). Останні ЛХА утворені на базі фразеологізмів *мантачити язи-ка* “базікати” та *збрехав і оком не моргнув*. Мазохізм натури головного героя оповідання В.Винниченка “Уміркований” і “ширий” підкреслює штучно утворе-не прізвище *Самжаренко*. Герой гірко кається (*сам себе жарив*) за те, що піддався на агітацію “широго” ук-раїнофіла *Недоторканого*, за що й потрапив до тюрми.

Прізвище може характеризувати, оцінювати навіть якийсь один вчинок персонажа. Так, епізодичний ге-рой “Собору” О.Гончара голова колгоспу *Бублик* відпустив під відстійник землю сусіднього колгоспу. Тож замість землі Олекса отримав *дірку від бублика*. Запеклий садолуб, прославлений сталевар пишеться *Карматий* тому, що в молодості був у Махна. Мах-новська сторінка зробила його біографію *карматом* (“Собор” О.Гонч.). Пор. ще: *Льоня Рябий*, у характері якого ширість і задрість, добро і зло (“А тепер — іди” В.Яв.).

Іноді характеристична та оцінна інформація про персонажа, зокрема неукраїнця, може закодовуватися в іномовних антропонімах. У прізвищах заможних німців та євреїв часто міститься компонент *Гольд* — “золото” чи *Зільбер* — “срібло”. Пор.: *Герман Гольдкремер* (“Борислав сміється”), *Вольф Зільберґляц* (“Учитель” І.Фр.), *Зіґфрід фон Гольдрінг* (“І один у полі воїн” Ю.Д.-М.). Прізвище *Зільберґляц* ще підсилює ім'я *Вольф* “вовк”, яке підкреслює хижацьку натуру персонажа. Відчутну іронію містить прізвище єврея-визискувача та душо-губця — *Готтесман* “божий чоловік” (“Як Юра Шикманюк брів Черемош” І.Фр.). Про чорну душу ге-роя свідчить прізвище *Шварц* (“1313” Н.Кор.). У російській літературно-художній антропонімії, на дум-ку М.Соприґіної, найширше використовував інформаційно-оцінні ЛХА, утворені на базі іномовної лексики, О.Грін: *Батль* (англ. battle “битва”), *Нок* (англ. knock “удар”), *Стар* (англ. star “зірка”), *Егль* (фр. aigle “орел”), *Консейль* (фр. conseil “порада”) (80, 147). Пор. ще: *Яволь* (нім. jawohl “звичайно”), *Поль Петроль* (фр. petrole “нафта”) (А.Белій).

Іномовні характеристично-експресивні ЛХА тво-ряться на базі широкознаних іномовних апелятивів, що забезпечує їх адекватне сприйняття українським читачем.

У порівнянні з іменуваннями негативних героїв, кількість характеристично-експресивних ЛХА, якими іменувались би позитивні герої, значно менша. Письменники волюють розкривати характер позитивного, часто головного героя, у фабулі твору, бо, очевидно, такий спосіб передачі інформації їм видається надійнішим. Характеристично-експресивні ЛХА, якими іменуються позитивні герої, не просто вказують на якусь їх рису характеру, автор прагне дібрати такі ЛХА, які передавали б суть героя, узагальнювали його чесноти чи, бодай, не кидали тіні на нього пейоративністю образу доантропонімійної семантики прізвища. Такими є деякі прізвища студбатовців у романі О.Гончара "Людина і зброя". Якщо ЛХА *Духнович* констатує високу моральність та духовність героя, на тлі якого в тексті твору і розкриваються численні позитивні риси його характеру, то ЛХА *Колосовський* засвідчує незнищенність народу та творчу плідність героя. Позитивну оцінку діяльності персонажа містить прізвище вчителя історії, патріота — *Добрович* ("Турецький міст" Р.Фед.). Характеристичний та емоційний потенціал прізвища *Орлюк*, що ґрунтується на фольклорно-метафоричному образі орла, відповідає героїстству, лицарській шляхетності його носія ("Україна в огні" О.Довж.). Однак в українській літературно-художній антропонімії, зокрема у творах соцреалізму, непоодинокими є випадки, коли письменники втрачають почуття міри і вибирають позитивним персонажам надміру ідеальні прізвища, які належно не вмотивовуються навіть ідеальними характеристиками їх носіїв. Напр.: голова робкому радгоспу *Рясна* ("Тронка" О.Гонч.), голова колгоспу *Безсмертний* ("Правда і кривда" М.Стельм.), шахтар *Стоколос* ("Мир" Ю.Ян.), солдат *Світличний* ("Гори співають" О.Гонч.) тощо.

Для характеристики персонажа та вияву авторського ставлення іноді використовують енантіосемію внутрішньої форми прізвища. Зв'язок між доантропонімійною семантикою ЛХА і характером персонажа може заперечуватись або фабулою цілого твору, або окремою реплікою автора. Так, один із головних персонажів оповідання "Хома з серцем..." І.Франка пишеться *Галабурда* (*галабурда* "бешкетник") (Ониш 1, 157), однак цей герой надзвичайно дисциплінований прагматик. Таким же є і прізвище одного з останніх запорожців, якого графині не вдалося підкорити, —

Петро Кайдан ("Весняні шуми" М.Івч.). Пор. ще: "А тотливе прізвище, був чоловік поважний і випускати з себе слів без потреби не любив" ("Момент" В.Вин.); "воєвода *Кирпа* належав до людей вдачі незлобливої, сказати б навіть, — веселої..." ("Євпраксія" П.Загр.). Письменники, використовуючи такі ЛХА, тим самим переконаливо заперечують притаманність характеру героя тієї чи іншої небажаної риси. Пор. ще: худенька жінка *Здоровань*, пияк *Непитущий* (О.Виш.).

В українській літературно-художній антропонімії є поодинокі випадки, коли характеристично-експресивні ЛХА втаємничують у взаємини персонажів або просто констатують їхню духовну спорідненість, що у фабулі твору приховується. Так, І.Франко зовсім не випадково утворив* прізвища головних персонажів на базі апелювання однієї лексико-семантичної групи: *Олімпія Лісовицька* та *Нестор Деревацький*. У молодості графиня *Лісовицька* та вчитель *Деревацький* щиро кохали одне одного, але Олімпію видають за нелюба, графа *Торського*. З утратою "спорідненого" прізвища докорінно змінюються і взаємини персонажів: графиня *Торська* вбиває священика *Деревацького*. Пор. ще: "метеорологічні" прізвища закоханих в оповіданні О.Вишні "Нещасне кохання" — *Іван Мороз* та *Віра Сніжко*. Пор. ще: рос. ЛХА *Печорин* та *Онегин*, які, на думку М.Карпенко, також засвідчують духовну близькість їх денотатів (37, 27).

Прізвище одного з головних героїв драми І.Франка "Рябина" — *Казибрид* (*казити* "руйнувати"); у першій редакції — *Казидорога* не засвідчує шкідницький характер його носія, а радше характеризує антагоністичні взаємини *Панаса Казиброда* з війтом *Рябиною*, що й лягли в основу конфлікту драми. Характер взаємин між головними героями оповідання М.Грушевського "Тестамент" передається через прізвище офіцера, нареченого Катрі — *Страшкович*. Цей герой нічим не страшний, але Катрю "переймав" несамовитий страх, що ця комбінація (її шлюб зі

* У плані повісті, що зберігається в архіві письменника (ф. 3 Н 364, с. 203), головна героїня названа М.С. Це історична особа, *Марія Стшелецька*, яка разом із сином *Олександром* убила священика *Яна Тхуржницького* в с. *Кукізові* (І.Фр. 19, 493).

Страшковичем — Д.Б.) розіб'ється теж", "цей завидний страх... наелектризував до певної міри їх".

Серед українських інформаційно-оцінних виділяється окрема група ЛХА, характеристичний та оцінний потенціал яких створюється не в тексті окремого твору, а вже сформованим запозичується разом із певним ЛХА з давніших літературних творів. Такі ЛХА-символи, які є похідними одиницями, мають ста- ле, закріплене онімічне значення, що ґрунтується на характеристично-експресивному потенціалі твірного, первинного ЛХА. У жодному разі ЛХА-символи не слід ототожнювати з ЛХА у творах письменників-символістів, як це робить С.Ільєв (див. 34).

У функції сталих інформаційно-оцінних ЛХА здебільшого вживаються імена загальновідомих біблійних персонажів. Серед біблійних з походження імен найвищою частотою вживання характеризується ім'я Богоматері — *Марія*. В українській літературно-художній антропонімії воно стало символом матері, української жінки-страдниці. В одних творах, де зображується Богоматір, традиційне біблійне онімічне значення ЛХА *Марія* доповнюється ще й натяком, своєрідним внутрішнім зіставленням із долею української жінки ("Марія" Т.Шевч.; "Три Марії" Н.Кор.; "Скорбна Мати" П.Тич. та ін.). У творах, де *Марія*ми названо українських жінок-страдниць, цей ЛХА стає виразником найвищої міри драматизму, страдництва через асоціацію з стражданнями їх тезки — Матері Божої ("Ледащиця" М.Вовч.; "Мати" О.Довж.; "Дім на горі" В.Шевч.; "Страж-гора" С.Пуш. та ін.). Пор. ще ЛХА *Марія* з однойменного роману У.Самчука, присвяченого "Матерям, що загинули голодною смертю на Україні в роках 1932—1933".

Літературних персонажів, проповідників нових суспільно-політичних ідей в Україні, часто називають іменами апостолів та євангелістів. Напр.: *Павло* Чубань ("Не судилось" М.Ст.), *Лука* Літостанський ("Київські прохачі" І.Н.-Л.), *Марко* Гуца ("Fata morgana" М.Коц.), *Марко* Безсмертний ("Правда і кривда" М.Стель.), *Марко* Римик ("Кам'яне поле" Р.Фед.) та ін. У драмі "Прощай, село" М.Куліш, гадаємо, не випадково протиставив двох персонажів з біблійними іменами, натякнувши в такий спосіб на суть головного конфлікту: патріархального, богомільного діда *Зосима* депортує за межі України "но-

ва людина", комуніст *Марко*, що має таке ж ім'я, як новозавітний євангеліст. Щоправда, в українській культурі ім'я *Марко* має ще одне, навіть більш знане символічне значення, пов'язане з апокрифічним *Марком-проклятим*, який товчється по пеклі*. Гадаємо, що М.Куліш мав на увазі й апокрифічне значення імені *Марко*, коли назвав комуніста-двадцятип'яти-

Глибоко закодована ідея месіанства у прізвисьці *Савлу-тинський*, носій якого активно пропагує західний спосіб життя, і про якого говорять, що "за ним йде нова культурна доба" ("Робітні сили" М.Івч.). Цей ЛХА М.Івченко утворив від першого, світського імені апостола *Павла* — *Савло*. Характеристичний та експресивний потенціал прізвиська *Адаменко* в романі Ю.Яновського "Вершники" також ґрунтується на "репутації" біблійного *Адама*. ЛХА *Адаменко* влучно характеризує правічність українського селянського роду та мимовільну його тяжку гріховність у часі революції.

Виняткове значення для розуміння ідейного задуму драми М.Куліша "Народний Малахій" має ім'я-символ *Малахій*. Називаючи головного персонажа твору рідкісним в Україні іменем *Малахій*, автор повною мірою ототожнює, зіставляє свого героя з біблійним *Малахією*, останнім пророком Старого Завіту: біблійний *Малахія* першим пророкував скасування старозавітних жертв, замість яких "Господь установе- вить чисту безкровну жертву, яку принеситимуть Його святому імені всі народи від сходу до заходу сонця" (76, 1067). *Малахій* М.Куліша "бере на себе місію замінити світ, зруйнувати стару модель життя й витворити нову" (90, 18).

До числа ЛХА-символів можна зарахувати й імена одіозних біблійних персонажів — *Грода*, *Іуди*, *Каїна*. Це традиційні символи підступності, зради і зла. За спостереженнями В.Чабаненка, Т.Шевченко, наприклад, найчастіше вживає ці ЛХА в експресивних порівняннях або як лайливі слова (94, 153). Пор.:

* Пор.: "Панотець нарік немовля *Марком*. Баба змагалась супроти цього імені, доводячи, що всьому хрещеному миру відомо, що *Марко* товчється по пеклу, але отець Андрій заспокоїв стару, що там другий *Марко*, а цей супокійно сидить у раю поруч з Христом" ("Безбатченко" М.Ст.). Пор. ще: гайдамака *Марко* ("Марко Проклятий" О.Стор.).

“Знову люта гадина впилася (...). Як той *Ірод*”; “І пропадаю, мов собака, Мов той *Іуда*!”; “А він мене і набачив, *Ірод*!..”

Окрім ЛХА-символів, виражальні можливості яких розкриваються у контексті світової культури, є і такі, що постали на українському ґрунті. Найпоказовішим прикладом власне українського ЛХА-символу є ім'я *Катерина* (*Катря*), яке, за нашими підрахунками, приблизно у 90 % іменевживань присвоюється особливо нещасним українським жінкам. В українській літературно-художній антропонімії традиція вживання цього ЛХА бере свій початок від славнозвісної поеми Т.Шевченка “*Катерина*”. Нині важко однозначно сказати, чому Т.Шевченко назвав безталанну героїню поеми, дівчину-покритку *Катрею*. Чи поет захотів увіковічнити ім'я старшої й улюбленої сестри, чи, може, грецька доантропоніміяна семантика цього імені — “чиста, чистота” (79, 129) “спрацювала” на глибше розкриття образу героїні? У всякому разі ім'я *Катерина* (*Катря*, *Катруся*) належить до найбільш уживаних Т.Шевченком (див. 17), і, очевидно, тому цей ЛХА в українській літературно-художній антропонімії став символом трагічної долі української жінки. Творячи образи нещасних українських дівчат, наші письменники орієнтувалися на Шевченкову *Катрю*. Дуже часто слабша художня виразність образів дівчат-покриток (у порівнянні з “*Катериною*”) компенсувалася промовистим іменем-символом *Катря*. Марко Вовчок першою використала шевченківський ЛХА-символ *Катря*, назвавши цим іменем дівчину-покритку в оповіданні “*Данило Гурч*”. Услід за Марком Вовчком М.Старицький (“*Не судилось*”), О.Довженко (“*Поема про море*”) та ін. також іменують покриток промовистим шевченківським іменем *Катря*.

Паралельно з безпосереднім запозиченням онімнічного значення шевченківського ЛХА *Катря* ще більш масового характеру набуло розширення онімнічної семантики цього ЛХА, що ґрунтувалося не стільки на асоціації з образом дівчини-покритки, скільки на самому факті зіставлення (за допомогою імені) з трагізмом шевченківської *Катрі*. Таке зіставлення мало передусім типізуючий, узагальнюючий ефект. Так, Марко Вовчок в оповіданні “*Максим Гримач*” називає *Катрею* вже не вбогу покритку, а доньку заможного козака, яка втопилася, бо загинув її милий. М.Грушевський в оповіданні “*Тестамент*” на-

звав *Катрею* міську панночку. “Кілька невдалих планів виходу заміж, заручин, розірваних не завсігди з її волі, зробили *Катрю* згризливою і дратливою на пункті заміжжя”.

На перший погляд цілком благополучну сільську дівчину, яка з власної волі одружується з “городським” хлопцем, Гр.Тютюнник також назвав *Катрею*. Однак і тут ім'я *Катря* сигналізує про драматизм долі героїні, свідомо заретушований автором. Не випадково в листі до перекладачки Н.Дангулової Гр.Тютюнник писав: “*Катря* для мене все, молодий — відтинок Катриного безталання: на батьківщині їй нікого було полюбити” (20, 106).

Конотативною є тезоіменність героїнь поеми “*Катерина*” Т.Шевченка та “*Облога Буші*” М.Старицького. М.Старицький, назвавши символічним іменем *Катря* палку патріотку, яка ціною власного життя підірвав замок, захоплений ворогами, змушує читача задуматися над тим, чому за часів козаччини *Катря* гине за волю України, а Шевченкова — через панську наругу?

Починаючи від оповідання П.Куліша “*Дівоче серце*”, *Катрями* все частіше називають українських жінок-страдниць. Так, у романі О.Гончара “*Циклон*” *Катря* — дружина полоненого Решетняка, яка невтомно шукає чоловіка: “скільки тих шляхів пройшла, скільки загорож обходила”. У “*Тронці*” також зустрічаємося з драматичним образом *Катерини*: “У тітки *Катерини* обличчя іконно-темне, суворе, передчасно зістарене, а очі молоді...”. Мати п'яти дітей, удова, чоловік якої загинув на фронті, коли п'ятий син ще не народився, — також *Катерина* (“*Правда і кривда*” М.Стельм.). У романі “*Хліб і сіль*” М.Стельма називає українську жінку-страдницю *Катрею Чайчихою*. Шевченківське ім'я *Катря* у поєднанні з прізвищем *Чайчиха*, яке було присвоєно героїні, очевидно, не без впливу відомого вірша І.Мазепи “*Ой, горе тій чаєцці-небозі...*”, виступають виразником найвищої міри трагізму.

По-новому осмислюється шевченківський ЛХА *Катерина* у творчості О.Ольжича та поетів-шістдесятників. У вірші О.Ольжича “*Муки Святої Катерини*” вперше в українській літературно-художній антропонімії ЛХА *Катерина* стає метонімічною назвою України: “Як зв'язали Діву *Катерину* (...) рвали біле тіло, щохвилини припікали рани на огні”. Алгоритичність ЛХА *Катерина* в поезії

О.Ольжича конкретизується в літературно-художній антропонімії його наступників. Пор.: “Катерино, ти приходиш, щоб будити мене, діяти своїми високими дзвонами” (“Катерина” В.Голоб.); “Бо іде сьогодні Катерина тим шляхом, що наші кривні йшли” (“Катерина” Л.Кисел.); “І що, Тарасе, слава нам твоя? Твоя Україна — вічна Катерина — байстрия у дитбудинок відає” (“Вічна Катерина” П.Скунць).

Отже, в українській літературно-художній антропонімії ЛХА Катерина (Катря) став символом із динамічним онімічним значенням: “дівчина-покритка” — “нешасна дівчина” — “жінка-страдниця” — “Україна”.

Як інший приклад власне українського ЛХА-символу можна навести ім'я Андрій, яке після “Тараса Бульби” М.Гоголя набуло репутації зрадницького. М.Хвильовий, Г.Косинка, Ю.Яновський не без впливу відомого образу М.Гоголя також називають зрадників Андріями: Андрій (“Мати” М.Хв.), Андрій Шкура (“Гармонія” Г.Кос.), Андрій Половець (“Вершники” Ю.Ян.). ЛХА-символами можна кваліфікувати Солопій, Хівря у “Сорочинському ярмарку” М.Гоголя, які, мабуть, було запозичено з відомої байки П.Гулака-Артемівського “Солопій і Хівря, або горох при дорозі”.

В українській літературно-художній антропонімії символічними ставали не тільки імена героїв українських класиків, але й імена та прізвища видатних синів України. Так, у повісті А.Чайківського “На уходах” молодий канивець, що засновує в степах нове поселення (чи не прообраз нової України?) з новим укладом життя, називається Тарасом. У повісті В.Гайдарівського “Заячий пастух” один з героїв розповідає легенду “Про трьох Тарасів”: “Перший Тарас — гетьман, що загинув від московського царя. Другий Тарас — шевців син, а Третій — це визволитель”. Тут ім'я Великого Кобзаря стає символом нескореності України.

Мартін Коллар, перший перекладач творів української літератури словацькою мовою, одного з персонажів Ю.Федьковича — Івана Шовканюка назвав у перекладі Яном Шевченком (див. 61, 402). Антропонім Шевченко і за межами України залишається найяскравішим її символом.

Сфера побутування деяких ЛХА-символів обмежується антропонімією окремих авторів. Так, наприк-

лад, ім'я Мирон у Франковій літературно-художній антропонімії меншою чи більшою мірою асоціюється з самим автором (“Малий Мирон”, “У кузні”, “Похорон” та ін.). Прізвиськом Кравчина О.Довженко називає справжніх українських патріотів (“Земля”, “Перемога”, “Поєма про мре”).

ЛХА-символи досить поширені і в інших слов'янських літературно-художніх антропоніміях, хоч ономасти-стилісти не завжди звертають на них увагу. Пор.: Раскольников (Ф.Достоевський, В.Маяковський), Маргарита (Й.Гете, М.Булгаков) тощо.

Як бачимо, ЛХА виступають важливим, а подекуди навіть єдиним мовностилістичним засобом вираження емоційності. Емоційно-експресивні ЛХА є носіями “чистої” емоційності, а їх сприйняття орієнтоване на реальну антропонімію.

Виняткова роль, яка відводиться інформаційно-оцінним ЛХА як засобу моральної характеристики персонажів, зумовлена дуже широкими конотативними їх можливостями. Функціонування інформаційно-оцінних ЛХА є фактом художньої іменотворчості автора, а тому потребує скрупульозного вивчення мотивів присвоєння таких ЛХА.

Серед інформаційно-оцінних ЛХА в окрему підгрупу слід виділяти ЛХА-символи. ЛХА-символи можна кваліфікувати як проміжну ланку апелювання ЛХА.

ІДЕОЛОГІЧНІ ЛХА

Як відомо, сам факт існування ідеологічних ЛХА є предметом запальних дискусій еномастів-стилістів. Одні дослідники доводять необхідність виділення ідеологічних ЛХА в окрему групу, інші їм заперечують (див.: 2; 12; 35; 39; 42; 43; 50; 103 та ін.). Однак перш ніж оцінювати дискусію довкола ідеологічних ЛХА, слід нагадати про суспільно-політичні умови, в яких вона велася. У соціалістичному суспільстві вимога ідейно-класового підходу до будь-яких явищ як матеріальної, так і духовної культури (в т. ч. і літературно-художньої антропонімії) була незаперечною аксіомою радянського вченого. Отож горезвісний ідеологічний підхід, хоч на практиці й ігнорований багатьма вченими, викривлював аргументацію дослідників щодо доцільності виділення чи невиділення ідеологічних ЛХА в окрему групу.

Як нам видається, вчені, що вбачали доцільність у виділенні ідеологічних ЛХА, надто загально тлумачили їх природу, при цьому нерідко змішували категорії лінгвостилістичні, літературознавчі та політологічні (див.: 13; 60; 112). Проф. Ю.Карпенко та його однодумці небезпідставно вказували на подібність характеристикних та ідеологічних ЛХА завдяки їх здатності характеризувати та оцінювати денотата. Однак, на нашу думку, з поля зору "противників" ідеологічних ЛХА випав один надто суттєвий момент, який не дозволяє об'єднувати характеристичні та ідеологічні ЛХА. Адже характеристично-оцінний потенціал характеристичних ЛХА має об'єктивну мотивацію в енциклопедичній характеристиці денотата (вік, внутрішній світ, зовнішність, національність, соціальне походження тощо). Характеристичність чи, радше, оцінність ідеологічних ЛХА не має підтвердження в енциклопедичній характеристиці денотата, вона присвоюється ЛХА мов "за вказівкою зверху", а тому є суб'єктивно-політичною по суті. Саме це, на нашу думку, служить основною підставою, щоб розрізняти характеристичні та ідеологічні ЛХА.

В українській літературно-художній антропонімії появу ідеологічних ЛХА можна віднести на кінець 20-х — початок 30-х років нашого століття. Спершу ознак ідеологічних ЛХА почали набувати імена відомих політичних діячів, тодішніх керівників компартії та держави. Ідеологічні ЛХА цього типу багато в чому нагадують теоніми. Напр.: "Ой Сталіне рідний, в роботі

радієм: ми знаєм безсмертне учення твоє" ("Про Сталіна" П.Тич.); "Ленін! Твоє ім'я, як зорі сяїння всій планеті" ("Ленін" В.Сос.); "У трудах, в бою, у те — Сталін — світить нам усім, Велике, огняне і найки Співатимуть славу довіку Великому Сталіну..." ("Возз'єднання братів" П.Вор.). Пор. ще ЛХА Ленін ("Він був великий", "Правда" О.Корн.), Будьонний ("У степах України" О.Корн.), Кіров ("Пісня про Пархоменко" П.Панч) та ін. Божественного ореолу такі ЛХА набувають завдяки ідеалізації (невмотивованій належно) енциклопедичної характеристики денотатів.

Дуже характерною ознакою названих ідеологічних ЛХА, що переконливо засвідчує їх ідеологічну природу, є здатність їх зникати з літературно-художніх текстів одночасно зі смертю (фізичною чи політичною) денотатів-прототипів. Наприклад, у романі "Правда і кривда" М.Стельмаха, що публікувався на початку 60-х років, є ЛХА Микита Сергійович (Хрущов). У пізніших редакціях автор замінив цей ЛХА на "Секретар ЦК". Ми вже нічого не говоримо про численні вірші, присячені Й.Сталінові, які після розвінчання культу особи Сталіна саме через ЛХА Сталін взагалі перестали публікувати. За спостереженнями українстолітературознавця з Мюнхена І.Кошелівця, який провів текстологічне дослідження повоевної романістики, "написання нових романів" деякими з українських письменників зводилося до опускання непопулярних на той час прізвищ партійних вождів. Так, у романах М.Стельмаха "Велика рідня" та "Кров людська — не водиця..." І.Кошелівець знаходить цілі сторінки однакового тексту. Щоправда, у новішому романі, написаному після розвінчання культу особи Сталіна, М.Стельмах опускає лише прізвище свого вчорашнього кумира (див.: 51, 140—153).

Паралельно з "теонімізацією" ідеологічних ЛХА-протонімів, якими називалися партійні та державні вожді, у літературно-художній антропонімії є немало випадків ідеологічно вмотивованої пейоративної імен та прізвищ "ворогів Країни Рад", особливо перепало так званим українським буржуазним націоналістам.

Так, Остап Вишня у гуморесці "Берлінська українська держава" "втрачає не лише відчуття естетичних принципів, але й здорового глузду" (53, 646), коли показує професорів Д.Дорошенка та С.Смаль-Стоцького гетьманами, що "їздять верхи на лозині". Пор. ще ЛХА *Лядроні, Паццоні* ("Папська сльоза"), "епископ Бучко з варварів" ("У Римі дзвони дзвонять" Я.Гал.). Свідомо спотворювана на догоду панівній ідеології енциклопедична характеристика денотатів-персонажів однозначно переводить такі ЛХА-протоніми в розряд вульгарно-ідеологічних.

Формування корпусу ідеологічних ЛХА відбувалося не тільки за рахунок імен відомих діячів СРСР та воєнів радянської влади. Уже на першому Всесоюзному з'їзді письменників М.Горький вдається до свавільної, антинаукової інтерпретації окремих типів прізвищ: "Багатьом смішно читати, що люди заміняють прізвища *Свинухін, Собакін, Кутейников, Попов* на прізвища *Ленський, Новий, Партизанов, Столярів* і т.п. Це не смішно, бо це говорить саме про зростання людської гідності, про відмову носити прізвище, яке принижує його, нагадуючи про важке рабське минуле дідів і прадідів" (цит. за 50, 20). Такі ономастичні "одкровення" батька союзного соцреалізму не могли бути проігноровані в Україні, і навіть у такого письменника, як О.Гончар, знаходимо аналогічні вульгарно-соціологічні тлумачення походження деяких традиційних українських прізвищ: "Цаберябий? Звідки? Чому так, а не інакше? Колись, мабуть, пани для сміху записали його так у свої кріпосницькі реєстри, зрівнявши людину з волком, і так несуть з покоління в покоління це імення. У його рідному селі багато з його односелів теж мають прізвища чудернацькі, дані їм колись панами ніби на поглумки, на знущання; однак в революцію такі імена ставали крилатими і лунали грізно та славно, а в наш час деякі з них ставали іменами знатних людей, орденоносців" ("Людина і зброя"). Використовуючи "горьківський" метод дослідження антропонімії, П.Загребельному в романі "Євпраксія" вдалося з класових позицій витлумачити походження кількох поганських імен, які, очевидно, мають більший стосунок до магії, ніж до класової нерівності. Пор.: "імена дружинників, незугарні й грубі, як їхні руки, звиклі до меча і списа: *Крамола, Губа, Голій, Бабка, Баран, Чорнота, Кобилка...*"

Однак творці соцреалістичної літературно-художньої антропонімії і не думали відмовлятися від прізвищ, у доантропонімії семантиці яких приховувалась пейоративна експресія. Для персонажів-ворогів радянської влади активно творяться ідеологічні ЛХА-пейоративи. За словами Л.Колоколової, "в ономастиці радянського фейлетону ім'я типу *Скотінін* було взято на боротьбу з пережитками минулого" (50, 7).

Свідченням антиестетизму та грубої політичної зангажованості слугують штучно утворені ідеологічні ЛХА Остапа Вишні на зразок *Задрипаний* ("Комендант самостійної державної дірки"), *Нужник* (сільський староста за часів окупації), *Кизяк* ("отаман націоналістичної банди") тощо. Словотвірною базою таких, з дозволу сказати, ЛХА послужили українські апелятиви з пейоративно-вульгарною експресією. Автор навіть не намагався бодай частково онімізувати свої творіння, більшість з яких навіть не має жодних антропоформантів.

Досить популярними, зокрема в повоєнний період, стали ідеологічні ЛХА-пейоративи, утворені на базі німецьких апелятивів, або ж "гібридні" прізвища, в яких українська антропооснова поєднувалася з німецьким чи румунським антропоформантом. Пор.: німецькі солдати *Езель-Вольф, Хамке, Стерке, Сукецуцке, Передеримутер*; румунські солдати *Сволоческу, Гнусеску, Дрянеску* тощо. Для персонажів-зрадників Остап Вишня утворював ідеологічні ЛХА шляхом додавання до прізвищ одіозних історичних осіб українських антропоформантів. Напр.: *Гітлеренко, Гімлеренко, Гуда Іскаріотенко, Батийчук, Геббельсюк*. Дехто з українських дослідників схильний вважати ЛХА на зразок *Гітлеренко* прикладом особливої авторської адаптації іномовних антропонімів (див.: 47, 164). Нам же видається, що тут і мови не може бути про якусь адаптацію. ЛХА типу *Геббельсюк*, за влучним висловом С.Лавріненка, — свідчення втрати автором всякого естетичного смаку (53, 644).

В українській літературно-художній антропонімії радянського періоду помітні спроби окремих авторів трансформувати онімічну семантику і в традиційних антропонімів. Нерідко традиційні ж походження ЛХА, у структурі яких є діалектні риси, у літературно-художніх текстах 50—60-х років ХХ ст. набувають зневажливої експресії, а їх денотати зображуються як

пережитки старого. Напр.: *Митро Хведорович* “пасічанський громадянин” у смушевій шапці (температура у затишку 40), в “гамазеевій сорочці, босий і в ствожках замість штанів” (О.Виш.). Пор. ще: *Махтей Федорович* (“Прогноз” О.Виш.), *Варивон* (“Велика рідня”), *Терентій Дорохтейович* (“Хліб і сіль” М.Стельм.) та ін. Ідеологічні ЛХА цього типу зобов’язані своєю появою особливостям мовної політики повоєнної доби, що характеризувалася упередженим ставленням до діалектної лексики. Не випадково у мовознавчих працях цієї доби часто можна прочитати, що “діалектна лексика ... служить одним із дійових засобів сатирико-гумористичного зображення дійсності” (див.: 77, 137).

Отже, ідеологічні ЛХА не є результатом функціонального розвитку української літературно-художньої антропонімії — це радше наслідок безцеремонного втручання держави, панівної більшовицької ідеології у сферу духовної культури нації. Ідеологічні ЛХА відмирають разом із політико-ідеологічною системою, що їх породила. На щастя, в історії української літературно-художньої антропонімії можна говорити тільки про один вид ідеологічних ЛХА, ЛХА-більшовизмів, які вживалися в літературно-художніх текстах 20—80-х рр. ХХ ст. Недовговічність ідеологічних ЛХА-більшовизмів пояснюється не тільки екстралінгвальними чинниками (крах ідеології більшовизму), але й факторами інтралінгвальними: автори ідеологічних ЛХА, “палаючи класовою ненавистю”, переступають межі “антропоніміїно можливого”, чим роблять свої творіння недовговічними, “агітками-одноденками”.

ДЕЙКТИЧНІ ЛХА

Дослідники літературно-художньої антропонімії розглядають здебільшого ЛХА як мовностилістичний засіб соціальної, національної, регіональної ідентифікації персонажів та вираження емоційного ставлення до них. Однак ЛХА нерідко притаманна ще одна властивість, про яку майже не згадують антропонімісти, — вказувати на реальних прототипів літературних персонажів. Тобто дейктичні ЛХА можуть виступати одним із мовностилістичних засобів іносказання — езопової мови.

Дейктичні ЛХА умовно можна поділити на дві групи. В одних випадках їх використовують для заперечення зв’язку між літературним персонажем та його прототипом, реальною особою. У трансформованому антропонімі реальної особи, який стає ЛХА, легко відчитується справжнє іменування прототипа, що в результаті лише посилює переконання про безпосередній зв’язок літературного персонажа та певної реальної особи. В інших випадках за допомогою дейктичних ЛХА автор висловлює крамольне ставлення та негативну оцінку певних персонажів, а відтак і певних явищ суспільного життя.

На нашу думку, дейктичні ЛХА не слід ототожнювати з характеристичними ЛХА. Незважаючи на те, що ЛХА обох типів володіють певним інформаційно-оцінним потенціалом, стилістичні функції в них різні. Основним призначенням характеристичних ЛХА є виявити емоційну оцінку та подати інформацію про характер, соціальне чи національне походження денотата тощо. Роль дейктичних ЛХА цим аж ніяк не вичерпується, навпаки, інформаційно-оцінний потенціал дейктичних ЛХА служить тільки засобом у реалізації їх основної стилістичної функції — вказати на реальну особу або опосередковано виявити авторське ставлення до певних, часто непривабливих явищ суспільної дійсності. Тому ми не погоджуємося з рядом авторів, які заперечують існування дейктичних ЛХА (див.: 2; 43; 103).

Нерідко причиною використання дейктичних ЛХА є морально-етичні переконання автора. Так, наприклад, головними героями п’єси М.Старицького “Талан” виступають артисти *Марія Луцицька* та *Марко Жалівницький*. У ЛХА *Марія Луцицька* відгадується *М.Заньковецька*, адже твір присвячений прославленій

актрисі, та й вона сама зізнавалася: "я не можу, я не хочу грати саму себе" (тобто Лучицьку) (30, 321—322). Зв'язок ЛХА Марко Жалівницький з реальним антропонімом Марко Кропивницький — безсумнівний. М.Старицький, творячи протонім Марко Жалівницький, залишає справжнє ім'я корифея українського театру (Марко) і тільки основу прізвища, подає у діалектному варіанті (жалива "кропива"). О.Маковей в оповіданні "Як я продавав свої новели" І.Франка називає др.Храмко. А сам І.Франко йменував персонажів, яким були притаманні деякі його автубіографічні риси, своїм популярним псевдонімом — Мирон ("Малий Мирон", "Похорон" та ін.). Р.Федорів назвав головного героя роману "Жорна", який, за свідченням дослідників, має багато спільного з самим автором, вуличним прізвиськом свого батька — Полінний (68, 19). Прототипом головного героя Івана Куценка з повісті С.Турянського "Син землі" був гімназійний товариш автора — Іван Куць (67, 35). С.Пушкін у відповідях на нашу анкету зізнався, що за ЛХА Марія Марчак ("Страж-гора") криється реальна особа Доня(Євдокія) Юрчак, від якої автор записав чимало казок та легенд, що склали книжку "Золота вежа" (А — С.Пуш.).

Високою частотою вживання характеризуються дійктичні ЛХА цього типу в російській літературно-художній антропонімії. Пор.: Швабрин із Шванвич (О.Пушкін), Чацкий із Чаадаєв, Репетилів із Шатилов (О.Грибоедов), Долохов із Дорохов; Курагин із Куракин, Безухов із Безбородько (Л.Толстой) (83, 133). А в літературно-художній антропонімії Салтикова-Щедріна, за підрахунками Р.Таїч, приблизно 50 % ЛХА є дійктичними, тобто вказують на реальних прототипів (87, 158). Пор. ще англ. *Erwin Drood* із *Erwin Troot* (Ч.Діккенс) (33, 10).

Часто замість повного іменування реальної, ще живої особи, письменники вживають описові йменування, до складу яких, окрім реального імені, входить апелятив-означення чи уточнююча обставина, що допомагає однозначно ідентифікувати літературного героя з його прототипом. Напр.: "Михайль (...) ватажок лівих поетів нашої країни" (Михайль Семенко) ("Майстер корабля" Ю.Ян.), Юлій в окулярах (Ю.Ревай), старий Августин (А.Волошин) ("Цар Миколай з Ужгорода" М.Бар.), "поет з таким ссавецьким прізвиськом" (В.Сосюра) ("Невеличка драма" В.Підм.).

Коли в тексті твору конкретна реальна особа піддається нещадній критиці або навіть висміюється, намагаються зашифрувати ймовірних неприємностей, новій українській літературно-художній антропонімії ця традиція пішла від І.Котляревського, який в "Енеїді" висміяв, очевидно, книговидавця М.Парпуру, як темну "особу мацапуру". У літературно-художній антропонімії Т.Шевченка також нерідко знаходимо дійктичні ЛХА, в яких угадуються імена відомих російських правителів. Так, російського царя Миколу І Т.Шевченко називає то Миколою ("Слава"), то "Царі". ЛХА Капрал Гаврилович Безрукий — це губернатор Б.Бібіков (бо не мав лівої руки) (див.: 94, 155), Нечос — князь Потьомкін, унтер-лейтенант Долгорукий — генерал М.Долгоруков, Ромодан — царський воевода Ромодановський, Пугач — О.Пугачов ("Юродивий"). Пор. ще кривавий Торквемада — Й.Сталін ("Коли помер кривавий..." Д.Павл.). Спадкоємці І.Котляревського і Т.Шевченка виробили кілька способів трансформації прізвищ реальних осіб:

а) метатеза: Худнович із Духнович, Ваплович із Павлович, Тимрак із Митрак, Басов із Сабов, Руктяк із Куртяк (Проект аутономії" М.Бар.); Жолоб із Балаж ("Житіє Антона Кукурічки" І.Ченд.);

б) гіперкорекція: Хвещлик із Фенцик ("Гальо! Гальо! Радіо Кошіце"), Хурхіль із Черчіль ("Гей ти, брате, сіромахо..." М.Бар.);

в) псевдопротеза та псевдоопентеза: Брондій із Бродій, Цмурканович із Цурканович, Квасилєнков із Василєнко ("Гальо! Гальо! Радіо Кошіце" М.Бар.);

г) інверсійний запис: Йикьстахрев із Верхратський ("Смокогонська академія" І.Фр.), Мота Кизіф із Атом Фізик ("У пошуку" А.Косм.);

д) заміна реального антропоніма його криптонімом: пан професор і посол К... (проф. О.Колесса), професор Г. — акад. М.Грушевський, голова партії, пан посол Л. — К.Левицький ("Як Шевченко шукав роботи" О.Мак.).

Якщо об'єктом сарказму виступає державна посадова особа, то, щоб уникнути ймовірної відповідальності, передбаченої Карним кодексом, сучасні письменники ще ретельніше трансформують антропоніми прототипів, часто надаючи їм "неантропоніміїної" форми. Пор.: Графік Гарнітурович Каністратурція (Голова

Ради національностей Верховної Ради СРСР кінця 80-х рр. Рафік Нішанов), Шеварнольд Гашишевич Конвертований (міністр закордонних справ СРСР у 1987—1991 рр. Едуард Шеварднадзе), Мігрань Конфліктович Івашкода (Заступник Генерального секретаря ЦК КПРС Володимир Івашко), Стобчак Діаспорко (мер Санкт-Петербурга А.Собчак), Гарнітурій Форнітурович Витрибенко (Генеральний прокурор УРСР В.Потєбенко), Потреба Суверенітатківна Прискорик (народний депутат України 1990—1994 рр. Лариса Скорик) та ін. ("Чутка-завія" М.Габр.) Якщо пильніше придивитися до абсурдних, на перший погляд, ЛХА фейлетону М.Габрїйчука, то побачимо, що вони містять натяк на якусь характерну рису денотата*. Так, наприклад, ім'я Діаспорко натякає, що Стобчак (Собчак) — українець у діаспорі, ім'я та ім'я по батькові Витрибенка (Потєбенка) Гарнітурій Форнітурович характеризують суть очолюваної ним організації як додатку до ЦК КПУ. А ЛХА Потреба Суверенітатківна натякає на політичне кредо Лариси Скорик — боротьба за суверенітет України. Пор. ще у Дударя свинарка Астрауценко (депутат Верховної Ради України 1990—1994 рр. С.Остроушенко).

Іноді, щоб "закодувати" іменування прототипа негативного персонажа, автори використовують дейктичні ЛХА з відчутною пейоративністю. У новелі "Гальо! Гальо! Радіо Кошице" М.Бараболі прототипом бабушки Држиморской є Катерина Брешко-Брешковська. Цим ЛХА автор натякає на прочехословацькі (західнослов'янський складотворчий [р] в основі ЛХА) та великоросійські шовіністичні погляди персонажа (російський апелює бабушка та фіналь ЛХА) і в такий спосіб ототожнює героя оповідання з одіозною громадською діячкою Закарпаття міжвоєнного періоду Катериною Брешко-Брешковською. Особливістю ЛХА типу Држиморская є те, що характеристичний та

* Пор., як І.Франко в оповіданні "Історія одної конфіскації" трансформує назви львівських газет: "Бабуся Львівська" ("Gazeta Lwowska"), "Перегляд масляний" ("Przegląd społeczny"), "Шматка народова" ("Gazeta narodowa"), "Фуражер львівський" ("Kurjer lwowski"), "Сінник польський" ("Dziennik Polski"), "Народний часопис" ("Narodna czasopis").

оцінний їх потенціал спрямований не стільки на розкриття образів персонажів, скільки на точнішу ідентифікацію літературного персонажа з його реальним прототипом.

Багату традицію має і використання дейктичних ЛХА для пропаганди опозиційних, заборонених ідей. За умов, коли в царській Росії нещадно карався навіть натяк на українську ідею, для вираження поступових ідей українські письменники мусили вдаватися до езопової мови, серед засобів якої особливе місце відводилося ЛХА. У поемі І.Котляревського "Енеїда", гадаємо, не випадково відважних патріотів, які дуже нагадують одчайдух-запорожців, названо Низом і Евріалом. Щоб відомі слова "Любов к отчизні де героїть, Там сила вража не устоїть, Там груди сильніша од гармат..." не лунали з уст персонажа з українським іменем (а таких у поемі чимало), автор називає молодих лицарів іншомовними іменами Низ і Евріал і тим самим уникає прямих звинувачень у пропаганді української ідеї. Подібно і М.Куліш у драмі "Маклена Граса", назвавши персонажів польськими іменами, зробив спробу "зашифрувати" СРСР під панську Польщу" (90, 12—13). А Т.Шевченко у драмі "єретик", навпаки, чехів Яна Гуса називає Іваном, короля Вацлава — Вячеславом. Свідома українізація імен чужинських історичних осіб — своєрідний мовностилістичний прийом зіставлення Чехії періоду національно-визвольної боротьби та України середини XIX ст. Цей прийом використав Т.Шевченко і в поемі "Марія". Тут трьох головних персонажів названо традиційними українськими іменами (Йосип, Іван, Марія), а решта героїв — церковнослов'янськими Захарій, Симеон, Ієремії, Еммануїл. Такий добір іменних варіантів для номінації біблійних персонажів дозволив авторів актуалізувати, перенести на український ґрунт ранньохристиянські ідеї (пор.: 94, 153—154). Отже, якщо у творі зображується українська дійсність, то, іменуючи персонажів неукраїнськими антропонімами, автор формально заперечує причетність твору до України. Коли твір присвячується героїчним сторінкам неукраїнської історії, то письменники, називаючи прославлених чужинців українськими іменами, пов'язують такий твір з українською дійсністю.

З наступом комуністичної реакції 30—80-х років "код" езопової мови значно ускладнився, що, відповідно, позначилося і на особливостях використан-

ня ЛХА для приховування крамольних ідей. Зрозуміло, що про використання традиційних з царських часів антропонімійних засобів іносказання не могло бути й мови. Тому письменники в кожному конкретному випадку знаходили відповідні мовностилістичні прийоми, щоб засобами ЛХА дати приховану оцінку чи характеристику денотатів, які репрезентували тогочасну дійсність.

Використання дейктичних ЛХА для іносказання було орієнтоване на канони соцреалізму, за якими "нові радянські люди" іменуються ЛХА з позитивною, у всякому разі з нейтральною експресивною конотацією, а вороги радянського ладу — ЛХА з негативною експресивною оцінкою. Не порушуючи цього канону, українські майстри знаходили в онімічному значенні ЛХА за рахунок несподіваної актуалізації негативної конотації. Так, наприклад, прізвище комуніста *Сріблянчук* у повісті Р.Федорова "Синій журавель на погорищі" на перший погляд має виразну позитивну конотацію, оскільки його доантропонімійна семантика асоціюється з апелятивом *срібло* (благородна людина — *срібло, благородний метал*). Однак енциклопедична характеристика денотата не дозволяє пов'язати ЛХА *Сріблянчук* з апелятивом *срібло*, а радше з *тридцятьма срібниками Юди*. Адже *Сріблянчук* — типовий зрадник-перекинчик: у молодості був в усусах, потім — УГА, а далі стає "переконаним комуністом". Інший комуніст у цьому творі Р.Федорова пишеться *Драбчук*. Апелятив, від якого утворено ЛХА *Драбчук*, має два значення: *ледащо і жебрак* (66, 1, 231).

Авторська симпатія та співчуття приховані в ЛХА *Чорний* ("Потомки" Ю.Ян.), яким названо куркуля, ворога колгоспного ладу. Здавалось би, що ЛХА *Чорний* відповідає нищій, "чорній" натурі його носія, класового ворога. Однак прізвище *Чорний* — це дейктичний ЛХА, якому зовсім не притаманна пейоративність. Адже радянська влада зробила чорним життя звичайного працюючого українського селянина: 8 років каторги, батько вмирає голодною смертю, покинутий матір'ю напризволяще, а дочка *Грицька Чорного* з намови колгоспників відцуралася від батька.

Цікавий мовностилістичний прийом для вияву свого ставлення до Червоної Армії використав М.Івченко в оповіданні "Із днів польових". У цьому творі показано будні українського села і солдатів-червоноармійців,

які стоять тут на постой. Проте кожен селянин — повнокровна особистість і називається в оповіданні на ім'я (*Грицько, Христя* та ін.). Солдати — уневиразнені, аморфна й анонімна маса. Знеособлення, що в радянські часи називалося соціалістичним колективізмом, у романі О.Гончара засуджується йому виразником ідеї соцколективізму, дейктичний ЛХА *Дейнека* (пор.: *дейнека "натовп, розбрід"*) (29, 1, 366).

Тільки засобами літературно-художньої антропонімії Г.Косинка та М.Куліш змогли передати зневагу до натовпу, який у долетворчий момент української історії не спромігся стати народом. Хоч у текстах їх творів нібито й висловлюється задоволення від перших успіхів соціалістичних перетворень в Україні, але насторожує, що провідників соціалістичної ідеї послідовно називають прізвищами, що містять демінутивні суфікси. Пор.: *Черевичко* (комуніст) ("Анкета" Г.Кос.), *Матвієць* (комуніст) ("Постріл"), *Стоножка* (більшовицький актив села) ("97"), *Мотронька, Микитко*, (комунари) ("Комуна в степу" М.Кул.). На тлі такого антропонімійного приниження виділяється колоритний український ЛХА *Вишневий*, яким названо освіченого хуторянина, розкуркуленого новою владою ("Комуна в степу" М.Кул.).

Щоб показати виродження нації, її моральну деградацію, у романі "А тепер — їди" В.Яворівський називає типових радянських людей, що пиячать і крадуть, прізвищами видатних осіб української історії: *Гонта, Барвінський, Підкова* та ін. Мовностилістичний прийом антропонімійного порівняння — закодований присуд радянській системі.

Припускаємо, що Остап Вишня, обігруючи свій псевдонім та справжнє прізвище і кепкуючи з так званих українських буржуазних націоналістів, закодував натяк на справжні факти своєї біографії. У фейлетоні "Великомученик Остап Вишня" він пише: "На думку українських буржуазних націоналістів, був *Остап Вишня*, але його закатували більшовики, за паспортом справжнє прізвище теперішнього Остапа Вишні *Павел* (через "ять") *Михайлович Губенков*". І справді, колись Остап Вишня, за свідченнями Г.Костюка (див.: 52), брав участь у державотворчих змаганнях українського народу, працюючи в одній із газет уряду С.Петлюри в

Кам'янці-Подільському, але його зламала репресивна більшовицька система десятилітнім ув'язненням.

Не маючи змоги прямо розповісти, ким встановлювалася радянська влада в Україні, деякі автори під личиною пропаганди пролетарського інтернаціоналізму іменують провідників комуністичного руху ЛХА підкреслено неукраїнського походження. Напр.: Дмитро Кигилей, "борець за українську Україну, за червону Україну" ("Перекоп" О.Гонч.), Венгер, секретар парткому ("Завойовники" Ю.Ян.), комісар Гофман ("Лебедина зграя" В.Земл.) та ін. А в романі Ю.Яновського "Вершники" прізвища всіх командирів партизанських загонів, які встановлювали владу рад в Україні, утворені від неукраїнських етнонімів: *Ляшко, Сербін, Швед, Половець*.

Добираючи персонажам-керівникам російські прізвища, а українськими іменуючи тільки їх підлеглих, деякі автори недвозначно натякають на те, хто панує на українській землі. Так, начальником будівництва ГЕС є *Аристархов*, начальник монтажного управління ГЕС — *Булатніков*, і тільки "головний хазаїн моря", а точніше — "затопленець" — *Богатчук* ("Поєма про море" О.Довж). Пор. ще: *Калінкін* — начальник застави на Збручі, *Трохименко* — прикордонник ("Серце" Г.Кос.) та ін.

Не сміючи прямо висловити ідею соборності України, О.Гончар у романі "Людина і зброя" вдається до присвоєння центральним персонажам твору традиційних українських прізвищ, що репрезентують усю Україну: *Павлушенко, Колосовський, Духнович, Гладун...* (А — О.Гонч.).

Коли пропаговані в літературному творі ідеї відзначаються особливою крामольністю, автор, як правило, вдається до жанру казки або легенди, де зображуються алегоричні персонажі з казковими іменами. Власне ЛХА у таких творах відводиться роль "неспростовного" свідчення невинної казковості персонажів. Наприклад, у "Таїні лісовій. Повість Чугайстрових пуш" Р.Федорів зображує звіроферму *Залізна Пастка* (СРСР), де живе ведмідь *Рудий Опришок* (радянська людина, що вже не здатна оцінити волі, а тому добровільно повертається в *Залізну Пастку*, а також волелюбний олень — *Залізний Король* (пор.: А — Р.Фед.). У повісті Ю.Винничука "Ласкаво просимо у Щуроград" також піддається нещадній критиці СРСР, який у цьому творі виступає *Щуроградом*. Щоб бодай

частково приховати чи замаскувати ідейний зміст повісті, Ю.Винничук називає головного героя легендарним іменуванням — *Марко Пекельний* — і тим самим надає повісті формальних ознак фантастичної легенди. Пор. ще ЛХА *Жаба Непорушна, Жаба Нервозна, Паперова Миша* ("Жаби" Л.Ков.).

Як бачимо, дейктичні ЛХА, які виступають мовно-стилістичним засобом іносказання, належать до штучно створеної авторської антропонімії. В одних випадках, щоб формально заперечити зв'язок літературного персонажа з певною реальною особою, автори вдаються до трансформації структури іменувань прототипів або "під певну реальну особу" утворюють характеристичні ЛХА. Проте ці ЛХА виконують лише дейктичну функцію. В інших випадках, коли ЛХА виступають мовностилістичним засобом осуду існуючого ладу, письменники формують специфічну двозначну онімічну семантику ЛХА. Для цього здебільшого використовують традиційні антропоніми, які в певному контексті розкривають своє "друге", приховуване, але справжнє значення. І тільки зрідка, для поширення особливо небезпечних ідей, письменники утворюють авторські ЛХА, які часто тільки правописом нагадують антропоніми та тільки про людське око засвідчують казковий жанр зовсім не казкових творів.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- П.Авт. — Автомонов П. Твори: В 2 т. — К.: Дніпро, 1982.
- Ю.Андр. — Андрухович Ю. Московіада. — Сучасність. — №1—2. — 1993.
- АУЛДД — Антологія української літератури для дітей. — Т. I—III. — К.: Веселка, 1984—1985.
- І.Багр. — Багряний І. Сад Гетсиманський. — К.: Дніпро, 1992.
- М.Бар. — Бараболя М. Проект автономії. — Ужгород: Карпати, 1991.
- І.Біл. — Білик І. Меч Арея. — К.: Рад. письменник, 1972.
- Похорон богів. — К.: Дніпро, 1988.
- В.Бл. — Близнець В. Древліани. — К.: Дніпро, 1979.
- Т.Бор. — Бордуляк Т. Твори. — К.: Держлітвидав України, 1958.
- Л.Бор. — Боровиковський Л. Балади. Пісні. Думи. Байки й прибаютки. — К.: Дніпро, 1980.
- С.Вас. — Васильченко С. Твори: В 4 т. — К.: В-во АН УРСР, 1959—1960.
- В.Вин. — Винниченко В. Краса і сила. Повісті та оповідання. К.: Дніпро, 1989.
- Сонячна машина. — К.: Дніпро, 1989.
- О.Виш. — Вишня Остап. Вишневі усмішки. — К.: Дніпро, 1985.
- М.Вовч. — Вовчок Марко. Твори: В 7 т. — К.: Наукова думка, 1964—1967.
- С.Вор. — Воробкевич С. Твори. — Ужгород: Карпати, 1986.
- М.Вор. — Вороний М. Вибрані поезії. — К.: Рад. письменник, 1959.
- С.Гайд. — Гайдарівський С. Заячий пастух // Слово. Збірник... — Нью Йорк, 1962. — С. 25—125.
- Я.Гал. — Галан Я. Твори. — К.: Наукова думка, 1983.
- А — О.Гонч. — Відповіді О.Гончара на анкету. Лист від 14.03.1994.
- О.Гонч. — Гончар О. Твори: В 7 т. — К.: Дніпро, 1987—1988.
- А.Гол. — Головка А. Твори: В 2 т. — К.: Наукова думка, 1986.
- .Гр. — Гребінка. Твори: В 3 т. — К.: Наукова думка, 1981.
- Б.Грінч. — Грінченко Б. Твори: В 2 т. — К.: В-во АН УРСР, 1963.
- О.Довж. — Довженко О. Твори: В 5 т. — К.: Дніпро, 1980—1984.
- Ю.Д.-М. — Дольд-Михайлик Ю. І один у полі воїн. — К.: Політвидав України, 1988.
- А — П.Загр. — Відповіді П.Загребельного на анкету. Лист від 04.06.1992.
- П.Загр. — Загребельний П. Твори: В 3 т. — К.: Рад. письменник, 1982.
- В:Земл. — Земляк В. Лебедина зграя. — К.: Рад. письменник, 1972.
- М.Зер. — Зеров М. Твори: В 2 т. — К.: Наукова думка, 1992.
- Р.Ів. — Іваничук Р. Черлене вино. Роман. — Львів: Каменярь, 1974.
- Р.Іван. — Іванченко Р. Золоті стремени. — К.: Рад. письменник, 1984.
- М.Івч. — Івченко М. Робітні сили. Новели. Оповідання. Повісті. Роман. — К.: Дніпро, 1990.
- І.К.-К. — Карпенко-Карий І. Твори. — К.: Наукова думка, 1989.
- Г.К.-О. — Квітка-Основ'яненко Г. Твори. — К.: Наукова думка, 1982.
- Д.Кеш. — Кешеля Д. Колиска сонця. — Ужгород: Карпати, 1982.
- О.Коб. — Кобилянська О. Твори: В 5 т. — К.: Держвидав України, 1962—1963.
- Л.Ков. — Коваленко Л. Жаби // Слово. Збірник... Нью Йорк, 1962. — с. 254—287.
- І.Кол. — Колісник І. Мазепа-гетьман. — К.: Дніпро, 1990.
- О.Кон. — Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя. — К.: Дніпро, 1991.
- О.Корн. — Корнійчук О. Твори. — К.: Наукова думка, 1990.
- Н.Корол. — Королева Н. Предок. — К.: Дніпро, 1991.
- Г.Кос. — Косинка Г. Гармонія. — К.: Дніпро, 1990.
- Л.Кост. — Костенко Л. Маруся Чурай. — К.: Дніпро, 1982.
- Вибране. — К.: Дніпро, 1989.
- І.Котл. — Котляревський І. Твори. — К.: Наукова думка, 1982.
- М.Коц. — Коцюбинський М. Твори: В 7 т. — К.: Наукова думка, 1973—1975.

У.Кр. — Кравченко Уляна. Вибрані твори. — К.: Держвидав України, 1958.
А.Кр. — Кримський А. Твори: В 5 т. — К.: Наукова думка, 1970—1975.
М.Кроп. — Кропивницький М. Твори. — К.: Наукова думка, 1980.
М.Кул. — Куліш М. Твори: В 2 т. — К.: Дніпро, 1990.
П.Кул. — Куліш П. Твори: В 2 т. — К.: Дніпро, 1988.
І.Ле — Ле І. Твори. — К.: Наукова думка, 1986.
Б.Леп. — Лепкий Б. Вибране. — Львів: Світ, 1990.
— Мазепа. Не вбивай. Батурич. — Львів: Каменяр, 1991.
А.Лот. — Лотоцький А. Княжа слава. — Львів: Каменяр, 1991.
О.Мак. — Маковей О. Вибрані твори. — К.: Держвидав України, 1961.
В.Мал. — Малик В. Черлені щити. — К.: 3, 1987.
Л.Март. — Мартович Л. Твори. — К.: Держвидав України, 1963.
П.Мирн. — Мирний Панас. Твори: В 2 т. — К.: Наукова думка, 1989.
Д.Міш. — Міщенко Д. Сіверяни. — К.: Рад. письменник, 1959.
В.Мова — Мова Василь. Старе гніздо й молоді птахи. — К.: Дніпро, 1990.
Д.Морд. — Мордовець Д. Сагайдачний. — Львів: Каменяр, 1988.
Ю.Муш. — Яса. — К.: Рад. письменник, 1987.
І.Н.-Л. — Нечуй-Левицький І. Твори, В 2 т. — К.: Наукова думка, 1987.
— Князь Фремія Вишневецький. Гетьман Іван Виговський. — К.: Дніпро, 1991.
О.Наз. — Назарук О. Роксоляна. — Львів: Нова зоря, 1990.
О.Ол. — Олесь Олександр. Вибране. — К.: Рад. письменник, 1958.
— Земля обітована. — Прага, 1939.
О.Ольж. — Ольжич Олег. Цитаделя Духа. Братіслава — Пряшів — Лондон, 1991.
Ю.Оп. — Опільський Ю. Золотий лев. — К.: Дніпро, 1988.
Д.Павл. — Павличко Д. Твори: В 3 т. — К.: Рад. письменник, 1989—1991.
Л.Павл. — Павленко Л. Терновий цвіт. — К.: Рад. письменник, 1990.
П.Панч — Панч П. Твори — К.: Наукова думка, 1985.

В.Підм. — Підмогильний В. Місто. — К.: Дніпро, 1989.
— Невеличка драма. — Дніпропетровськ: Промінь, 1990.
В.Пол. — Положий В. Сонячний вітер. — К.: Молодь, 1986.
А — С.Пуш. — Відповіді на анкету С.Пушика. Лист від 08.12.1992.
С.Пуш. Страж-гора. — К.: Дніпро, 1988.
— Галицька брама. — Ужгород: Карпати, 1989.
О.Пч. — Пчілка О. Годі, діточки, вам спати! — К.: Веселка, 1991.
С.Руд. — Руданський С. Твори. — К.: Наукова думка, 1985.
В.Сам. — Самійленко В. Твори: В 2 т. — К.: Держвидав України, 1958.
У.Самч. — Самчук У. Волинь. — К.: Дніпро, 1993.
А.Св. — Свидницький А. — Твори. — К.: Наукова думка, 1985.
І.Сенч. — Сенченко І. Твори. — К.: Наукова думка, 1990.
С.Ск. — Скларенко С. Володимир. — Держвидав України, 1962.
— Святослав. — К.: Рад. письменник, 1959.
Ю.См. — Смолич Ю. Твори. — К.: Наукова думка, 1987.
В.Сос. — Сосюра В. Мазепа // Київ — 1988 — N 12.
М.Ст. — Старицький М. Твори: В 2 т. — К.: Дніпро, 1984.
М.Стельм. — Стельмах М. Твори: В 7 т. — К.: Дніпро, 1982—1984.
В.Ст. — Стефаник В. Вибране. — Ужгород: Карпати, 1979.
В.Стус — Стус В. Поезії. — Торонто: Смолоскип, 1986.
А.Тесл. — Тесленко А. Твори. — К.: Наукова думка, 1988.
О.Тесл. — Тесленко О. Шалата дика. — К.: Молодь, 1989.
— Ризиконавти. — К.: Веселка, 1990.
О.Тур. — Турянський О. Поза межами болю. — К.: Дніпро, 1989.
Г.Тют. — Тютюнник Г. Вир. — К.: Дніпро, 1973.
Гр.Тют. — Тютюнник Гр. Твори: В 2 т. — К.: Молодь, 1984—1985.
П.Угл. — Угляренко П. Князь Лаборець. — К.: Рад. письменник, 1971.

- Л.Укр. — Українка Леся. Збір. творів: У 12 т. — К.: 1975—1979.
- УС — Українське Слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. — Т. I—III. — К.: Рось, 1994. А — Р.Фед. Відповіді на анкету Р.Федорова. Лист від 11.03.1994.
- Р.Фед. — Федорів Р. Твори: В 3 т. — К.: Дніпро, 1990.
- І.Фр. — Франко І. Збір. творів: У 50 т. — К.: Наукова думка, 1976—1986.
- М.Хв. — Хвильовий М. Сині етюди. — К.: Рад. письменник, 1989.
- Г.Хот. — Хоткевич Г. Твори: В 2 т. — К.: Дніпро, 1966.
- А.Чайк. — Чайковський А. Сагайдачний. — К.: Дніпро, 1990.
- Повісті: Львів: Каменяр, 1989.
- І.Ченд. — Чендей І. Калина під снігом. — К.: Рад. письменник, 1988.
- М.Чер. — Черемшина М. Твори: В 2 т. — К.: Наукова думка, 1984.
- С.Черк. — Черкасенко С. Твори: В 2 т. — К.: Дніпро, 1991.
- В.Чм. — Чмир В. Росичі. — К.: Рад. письменник, 1986.
- І.Шап. — Шаповал І. У пошуках скарбів. — Дніпропетровськ: Промінь, 1990.
- Т.Шевч. — Шевченко Т. Повн. збір. творів у 6 т. — К.: Наукова думка, 1960—1964.
- В.Шевч. — Шевчук В. Дім на горі. — К.: Рад. письменник, 1983.
- Барви осіннього саду. — К.: Дніпро, 1986.
- Ю.Щерб. — Щербак Ю. Світлі танці минулого. — К.: Рад. письменник, 1983.
- А — В.Яв. — Відповіді на анкету В.Яворівського. Лист від 14.05.1993.
- В.Яв. — Яворівський В. Твори: В 3 т. — К.: 1993.
- Ю.Ян. — Яновський Ю. — Твори: В 5 т. — К.: Дніпро, 1983—1984.
- М.Яр. — Ярмолюк М. Без початку і кінця. — К.: Рад. письменник, 1990.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ажнюк Б.М. Англійська фразеологія в культурно-етнічному висвітленні. — К.: Наукова думка, 1983. — 134 с.
2. Барцова Н.А., Гусарова Н.П. Ономастика в цикліе рассказов М.Горького "По Руси". — Рига, 1980. — 35 с.
3. Бахтин М.М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса. — Москва, 1965. — 560 с.
4. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. — К.: Вища школа, 1980. — 260 с.
5. Бевзенко С.П. Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови. — К.: Вища школа, 1991. — 230 с.
6. Белей Л.О. Назви осіб у драмах І.Франка // Культура слова. — 1986. — Вип. 31. — с. 20—23.
7. Белей Л.О. Стилістичні функції антропонімів-історизмів у творчості Т.Г.Шевченка // Тези доповідей наук.-практ. конф., присвяченої 175-річчю з дня народження Т.Г.Шевченка. — Ужгород, 1989. — с. 36.
8. Белей Л.О. Про соціальне в українській антропонімії // Укр. мова і літ. в шк. — 1990. — N 10. — с. 49—51.
9. Белей Л.О. Літературно-художня антропонімія як джерело розвитку національного іменника українців // Мовознавство. — 1993. — N 3. — с. 30—35.
10. Белей Л.О. Українська літературно-художня антропонімія як засіб характеристики персонажів // Укр. мова і літ. в шк. — 1993. — N 7. — с. 31—35.
11. Бестужев-Лада И.В. Имя человеческое: прошлое, настоящее, будущее // Советская этнография. — 1968. — N 2. — с. 132—143.
12. Бондалетов В.Д. Проблематика современной советской антропонимики // Шоста республіканська ономастична конференція. Тези доповідей і повідомл. Ч. 1. — Одеса, 1990. — с. 3—5.
13. Ботвина Н.В. Оценочно-характеристические фамилии как средство создания сатирического образа // Структура і функціонування мови. — К.: Наукова думка, 1982. — с. 100—107.
14. Буштян Л.М. К проблеме фонетической коннотации собственных имен в поэзии // Русская ономастика. — Одесса, 1984. — с. 118—124.

15. Вакалюк Л.Ю. Лексико-семантична організація власних імен у творах В.Стефаніка // Шоста республіканська ономастична конференція. Тези доповідей і повідомл. Ч. 1. — Одеса, 1990. — с. 106—107.
16. Варченко І. До основ наукового вивчення сучасних українських прізвищ / Передм. до Ю.К.Редько. Довідник українських прізвищ. — К.: Рад. шк. — 1968. — с. 3—29.
17. Вашенко В.С. Мова Тараса Шевченка. — Х., 1963. — 251 с.
18. Верхратський І. Замітки язикові // Руслан. — 1909. — N 80. — с. 3—4.
19. Винокур Г.О. О языке художественной литературы. — Москва: Высшая школа: 1991. — 447 с.
20. Вічна загадка любові. Літературна спадщина Григора Тютюнника. — К.: 1988. — 494 с.
21. Волкова Л.П. Антропонимия комедий Н.В.Гоголя // Тези доповідей XXI Наукової сесії: секція філол. наук. — Чернівці, 1965. — С. 184—187.
22. Галич В.М. Перехід апелативної лексики у власну як засіб естетизації дійсності у творчості О.Гончара // Шоста республіканська ономастична конф. Тези доп. і повід. — Ч. 1. — Одеса, 1990. — С. 109—110.
23. Галич В.М. Власне ім'я у ранніх творах А.Головка // Культура слова. — 1990. — Вип. 39. — С. 80—82.
24. Галич В.М. Взаємодія української народно-розмовної і літературної лексики (на матеріалі антропонимії О.Гончара) // Науково-технічна революція і сучасні процеси розвитку лексики української народно-розмовної мови. Тези доповідей. — Ужгород, 1989. — С. 36—38.
25. Глинський І. Твоє ім'я — твій друг. К., 1970. — 222 с.
26. Горбач А.-Г. Особливості епічного стилю українських народних дум // Записки Наукового товариства імені Т.Шевченка. — Т. СІХХХ. — Париж — Мюнхен, 1960. — С. 3—12.
27. Григорук О.П. Антропонимія художніх творів Л.Мартовича // Питання сучасної ономастики. — К.: Наукова думка, 1976. — С. 159—162.
28. Григорьев В.П. Ономастика Велемира Хлебникова (индивидуальная поэтическая норма) // Ономастика и норма. — Москва: Наука, 1976. — С. 181—200.
29. Грінченко Б. Словарь української мови: В 4 т. — К., 1907—1909.
30. Дурилін С.М. Марія Заньковецька. Життя і творчість. — К., 1965. — 387 с.
31. Єрмоленко С.Я. Фольклор і літературна мова. — К.: Наукова думка, 1987. — 245 с.
32. Єрмоленко С.Я. "Серце скапує в слово": етюд про стиль Бориса Харчука // Культура слова, 1990. — Вип. 39. — С. 5—10.
33. Зайцева К.Б. Английская антропонимия и ее стилистическое использование / Автореф. дисс. на соиск. уч. ст. канд. филол. наук. — Одесса, 1979. — 20 с.
34. Ильев С.П. Имена-символы в романе "Петербург" Андрея Белого // Шоста республ. ономастична конф. Тези доп. і повід. — Ч. 1. — Одеса, 1990. — С. 116—118.
35. Ильюшин А.А. Проблемы барочной поэтической антропонимии. Имя поэта и его литературная репутация // Барокко в славянских культурах. — Москва: Наука, 1982. — С. 223—236.
36. Історія української мови. Лексика і фразеологія. — К.: Наукова думка, 1983. — 744 с.
37. Калауцкая Л.П. Склонение фамилий и личных имен в русском литературном языке. — Москва: Наука, 1984. — 221 с.
38. Карпенко М.В. Особенности словообразования литературных антропонимов // Тези доповідей XXI Наукової сесії: секція філол. наук. — Чернівці, 1965. — С. 209—211.
39. Карпенко М.В. Русская антропонимика. Компект лекцій спецкурса, — Одесса, 1970. — 41 с.
40. Карпенко М.В. Состав антропонимического словаря писателя // Питання сучасної ономастики. — К.: Наукова думка, 1976. — С. 190—195.
41. Карпенко О.Ю. До питання про форми особового імені (за матеріалами говірок півдня України) // Мовознавство. — 1983. — N 3. — С. 62—64.
42. Карпенко Ю.А. О функциях собственных имен // VII. Slovenská onomastická konferencia. — Bratislava: Veda. — S. 9—16.
43. Карпенко Ю.А. Специфика имени собственного в художественной литературе // Onomastica. — Т. XXXI. — 1986. — С. 5—22.
44. Карпенко Ю.О. Про назви творів Ліни Костенко // Культура слова. — 1991. — Вип. 41. — С. 13—22.
45. Карпенко Ю.А. Пушкинский ономастикон "Повестей Белкина" // Русское языкознание. — 1981. — Вип. 2. — С. 76—89.

46. Карпенко Ю.А. Специфика ономастики // Русская ономастика. Сборника научных трудов. — Одесса, 1984. — С. 3—16.
47. Касім Ю.Ф. Словотворчі особливості прізвищ персонажів у творах українських радянських сатириків і гумористів // Питання сучасної ономастики. — К.: Наукова думка, 1976. — С. 163—166.
48. Керста Р.Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування. — К.: Наукова думка, 1984. — 151 с.
49. Кожевникова Н.А. Заметки о собственных именах в прозе Андрея Белого // Ономастика и грамматика. — Москва: Наука, 1981. — С. 222—259.
50. Колоколова Л.И. Имена собственные в раннем творчестве А.П.Чехова. Литературно-художественная антропонимика. — К., 1961. — 75 с.
51. Кошелівець І. Сучасна література в УРСР. — Мюнхен, 1964. — 379 с.
52. Костюк Г. Зустрічі і прощання. — Едмонтон, 1987. — 723 с.
53. Лавріненко В. Розстріляне відродження. — Мюнхен — Париж, 1959. — 980 с.
54. Лада И. Дар Ветер или Ральф 124С41 — ? // Наш Современник. — 1965. — N 11. — 115—117.
55. Лук'янюк К.Н., Тарновецька Л.О. Мовно-стилістична функція антропонімів у творах М.Коцюбинського // Обл. науково-методична конф., присвячена 125-річчю з дня народження М.М.Коцюбинського. Тези доповідей. — Ч. 2. — Чернігів, 1989. — С. 54—56.
56. Магазаник Э.Б. Роль антропонима в построении художественного образа // Ономастика. — Москва: Наука, 1969. — С. 162—164.
57. Магазаник Э.Б., Ройзензон Л.И. Поэтическая ономастика и фонетическая экспрессия: к инструментке собственных имен в русской художественной литературе // Вопросы ономастики. — Самарканд, 1971. — С. 65-76.
58. Магазаник Э.Б. Ономапозитика или “говорящие имена” в литературе. — Ташкент: Фан, 1978. — 218 с.
59. Михайлов В.Н. Собственные имена персонажей русской художественной литературы XVIII и первой половины XIX в. / Автореф. дисс. на соиск. уч. ст. канд. филол. наук. — Москва, 1957. — 21 с.
60. Михайлов В.Н. Лингвистический анализ ономастической лексики в художественной речи. — Симферополь, 1981. — 107 с.
61. Мольнар М. Словаки і українці. Причинки до словацько-українських літературних взаємин з додатком документів. — Братіслава, 1965. — 404 с.
62. Мурадян И.В. Антропонимия повести А.С.Пушкина “Капитанская дочка” // Русская ономастика. — Одесса, 1984. — С. 124—130.
63. Немировська Т.В. Ономастичні прийоми викриття ліберального панства в творчості М.Коцюбинського // Обласна наук.-практична конф., присвячена 125-річчю з дня народження М.Коцюбинського. Тези доповідей — Ч. II. — Чернігів, 1989. — С. 50—52.
64. Николаева З.В. Фамилии персонажей в произведениях Н.А.Некрасова // Тези доповідей XXI Наукової сесії: секція філол. наук. — Чернівці, 1965. — С. 235—238.
65. Никонов В.А. Имя и общество. — Москва: Наука, 1974. — 278 с.
66. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. У 2 т. — К.: Наукова думка, 1984.
67. Пінчук С. Осип Турянський // О.Турянський. Поза межами болю. — К., 1989. — С. 3—38.
68. Погрібний А.Г. Жага черпати з витоків // Р.Федорів. Твори у 3 т. — Т. 1. — К., 1990. — С. 5—28.
69. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. — Москва: Наука, 1988. — 192 с.
70. Познанська В.Д. Особливості антропонімії Г.Квітки-Основ'яненка // Збірник тез доп. і повід. Республ. наук. конф., присвяченої 200-річчю з дня народження класика української літератури Г.Квітки-Основ'яненка. — Харків, 1976. — С. 101—103.
71. Пономарів О.Д. Стилістика сучасної української мови. — К.: Либідь, 1992. — 247 с.
72. Потєбня А.А. Эстетика и поэтика. — Москва: Искусство, 1976. — 614 с.
73. Ройзензон Л.И., Подгайная И.М. Исследования по русской поэтической ономастике // Ономастика. — Т. X—XI. — 1965—1966.
74. Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики. — К.: Наукова думка, 1988. — 228 с.
75. Сагоровський А.А. Просторічні й говіркові фонетичні особливості у творах Гр.Тютюнника // Григор

Тютюнник. Тези доп. республ. наук.-практ. конф., присвяченої 60-річчю від дня народження письменника. — Луганськ, 1991. — С. 107—109.

76. Святе письмо Старого та Нового Завіту. — Ukrainian Bible, 1990.

77. Сірий М.П. Діалектні елементи та їх функції в синонімічній системі художньої мови // Народні говори Наддніпрянщини. — Дніпропетровськ, 1966. — С. 130—137.

78. Системы личных имен у народов мира. — М.: Наука, 1989. — 384 с.

79. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей. Словник-довідник. — К.: Наукова думка, 1986. — 312 с.

80. Сопригина Н.В. К вопросу о семантизации собственных имен в произведениях А.С.Грина // Шоста Республ. ономастична конф. Тези доп. і повід. — Ч. I. — Одеса, 1990. — С. 147—148.

81. Статеева В.І. Питання ономастики в науковій та епістолярній спадщині письменників кінця ХІХ — початку ХХ ст. // Шоста Республ. ономастична конф. Тези доп. і повід. — Ч. I. — Одеса, 1990. — С. 79—81.

82. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. — Москва: Наука, 1973. — 365 с.

83. Суперанская А.В., Сулова А.В. Современные русские фамилии. — Москва: Наука, 1984. — 176 с.

84. Сухомлин І.Д. Прізвища та їх функції в поезіях Т.Шевченка // Питання стилістики української мови. — Чернівці, 1963. — С. 68—70.

85. Сухомлин І.Д. Художня антропонімія в творах М.Коцюбинського // Обл. науково-методична конф., присвячена 125-річчю з дня народження М.М.Коцюбинського. Тези доповідей. — Ч. 2. — Чернівці, 1989. — С. 56—58.

86. Таич Р.У. Ономастика произведений М.Е.Салтыкова-Щедрина // Тези доповідей ХХІ Наукової сесії: секція філол. наук. — Чернівці, 1965. — С. 191—195.

87. Таич Р.У. Специфика произведения и ономастический словарь писателя // IV Республ. ономастична конф. Тези доповідей. — К., 1969. — С. 157—159.

88. Таич Р.У. Антропонимия “Истории одного города” М.Е.Салтыкова-Щедрина. Материалы к спецкурсу. — Черновцы, 1969. — 76 с.

89. Таич Р.У. Ономастика М.Е.Салтыкова-Щедрина (на материале “Господ Головлевых”, “Истории одного города” и “Сказок”) / Автореф. дисс. на соиск. уч. степ. канд. филол. наук. — Одесса, 1971. — 21 с.

90. Танюк Л. Драма Миколи Куліша // М.Куліш. Твори в 2 т. — Т. 1. К., 1991. — С. 3—34.

91. Ткаченко О.Б. “Іноземний світ” Лесі Українки // Культура слова. — 1990. — Вип. 39. — С. 10—20.

92. Убегаун Б.О. Русские фамилии. — Москва: Прогресс, 1989. — 443 с.

93. Фоякова О.И. Семантизация имен собственных в художественном тексте // Шоста Республ. ономастична конф. Тези доп. і повід. — Ч. I. — Одеса, 1990. — С. 163—164.

94. Чабаненко В.А. Антропними в Шевченкових поезіях: лінгвостилістичний аналіз // Збірник праць 20 Наукової Шевченківської конференції. — К., 1978. — С. 141—156.

95. Черных П.Я. Заметки о фамилиях “Горе от ума” // Доклады и сообщения филологического факультета МГУ. — 1948. — Вып. VI. — С. 46—49.

96. Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття: Вступ та імена. — Ужгород, 1970. — 103 с.

97. Шевчук В. У світі прози Валер'яна Підмогильного // В.Підмогильний. Місто. — Дніпропетровськ: Промінь, 1988. — С. 3—22.

98. Шумарина Т.Ф. Антропонимическая вариативность в речевой коммуникации (на материале произведений И.С.Тургенева) / Автореф. дисс. на соиск. уч. степ. канд. филол. наук. — Одесса, 1985. — 16 с.

99. Birus H. Poetische Namengebung. Zur Bedeutung der Namen in Lessings “Nathan”. — Gottingen, 1978. — 183 S.

100. Gawor S. O funkcjach nazw osobowych i miejscowych w twórczości Ignacego Krasickiego // Onomastica. — T. 10. — 1965. — S. 201—209.

101. Górski A. Onomastyka Mickiewicza // Onomastica. — T. 6. — 1960. — S. 3—21.

102. Grodziński E. Zarys ogólnej teorii imion własnych. — Warszawa, 1973. — 311 s.

103. Gutschmidt K. Eigennamen in der Literatur // Namenkundliche Studien. — Berlin, 1984. — S. 7—38.

104. Gutschmidt K. Zur Funktionen der Eigennamen in der moderner tschechischen Prosa und Probleme ihrer Wiedergabe im Deutschen // Zeitschrift für Slawistik. — 1984. — Nr. 29. — S. 456—461.

105. Gutschmidt K. Interdisciplinárne postavenie literárnej onomastiky // X. Slovenská onomastická konferencia. Zborník referátov. — Bratislava, 1991. — S. 203—209.

106. Hausenblas K. Vlastní jména v umelecké literatuře // Naše řeč. — 1976. — Nr. 39. — S. 1—12.

107. Jencišková E. Vlastné mená ako aktívny činiteľ v tvorbe Vincenta Šikulu // VIII. Slovenská onomastická konferencia. Zborník referátov. — Bratislava, 1983. — S. 352—356.

108. Jurčo J. Funkcia vlastného mena pri výstavbe fabuly v románe Zapálené srdce // VIII. Slovenská onomastická konferencia. Zborník referátov. — Bratislava, 1983. — S. 345—351.

109. Krošláková E. Mená osôb a zvierat v súčasnej detskej literatúre // Aktuálne úlohy onomastiky z hľadiska jazykovej politiky a jazykovej kultúry. — Bratislava, 1988. — S. 361—369.

110. Leksikon prezimena Socialisticke Republike Hrvatska. — Zagreb, 1976. — 776 s.

111. Majtan M. Zdroje, tvorenie a spoločenské pôsobenie literárnych vlastných mien // Slovenská reč. — 1983. — Č. 48. — S. 71—75.

112. Šimundić M. Rječnik osobnih imena. — Zagreb, 1988. — 572 s.

113. Sránek R. Onymický příznak // VI. Slovenská onomastická konferencia. Zborník referátov. — Bratislava, 1976. — S. 7—14.

114. Witkowski T. Grudbegrüfte der Namenkunde. — Berlin, 1964. — 186 S.

ЗМІСТ

Передмова	3
Функціонально-стилістичні типи літературно-художніх антропонімів	5
Номінативні літературно-художні антропоніми	11
Характеристичні літературно-художні антропоніми	20
Національно/регіонально значущі ЛХА	20
Хронологічно значущі ЛХА	35
Соціально значущі ЛХА	48
Характеристично-оцінні ЛХА	64
Експресивно-оцінні ЛХА	64
Інформаційно-оцінні ЛХА	76
Ідеологічні літературно-художні антропоніми ..	92
Дейктичні літературно-художні антропоніми ..	97
Список скорочень використаних джерел	106
Література	111

Наукове видання

Любомир Белей

Науковий редактор М.І.Сюсько

Подано до складання і підписано до друку .
Формат 60x84/16. Обл.-вид. аркушів 7,2
Тираж 350. Зам. 1553

Ужгородський видавничо-виробничий комбінат
"Патент". 294006, Ужгород, вул. Гагаріна, 101.